

ISSN 0131-775X

Економіка України

науковий журнал

3/2016

Головний редактор: ГЕСЦЬ В.М. (академік НАН України)

Заступник головного редактора: КОРНІЄНКО І.В.

Редакційна колегія: БИСТРЯКОВ І.К. (д.е.н., проф.), БОРОДИНА О.М. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), БУДКІН В.С. (д.е.н., проф.), ГНИБІДЕНКО І.Ф. (д.е.н., проф.), ГРІНБЕРГ Р.С. (д.е.н., проф., член-кор. РАН, Росія), ГРИЦЕНКО А.А. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ДАНИЛЕНКО А.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЕРВЕ Ж.-Ж. (професор, Франція), ЄФИМЕНКО Т.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЗВЕРЯКОВ М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), ЗИМОВЕЦЬ В.В. (д.е.н.), КОЛОДКО Г.В. (професор, Польща), КРЕДИСОВ А.І. (д.е.н., проф.), КУДРЯШОВ В.П. (д.е.н., проф.), ЛІБАНОВА Е.М. (д.е.н., проф., академік НАН України), МАЗАРАКІ А.А. (д.е.н., проф.), МАКСЮТА А.А., МАНЦУРОВ І.Г. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), МОЛДАВАН Л.В. (д.е.н., проф.), МЯРКОВСЬКИЙ А.І. (к.е.н.), НІКІТЕНКО П.Г. (д.е.н., проф., академік НАН Беларусі), НИЖНИК О.М. (к.е.н.), ОСАУЛЕНКО О.Г. (доктор наук з держуправління), ПАВЛЕНКО А.Ф. (д.е.н., проф.), ПАНЧЕНКО Є.Г. (д.е.н., проф.), ПАПАВА В.Г. (д.е.н., проф., член-кор. Академії Грузії), ПАРНЮК В.О. (к.е.н.), РИБАК С.О. (к.е.н.), СІДЕНКО В.Р. (д.е.н., проф., член-кор. НАНУ), СТАТТЄВ С. (професор, Болгарія), ТАРАСЕВИЧ В. М. (д.е.н., проф.), ЧЕРНЯК О.І. (д.е.н., проф.), ШРЕТТЛЬ В. (професор, Німеччина), ЯКУБОВСЬКИЙ М.М. (д.е.н., проф.).

Editor-in-Chief: VALERIY HEYETS (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief: IRYNA KORNIENKO.

Editorial Board: BYSTRYAKOV I.K. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BORODINA O.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), BUDKIN V.S. (Doctor of Econ. Sci., Professor), GNYBIDENKO I.F. (Doctor of Econ. Sci., Professor), GRINBERG R.S. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the RAS, Russia), GRYTSENKO A.A. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), DANYLENKO A.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), HERVE J.-J. (Professor, France), EFYMENKO T.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZVERYAKOV M.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZYMOVETS' V.V. (Doctor of Econ. Sci.), KOLODKO G.V. (Professor, Poland), KREDISOVA.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KUDRYASHOV V.P. (Doctor of Econ. Sci., Professor), LIBANOVA E.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), MAZARAKI A.A. (Doctor of Econ. Sci., Professor), MAKSYUTA A.A., MANTSUROV I.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), MOLDAVAN L.V. (Doctor of Econ. Sci., Professor), MYARKOVSKYI A.I. (Cand. of Econ. Sci.), NIKITENKO P.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Byelorussia), NYZHNYK O.M. (Cand. of Econ. Sci.), OSAULENKO O.G. (Professor, Doctor of Sci. on State Management), PAVLENKO A.F. (Doctor of Econ. Sci., Professor), PANCHENKO Ye. G. (Doctor of Econ. Sci., Professor), PAPAVAL V.G. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Georgia), PARNYUK V.O. (Cand. of Econ. Sci.), RYBAK S.O. (Cand. of Econ. Sci.), SIDENKO V.R. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), STATTEV S. (Professor, Bulgaria), TARASEVYCH V.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor), CHERNYAK O.I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), SHRETTL' V. (Professor, Germany), YAKUBOVSKYI M.M. (Doctor of Econ. Sci., Professor).

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 6 від 01 березня 2016 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes № 6 of March 1, 2016)

При передруку посилання на журнал “Економіка України” обов’язкове.

While using refer to “Economy of Ukraine” is obligatory

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ,
МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Економіка України

3 (652)

БЕРЕЗЕНЬ

2016

**Видається
з вересня
1958 р.**

Виходить щомісяця

З М І С Т

Стор.

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

Проблеми і перспективи інноваційного розвитку металургійної промисловості України	3
---	---

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ШКАРЛЕТ С. М. — Формування стратегій розбудови економіки інформаційного типу з метою забезпечення економічної безпеки держави	17
КАЛЕНЮК І. С., ЦИМБАЛ Л. І. — Форми прояву інтелектуального лідерства	29

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

РЯБІНІНА Л. М. — Кредитна експансія та її вплив на економіку України	41
ШКЛЯР А. І. — Функціональні проблеми системи гарантування вкладів в Україні та шляхи їх вирішення	52

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

ВЕКЛИЧ О. О. — Перші підсумки фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування	60
---	----

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

МІЩЕНКО В. С. — Зміцнення бази екологічного оподаткування в Україні: методологія і практика	75
БОБКО А. М. — Економіка лісівництва і проблеми його реформування в Україні	88

THE SCIENTIFIC JOURNAL
OF THE MINISTRY OF ECONOMIC
DEVELOPMENT AND TRADE OF UKRAINE,
MINISTRY OF FINANCES OF UKRAINE,
AND NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Economy of Ukraine

3 (652)

MARCH

2016

It is monthly published
since September
1958

CONTENTS

Pages

SCIENTIFIC DISCUSSIONS

- Problems and perspectives of the innovative development of Ukraine's
metallurgy 3

GOVERNING THE ECONOMY: THEORY AND PRACTICE

- SHKARLET S. M.** – Formation of strategies of development of an economy
of the information type with the aim to ensure state's economic security 17
- KALENYUK I. S., TSYMBAL L. I.** – Forms of manifestation of the intellectual
leadership 29

FINANCES. TAXES. CREDIT

- RYABININA L. M.** – Credit expansion and its influence on Ukraine's economy 41
- SHKLIAR A. I.** – Functional problems of the system of guarantee of deposits
in Ukraine and ways to their solution 52

PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT AND DECENTRALIZATION

- VEKLYCH O. O.** – First results of fiscal decentralization of environmental
taxation 60

ECONOMIC PROBLEMS OF THE NATURE MANAGEMENT

- MISHCHENKO V. S.** – Strengthening the environmental taxation base in Ukraine:
methodology and practice 75
- BOBKO A. M.** – Economy of the forestry and problems of its reformation
in Ukraine..... 88

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

PROBLEMS AND PERSPECTIVES
OF THE INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF UKRAINE'S METALLURGY

*У межах дискусії, розпочатої академіком НАН України В.М. Гейцем *, 29 вересня 2015 р. в Дніпропетровську в Національній металургійній академії України відбулося засідання “круглого столу” на тему: “Проблеми і перспективи інноваційного розвитку металургійної промисловості України”. “Круглий стіл” був організований Відділенням металургії Академії наук Вищої школи України і журналом “Економіка України” з метою відкритого, заінтересованого обговорення проблем і перспектив металургійного комплексу країни на переломному етапі європейської інтеграції, вироблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій органам державної влади і місцевого самоврядування, керівникам металургійного підприємства, ученим і підприємцям щодо прискорення інноваційного розвитку вітчизняної металургії. У засіданні “круглого столу” взяли участь члени Відділення металургії Академії наук Вищої школи України, члени редколегії журналу “Економіка України”, керівники провідних об’єднань підприємств і підприємств чорної металургії, вчені, державні службовці, підприємці, викладачі і студенти. Пропонуємо увазі читачів основні положення змістовної дискусії.*

Ю.С. Проїдак, доктор технічних наук, професор, проректор Національної металургійної академії України, академік, віце-президент Академії наук Вищої школи України. Незважаючи на поточну економічну кризу, металургійний комплекс (МК) залишається провідним “драйвером” національної економіки, відіграє ключову бюджетоутворюючу роль, забезпечує життєдіяльність багатьох регіонів і міст країни. Проте не секрет, що металургійні підприємства і галузь у цілому переживають не найкращі часи; значно знизилась обсяги виробництва та реалізації продукції, деякі підприємства фактично припинили своє існування або знаходяться на межі зупинення. В умовах жорсткої міжнародної конкуренції та імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС перед металургами стоять складні завдання, передусім, щодо інноваційного розвитку і підвищення рівня технологічної та продуктової конкурентоспроможності. Над вирішенням цих завдань напружено працюють виробничники, бізнесмени, державні службовці, вчені, у тому числі дійсні члени Відділення металургії Академії наук Вищої школи України.

В.М. Тарасевич, доктор економічних наук, професор, завкафедрою політичної економії Національної металургійної академії України, член редколегії журналу “Економіка України”. Ось уже більше двох років на сторінках головного економічного жур-

* Гейць В.М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України // Економіка України. — 2014. — № 12. — С. 4—19.

налу країни триває ініційована його головним редактором, академіком НАН України В.М. Гейшем дискусія про ключові проблеми національної економіки в умовах глобалізації, європейської інтеграції та поточної економічної кризи. Останнім часом увага дискусантів акцентується на інноваційній проблематиці; і такий шанований та професійний аудиторії не потрібно доводити її актуальність для вітчизняної чорної металургії. Немає сумніву в тому, що читацьку аудиторію журналу зацікавляють ваші висновки про рівень інноваційності і конкурентоспроможності МК порівняно з європейськими та світовими стандартами, про якість існуючої законодавчої і нормативно-правової бази у сфері інноваційних інвестицій, а також ваші пропозиції та рекомендації органам державної влади і місцевого самоврядування, керівникам підприємств та організацій, об'єднанням підприємців і профспілкам. Серед уважних і постійних читачів журналу є немало вищих державних службовців, провідних бізнесменів і підприємців, представників того середнього класу, який здатний забезпечити інноваційний прорив, тому матеріали нашого "круглого столу" можуть стати хорошою допомогою в їхній практичній діяльності.

А.Г. Старовойт, доктор технічних наук, професор, генеральний директор Науково-промислової асоціації "Укркокс". Ситуація, що склалася нині в країні, негативно впливає на розвиток нашої галузі, оскільки 36% покладів коксівного вугілля в Україні опинилися в зоні АТО. Там же знаходяться 80% потужностей і самої галузі. Тим не менше, потреба вітчизняної металургії в коксі в основному забезпечується. На жаль, у цих екстраординарних умовах ми не відчуваємо активної підтримки держави і вимушені діяти, що називається, на свій страх і ризик.

Коксівне вугілля багато в чому визначає ситуацію в усій металургії, а тому величезне значення має розвиток нашої галузевої науки. На жаль, два спеціалізованих інститути за останні роки не мали жодного замовлення на проведення науково-дослідних розробок, які стосувалися б удосконалення технології виробництва. В основному надходять замовлення на розроблення поточної нормативної документації. Але цього явно недостатньо для забезпечення перспектив інноваційного розвитку галузі.

Це правильно і стосовно експериментальної бази вузівської науки. На старому устаткуванні неможливо здійснити прорив у металургійній науці та практиці. У ситуації, що склалася, ми сконцентрували наші зусилля на теоретичних дослідженнях можливостей модифікації вітчизняного вугілля. Це суперінноваційна розробка, але для її впровадження у виробництво ні в держави, ні в підприємств немає фінансів. Тому для нас настав час пошукових робіт у "запас". Сподіватимемося, що колись "із запасу" наукові результати будуть на практиці впроваджені в металургії.

Ю.С. Проїдак. У "запасі" перебувають багато передових розробок наших учених, у тому числі технології виплавки широкого спектру антикорозійних сталей і феросплавів, виробництва різних пористих матеріалів, сучасних видів прокату.

Л.П. Ксаверчук, генеральний директор об'єднання підприємств "Укртрубопром". За останні 20 років обсяг виробництва трубної промисловості в Україні зменшився у 8 разів. Галузь має яскраво виражений експортоорієнтований характер — за кордон продається 80% продукції. З падінням попиту на зарубіжних ринках та активізацією китайських, турецьких і російських конкурентів багато трубних підприємств України опинилися на межі банкрутства. Внутрішній ринок труб практично відсутній, оскільки в ситуації спаду перебувають головні галузі-споживачі: будівництво, машинобудування, сільське і житлово-комунальне господарство. Абсолютно очевидно, що державна економічна політика має бути спрямована на підтримку

галузі і розвиток внутрішнього ринку. Але хто її розроблятиме та реалізовуватиме, якщо відповідні міністерства і відомства фактично ліквідовано?

Очевидно, що в цих складних умовах діяльність учених повинна сприяти збереженню провідних наукових шкіл прокатки та їх розвитку в напрямі підвищення якості вітчизняних труб для забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках. Але для цього потрібне відповідне фінансування науково-дослідних робіт. На жаль, складається враження, що ні держава, ні власники підприємств у цьому не зацікавлені.

Ю.С. Проїдак. Може, і зацікавлені, але домінують інші інтереси, в тому числі виживання.

А.Ф. Гриньов, почесний професор Національної металургійної академії України, директор ТОВ «НДІ «Укрметалургінформ»», головний редактор журналу «Металургійна і гірничорудна промисловість», академік Академії інженерних наук України. Зниження обсягів виробництва за рахунок втрат на ринку збуту (СНД) і відставання за вимогами якості металопродукції цілком узгоджуються з економічним законом вартості, де в основі — суспільно необхідні витрати й узгодження ціни та якості. Сьогодні ми констатуємо високу (60%) моральну і фізичну зношеність устаткування.

Так, потрібні нові ринки (замість СНД), адже в Європі дуже тісно. Так, потрібні великі інвестиції в цю багатоциклічну базову галузь промисловості, проте строки окупності витрат є відносно великими — 5 і більше років. Українські політики і деякі власники в гонитві за прибутком не дуже замислювалися про перспективу, не кажучи вже про продаж іноземцям такого гіганта, як «Криворіжсталь». Ми значно відстаємо від конкурентів і в такому питанні, як витрати енергоресурсів (газу, вугілля, електроенергії) на одиницю продукції, що істотно підвищує її собівартість; це зумовлено також невисокою якістю сировини.

Власникові, із зрозумілих причин, не цікаво укладати «дорогі» договори з інститутами — краще купувати окремих фахівців для вирішення локальних питань науково-технічного прогресу.

На жаль, за останні 25 років відбулось істотне руйнування системності: наукова розробка технології, видача початкових даних для проектування, сам проект, замовлення на виготовлення устаткування, створення об'єкта, його освоєння. Це, зокрема, добре простежується на прикладі української трубної промисловості, коли раніше існував потужний Всесоюзний науково-дослідний трубний інститут, у ДП «Укрдіпрометз» був великий трубопрокатний відділ із суміжниками, існували стійкі зв'язки з виробниками устаткування («Електростальтяжмаш», «Уралмаш», ДЗМУ, НКМЗ, ХЕМЗ та ін.), а нині всі зв'язки зруйновано. В результаті від обсягу 7 млн. т труб (1990 р.) у цьому році чекаємо тільки 0,7 млн. т., оскільки розірвано стійкі коопераційні зв'язки з російськими споживачами.

Нам сьогодні важко зрозуміти, як можна будувати політику без економіки (спад промислового виробництва — до 20%), унаслідок чого за рівнем ВВП на душу населення Україна — на одному з останніх місць у Європі. Потрібна урядова підтримка виробника: того, хто вкладає гроші в технічний прогрес, треба, наприклад, звільняти від сплати частки податку на прибуток на суму інвестицій. І хто, нарешті, в нашому уряді конкретно займеться внутрішнім ринком металоспоживання (було 4,5 млн. т на рік, а стало 3,5 млн. т), а також імпортозаміщенням?

Певну роль у розвитку науково-технічного прогресу в ГМК відіграють публікації у вітчизняних журналах, до яких з'явилися певні вимоги з урахуванням наукометричних баз даних. На жаль, «українська ринкова економіка» згубила багато тех-

нічних журналів. Сьогодні їх залишилися одиниці, серед них — журнал “Металургійна і гірничорудна промисловість”, що має 55-річну історію і дуже представницьку редколегію у складі 40 докторів наук, у тому числі 4 членів НАН України. Останнім часом з’явилося багато недобросовісних авторів, які потрапляють до наукометричних баз даних, наприклад у “Scopus”, тільки за гроші, без проходження етапу рецензування. Нам здається, слід більше поважати вітчизняні редколегії, особливо технічних спеціальностей.

Ринок далеко не все врегулює, як вважають деякі політики. Наприклад, потреба в молодих фахівцях повинна плануватися з урахуванням укладання довгострокових договорів власників підприємств з інститутами і т. д.

І.Ю. Філіппов, кандидат технічних наук, начальник виробничо-технічного управління ПАТ “Нікопольський завод феросплавів”. Цього року нашому заводу виповнюється 50 років. Нині він випускає 400 тис. т феросплавів на рік, що в 3 рази менше, ніж на початку 1990-х років. Потужності заводу завантажено лише на 50%, і технічні можливості розширення виробництва є, але для цього потрібні відповідні економічні та політичні умови. Наведу два приклади.

Наше підприємство 80% продукції відправляє на експорт. Географія постачань дуже широка. Скількох зусиль це вартє, важко передати. І нам залишається лише заздрити нашим зарубіжним конкурентам, яким активно допомагає їхня держава, у тому числі через дипломатичні канали. Образно кажучи, феросплави — це “вітаміни” для металургії. Незважаючи на зменшення обсягу виробництва феросплавів, нам вдалося значно розширити їх номенклатуру — з 2 до 30 типів. У нас є ряд нових технологій, що не мають аналогів у світі, цим ми багато в чому зобов’язані співпраці з ученими Національної металургійної академії України. Ми раді б його розширити, впровадити наукові розробки у виробництво, але поки що не маємо фінансових можливостей.

К.Ф. Ковальчук, доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки і менеджменту Національної металургійної академії України, академік Академії наук Вищої школи. Шановні доповідачі переконливо оцінили стан МК України як негативний, визначили основні причини кризових явищ у ньому. Треба констатувати, що наслідки світової економічної кризи 2008—2009 рр. (зокрема, істотне скорочення попиту на українські чорні метали та вироби) було частково компенсовано у 2010—2011 рр., а потім почався новий спад виробництва, який, за прогнозами, на жаль, триватиме і в майбутньому. Так, у 2014 р. в Україні було вироблено 23,79 млн. т металопрокату, 27,16 млн. т сталі і 24,81 млн. т чавуну, що свідчить про відповідне падіння на 17,7%, 16,9% та 14,8%. Прогноз на 2015 р. — ще більш невтішний: зменшення виробництва чавуну, вуглеводистої сталі, металопрокату — на 25—27%, коксу — на 40%, сталевих труб — на 10%. Йдеться не про необхідність відносного зростання галузі до показників хоча б 2011 р., а про невідкладне зупинення спаду виробництва з допомогою кризового менеджменту.

Напрями виходу з кризи чорної металургії, які, на думку галузевих економістів, необхідно запропонувати:

1. Взяти під державний контроль новітній процес перерозподілу гірничо-металургійних активів з урахуванням зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації, яка склалася в Україні.

2. Використати новітній період низького (50—60%) завантаження виробничих потужностей і високого (70—80%) ступеня зношеності основних фондів металургійних підприємств для впровадження сучасних паливно- та енергозберігаючих тех-

нологій: відмова від природного газу, скорочення у 2 рази споживання коксу завдяки технології пиловугільного палива тощо.

3. Розвивати внутрішній ринок за рахунок істотного збільшення попиту на металопродукцію інфраструктурних, оборонної та промислових галузей. Необхідно завоювати національний ринок за рахунок ефективного освоєння новітніх технологій виробництва нових сталевих сплавів, покриттів тощо.

4. Формувати сучасну систему кругообігу металу. Впроваджувати новітні технології збирання та первинної переробки металобрухту в металургійну сировину (скрап). Позитивна екологічна екстерналія економічно обґрунтовує можливість державного часткового субсидування цього процесу.

5. На законодавчому рівні унеможливити різноманітні оф- та оншорні схеми, корупцію, особливо — трансфертне ціноутворення, а частину цих коштів використати для фінансування нової Державної програми розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу на період 2016–2020 рр.

6. Усі пропозиції треба врахувати в зазначеній програмі і профінансувати у повному обсягу, адже попередня програма (2009–2011 рр.) була недофінансованою на 80% і тому практично не виконана.

В.М. Тарасевич. Було б доречно передбачити в зазначеній Державній програмі 1) організацію інвестиційно-інноваційних конкурсів з широкими правами зміни власника (власників) активів металургійних підприємств; 2) розбудову розгалуженої мережі механізмів і форм державно-приватного партнерства, перш за все в інвестиційній сфері; 3) залучення до підтримки галузі та металургійної науки механізмів державної контрактної системи, а також стратегічних інститутів розвитку.

Д.Є. Козенков, кандидат економічних наук, доцент, завкафедрою менеджменту Національної металургійної академії України. Визначальною метою розвитку МК України вважається створення умов для піднесення економіки на основі інновацій, що забезпечують розвиток, заснований на таких підвалинах, як економічна ефективність, екологічна безпека, ресурсозбереження, конкурентоспроможність товарної продукції.

Результати SWOT-аналізу МК України з урахуванням таких його сильних сторін, як наявність власної матеріально-сировинної бази, розвинута інфраструктура, виробничо-технологічний досвід, професійний кадровий склад, висвітлюють і слабкі його місця: зношеність виробничих фондів, значне технологічне відставання від лідерів металургійного ринку, зростаючі екологічні проблеми, низький рівень переділу, малу номенклатуру металовиробів, старіння кадрового складу та недостатній приплив молодих фахівців. Ці обставини несуть такі загрози, як втрата напрацьованих знань і технологічного досвіду; занепад галузевої науки та неефективність механізмів залучення її потенціалу для виконання прикладних розробок, що призводить до поглиблення технічної і технологічної відсталості металургійної галузі, зростання зношеності основних фондів, зниження рівня продуктивності праці; неефективне використання виробничих ресурсів і потужностей, що призводить до збільшення збитковості виробництва; недостатній рівень бюджетного фінансування галузі. Зазначені загрози формують умови закріплення за МК України статусу сировинного придатку розвинутих країн.

Особливістю вітчизняної металургійної промисловості як інноваційного об'єкта є висока капітало-, матеріало- та енергомісткість виробництв, а також тривалий інвестиційний цикл. Існуючі технології виробництва не відповідають сучасним вимогам екології, економіки та комплексного використання сировини; характеризуються на-

явністю шкідливих газоподібних викидів і твердих відходів, які забруднюють атмосферу і навколишнє природне середовище. Через застарілі технології практично не застосовуються прогресивне електронно-променеве плавлення сталі та методи прямого відновлення залізних руд, які відносяться до V технологічного укладу. Тому для підприємств МК України життєво важливим є збільшення обсягів досліджень, спрямованих на заміну застарілих технологій екологічно чистими і безвідхідними, що дозволяють отримувати метали і матеріали з високою доданою вартістю.

Пріоритетами інноваційного розвитку галузі потрібно вважати:

- забезпечення тісної координації всіх стадій інноваційного процесу від наукових і конструкторських розробок до виходу на ринок нової металопродукції з високою доданою вартістю;

- створення в Україні інноваційної інфраструктури (технопарків, технополісів, бізнес-інкубаторів, науково-технологічних центрів тощо), яка б дозволила налагодити завершений цикл інноваційної діяльності — від створення інновацій до впровадження їх у виробництво;

- створення сприятливих умов щодо залучення вчених високої кваліфікації для проведення досліджень і розробок безпосередньо у сфері виробництва;

- розроблення нових технологій, що забезпечують зниження капітальних витрат і зменшення викидів шкідливих речовин; ефективні технології отримання особливо чистих металів і сплавів;

- створення міні-виробництв для задоволення внутрішнього попиту на металопродукцію;

- розроблення нових технологій переробки вторинної сировини.

Чорні метали та вироби з них завжди займали важливе місце у структурі експорту. В останні роки підприємства МК країни постачали на світовий ринок до 80% виробленої продукції. Сформована експортна орієнтація галузі призвела до диспропорції у структурі виробництва та споживання металу. Слід зазначити, що структура експорту металу на даному етапі стає фактором стримування інноваційного розвитку металургії. Отже, необхідно проводити інноваційну політику відходу від неефективної експортної орієнтації та формувати квоти на залишення частини виробленого у країні металу для розвитку науково-виробничого бізнесу. Це завдання потребує посилення ролі держави у процесі узгодження програм розвитку металоспоживаючих галузей економіки з можливостями металургії для збалансування структури попиту і виробництва металопродукції.

В.К. Лебедєва, кандидат економічних наук, професор кафедри політичної економії Національної металургійної академії України. На жаль, антикризова економічна політика держави не втрачає своєї актуальності. Україна переходить з однієї економічної кризи в іншу, ці загострення мають системний характер, і, мабуть, можна говорити лише про 5–7 років стабільного розвитку за весь період незалежності. На мій погляд, центральним моментом антикризової економічної політики має стати вдосконалення регіональної економічної політики. Вона тісно пов'язана з розвитком металургійної промисловості і наданням йому інноваційного імпульсу. Наприклад, розвиток такої прогресивної складової, як електрометалургія, не можливий без потужного енергетичного комплексу, а якщо вугілля для ТЕС імпортувати з далекого зарубіжжя, то про конкурентоспроможну собівартість продукції годі й мріяти.

Державні заходи з політичної децентралізації мають бути пов'язані з відповідними економічними заходами. На мій погляд, доцільно згадати, що у країні існує стає економічне районування з виокремленням восьми економічних районів, а

саме: Донецького, Придніпровського, Східного, Центрального, Поліського, Причорноморського, Подільського та Карпатського. Кожному з них відповідають певні територіально-виробничі комплекси. Саме на рівні економічних районів, а не окремих областей чи селищ, мають здійснюватися заходи економічної політики, і саме на цьому рівні доцільно створити відповідні органи державного управління, які б координували діяльність між собою в інтересах відповідних територіально-виробничих комплексів. Надання їм для цього певних повноважень сприяло б подоланню кризи і виходу регіональних і загальнодержавних економічних відносин на новий рівень, який відповідає інноваційному розвитку.

О.О. Завгородня, доктор економічних наук, професор кафедри політичної економії Національної металургійної академії України. Одними з найважливіших наслідків глобалізації є радикальні якісні зміни в характері міжнародної конкуренції: економічне суперництво охоплює не тільки наявні сегменти світових товарно-ресурсних ринків, але й боротьбу за їх майбутні контури та відповідне чільне місце в цьому майбутньому. Очікуваний успіх, позиціонування та сфера економічного впливу країни безпосередньо визначаються її поточною та перспективною конкурентоспроможністю, підойми якої на початку XXI ст. закладаються піонерними інноваціями та інститутами стратегічного розвитку на базі ефективних кластерних відтворювальних контурів, які органічно поєднують у собі всі складові життєвого циклу продукції.

Основа їх технологічного ланцюга — *металургійний комплекс*. Саме в ньому одночасно закладаються передумови для експорторозширюючого, імпортозаміщуючого та постіндустріального економічного зростання, яке тим самим створює можливість реалізації альтернативних сценаріїв розвитку України та ефективних варіантів її інтеграції до глобального економічного простору. Йдеться про формування як цінового, так і якісного потенціалу високої конкурентоспроможності національного товарного виробництва на регіональних і світовому ринках. Особлива роль металургійного комплексу в національному відтворенні, як і провідна — в активізації торговельного балансу, дає йому право очолити список пріоритетів державної інноваційно-інвестиційної політики. Звісно, в умовах відомої функціональної неповноцінності ринкових регуляторів інноваційного створення капіталу така політика має бути систематичною, фронтальною та інтенсивною. Для цього слід широко використовувати не-емісійні механізми прямої бюджетної інноваційно-інвестиційної експансії та інструментарій бюджетно-податкового регулювання, спрямованого на запуск мультиплікативно-акселераційної хвилі прогресивних технологічних змін.

На мій погляд, підвищенню абсолютного та відносного рівнів валових інвестиційних видатків металургійних підприємств за прискореного зростання їх інноваційної частки сприятимуть: а) диференціація ставок оподаткування прибутку залежно від напрямку діяльності підприємства, характеру і цілей його використання, зокрема, запровадження пропорційних та прирістних податкових знижок на здійснення НДДКР і впровадження податкового кредиту на приріст інвестиційних видатків; б) установа пропорційної залежності між розміром ставки оподаткування комерційних банків і частки довгострокових інвестиційних кредитів у їх “кредитному портфелі”; в) контроль інноваційної якості інвестицій підприємств, співвласником яких є держава; г) тарифна ескалація; д) податкові преференції для створення комерційними банками власних спеціальних страхових фондів з метою зниження ризику активних інвестиційних операцій.

Для уникнення участі сировинної периферії, загроза якої є надзвичайно актуальною в умовах надмірної аномальної відкритості української економіки, в межах

політики розвитку внутрішнього ринку та стимулювання внутрішнього попиту на металургійну продукцію доцільними є: а) легітимізація вимог до вмісту місцевих компонентів у продукції, що реалізується; б) заохочення та поширення практики зустрічних експортно-імпортних закупівель; в) державні закупівлі вітчизняної високо- та середньотехнологічної продукції. Відтак, необхідним є створення сучасної контрактної системи, яка використовує механізми управління державними замовленнями, укладання контрактних угод і контролю за їх виконанням; жорсткі, максимально наближені до світових стандарти якості та критерії відбору виконавців; постійний моніторинг світових інновацій; сертифікацію продукції тощо.

Ю.С. Проїдак. Зрозуміло, що ці пропозиції не будуть ефективно реалізовані, якщо не відновити діяльність міністерства металургії, а також відповідних управлінь державних адміністрацій у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій областях.

В.В. Білоцерківцев, доктор економічних наук, професор кафедри політичної економії Національної металургійної академії України. На жаль, в останні роки явища, які зазвичай ототожнюються з економічною кризою та депресією, стали майже невід’ємним фоном господарської діяльності підприємств МК України. Дійсно, більша частина періоду 1991–2015 рр. припала саме на час стагнації або кризи, протягом якого вітчизняні економічні суб’єкти отримали величезний і різнобічний досвід виживання в тяжких умовах. Погіршення економічної ситуації в національній економіці у більшості випадків зовсім не було наслідком процесів, які відбувалися за її межами. Навпаки, провідну роль у забезпеченні реалізації саме негативного сценарію економічного розвитку відіграли події, що мали суто внутрішню природу. Насамперед це стосується особливостей проведення вітчизняної економічної політики, її змісту, логіки, комплексності, рівня наукового обґрунтування, таргетованих пріоритетів і наполегливості в досягненні визначених цілей.

На МК, який протягом тривалого часу виступав у ролі основного генератора валової виручки та мав яскраво виражену експортну орієнтацію, дуже вплинула прикра відсутність внутрішньо несуперечливої, розрахованої на довгострокову перспективу економічної політики, що не могло не позначитися на результатах його розвитку. Якщо економічний експеримент у металургійній галузі наприкінці 90-х років ХХ ст. був одним з найбільш важливих факторів, які забезпечили перехід національної економіки на траєкторію розширеного відтворення та ініціювали дію мультиплікативного зростання за іншими її галузями, то, з огляду на специфіку проведення в останні роки фіскальної, митної, тарифної, інвестиційної тощо політики, дії держави складно розглядати як сприятливі для розвитку МК на засадах інноваційного оновлення, розроблення та впровадження нових продуктів і процесів.

У цьому аспекті, на наш погляд, на особливу увагу заслуговує хоча б часткове відновлення дії режиму економічного експерименту в металургійній галузі, що в умовах надзвичайних втрат для вітчизняних підприємств унаслідок російської агресії на Сході країни та плундрування окупаційними силами значної частини розташованих там виробничих потужностей, дозволить виробникам компенсувати частину їхніх збитків, стане передумовою реалізації інноваційного сценарію розвитку МК, відновлення ним своїх провідних позицій у національній економіці.

Необхідним є ефективне застосування потенціалу інструментарію фіскального селективізму, що відіграє засадничу роль у характері, змісті та реалізації економічного експерименту в металургійній галузі. Притаманні Україні історичні традиції етатизму, значна роль держави в перерозподільних процесах, демографічна специфіка (велика кількість осіб пенсійного віку та високий рівень урбанізації), наявність ши-

рокої (порівняно з виробничими потужностями суспільства) мережі соціальної інфраструктури, екологічні проблеми тощо виступають імперативами активного застосування державними інституціями фіскальних заходів. Водночас в умовах значної асинхронності коливань директивно змінних і реактивних грошових показників сумнівною є концентрація зусиль щодо використання в ролі провідного інструментарію державного регулювання процесів розвитку гірничо-металургійного комплексу апарату грошово-кредитної політики, більш резонною, на нашу думку, є реалізація головних функцій такого регулювання з допомогою заходів фіскального характеру.

В.М. Тарасевич. На мій погляд, усе ж таки недоцільно виключати з переліку антикризових інноваційних заходів механізми цільової неінфляційної емісії, перш за все, через систему інститутів розвитку та суверенних фондів. Про їх ефективність говорить не тільки світовий досвід, але й практика згаданого експерименту. Звісно, від слів про необхідність їх створення слід переходити до конкретних справ.

І.Л. Леонідов, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України. У зв'язку з проблематикою нашої дискусії хотів би звернути увагу на деякі економіко-правові аспекти привласнення інновацій, зокрема – інтелектуального продукту, його творцями, а також владною та управлінською групами. Заходи з подолання кризи в металургійній промисловості покликані формувати умови пропорційної реалізації кожною групою власних інтересів привласнення інтелектуального продукту. Властиві їм суперечності проявляються в диспропорціях інноваційного розвитку, низькому рівні освоєння науково-технічних розробок у виробництві, мінімізації держрегулювання об'єктів промислової власності олігархів і т. п. Деформовані умови реалізації інтересів привласнення інтелектуального продукту у власників-олігархів спотворюють апробований вихід з кризи у напрямі нових, високотехнологічних новацій, які спираються на базові виробництва.

Ефективна з точки зору держави реалізація зазначених інтересів на будь-якому рівні припускає вирішення їх суперечностей на користь суспільства. У цьому зв'язку інтерес становить кооперація в рамкових програмах європейського проекту “Горизонт-2020”. Основою такої співпраці можуть стати: розширення в металургії інформаційно-телекомунікаційних і передових виробничих технологій, наприклад, цифрової технології “без креслень” на базі 3D-моделей для проектування виробів ливарного виробництва, пиловугільного вдування в доменному процесі, модулів швидкого монтажу агрегатів металургійного виробництва і т. п. Доцільно також активізувати діяльність Національного інформаційного центру із співпраці з ЄС у сфері науки й технології, а також ДП “Укртехінформ”.

Владні інтереси привласнення інтелектуального продукту можуть бути реалізовані за допомогою розвитку інститутів державно-приватного партнерства. По-перше, доцільно вдосконалити механізм тендерних закупівель для ДК “Укроборонпром”, відновлення зруйнованої інфраструктури Донбасу, реконструкції газопроводу “Уренгой – Помари – Ужгород”. Йдеться, передусім, про введення електронних торгових майданчиків і перехід на електронний документообіг. Така інноваційна система дозволяє істотно скоротити витрати логістики. По-друге, розширенню зовнішнього ринку металопродукції сприяло б скасування антидемпінгових мит у США. Тут важливими є рішучі дії держави, її дипломатичних і консульських служб.

Для реалізації інтересів творців інтелектуального продукту потрібні заходи з розширення можливостей університетської та прикладної науки у сфері бюджетного фінансування, його відповідної регламентації в новій редакції Закону України

“Про інноваційну діяльність”. У ньому доцільно передбачити, по-перше, розширення фінансування університетської науки у сфері підтримки вітчизняних патентів на винаходи. Внаслідок дефіциту таких коштів держава щороку втрачає сотні патентів на винаходи — результати напруженої роботи наукових колективів університетів і конструкторських бюро. По-друге, вказане фінансування необхідно передбачити і в Програмі державної підтримки зарубіжного патентування винаходів для уникнення безконтрольного відпливу інноваційних розробок і технологій.

О.В. Летуча, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України. Пріоритетним напрямом підвищення конкурентоспроможності чорної металургії України є глибинні, багатопланові еколого-економічні перетворення. Нагальна необхідність подолання еколого-економічної кризи та зменшення її негативних наслідків актуалізує проблеми вдосконалення механізму державного регулювання еколого-економічних процесів, оскільки саме держава є економічним суб'єктом, який втілює суспільні екологічні інтереси. На мій погляд, у період подолання наслідків кризових нестабільностей ключовими елементами механізму державного регулювання еколого-економічних процесів у металургійній промисловості повинні стати: а) дозволи на викиди (скиди) металургійним підприємствам, які мають видаватися регіональними природоохоронними органами; б) ліцензії на комплексне природокористування, в яких визначатимуться допустимі обсяги викидів; в) плани природоохоронних заходів металургійних підприємств, нормативи та порядок розрахунку і внесення платежів за забруднення навколишнього природного середовища; г) мережа екологічних фондів цільового спрямування; д) система податкових пільг металургійним підприємствам, які випускають екологічно чисту продукцію.

В.М. Тарасевич. Звісно, зазначені складові механізму мають бути конкретизовані та перекладені мовою практичних рекомендацій. Але вони не зможуть бути реалізовані, якщо не буде переконливої економічної мотивації власників відповідних підприємств.

Н.І. Ткаченко, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України. Вважаю за доцільне акцентувати вашу увагу на проблемі раціонального використання надр корисних копалин, у тому числі залізної та марганцевої руди, і вилучення рентних платежів до дохідної частини держбюджету.

Відповідно до п. 251.1 Податкового кодексу України (далі — ПКУ) рентну плату сплачують за “користування надрами для видобування корисних копалин...”. При визначенні розміру рентної плати діють так звані “ставки рентної плати”, які щороку переглядаються. У 2015 р., вперше у практиці сплати рентних платежів за користування надрами для видобування корисних копалин в Україні, було застосовано новий механізм коригування розрахунку розміру ставки для залізної руди. Відповідно до Листа ДФСУ від 29.01.2015 р. № 2703/7/99-99-15-04-02-17 “Про особливості справляння рентної плати у 2015 році”, до ставки (8% від вартості товарної продукції) застосовується “коефіцієнт, який дорівнює частці заліза в товарній продукції” (п. 252.20 ПКУ, виноска 1)”.

На мою думку, даних заходів недостатньо. Річ у тім, що обчислення ставки рентних платежів у процентах з коригуванням ставки податку на вміст заліза в товарній продукції не відповідає економічній сутності рентних платежів (диференційної ренти) і призводить до недоотримання державою платежів до бюджету, оскільки стандартизує “тіло” рентного платежу до 8%, а застосування цього коефіцієнта є не-

прозорим і неефективним. З метою вдосконалення існуючого законодавства щодо питань визначення ставок рентних платежів і створення для суб'єктів рівних умов господарювання при надрокористуванні доцільно застосовувати показники ставок рентних платежів на основі визначення диференційної ренти І роду, які не тільки враховують вміст заліза в товарній продукції, але і дозволяють оцінити залучені до розробки родовища залізних руд за вмістом корисного компонента (заліза) безпосередньо після видобування до стадії збагачення. В результаті державний бюджет буде істотно поповнено.

В.М. Тарасевич. Вочевидь, частину цих додаткових коштів доцільно направити на реалізацію металургійних інноваційних проєктів. На мій погляд, не менш актуальними є розробка та імплементація механізмів вилучення до держбюджету частини диференційної ренти ІІ та абсолютної ренти.

В.Д. Зелікман, кандидат технічних наук, доцент, завкафедрою обліку і аудиту Національної металургійної академії України. Розглянемо мікроекономічні проблеми вітчизняної металургії. Ефективне управління прибутком на підприємстві має передбачати, з одного боку, обов'язкове формування прибутку внаслідок здійснення підприємством усіх складових його господарської діяльності, а з іншого – визначення оптимальних шляхів і напрямів використання отриманого прибутку. Обидва завдання є тісно взаємозв'язаними, оскільки використання прибутку залежить від його отримання раніше, що, у свою чергу, значною мірою визначається ефективністю використання прибутку в попередні періоди. Тож ефективне управління прибутком підприємства вимагає впровадження комплексної оптимізаційної моделі його планування, яка має функціонувати не тільки як частина загальної системи стратегічного планування на підприємстві, визначаючи основні параметри та показники його діяльності, але і як складова системи поточного контролю, знаходячи відхилення від запланованих результатів і коригуючи їх відповідно до змін цілей підприємства або умов його оточуючого середовища.

В обох варіантах оптимізаційна модель планування прибутку має працювати за таким алгоритмом:

- 1) визначення оптимальних обсягів виробництва і реалізації продукції на основі СVP-аналізу в їх нерелевантних діапазонах з урахуванням можливості придбання або продажу обладнання та еластичності попиту на сировину та готову продукцію;
- 2) визначення оптимального співвідношення обсягів виробництва різних видів продукції на основі аналізу обмежень різних видів ресурсів при формуванні виробничої програми підприємства;
- 3) визначення оптимального співвідношення обсягів реінвестування отриманого прибутку та суми дивідендів, виплачених акціонерам, на основі концепції ціннісно-орієнтованого менеджменту.

Слід зауважити, що на кожному наступному етапі розрахунку оптимальних параметрів можуть знадобитись уточнення або навіть повний перерахунок параметрів, визначених на попередньому етапі. Наприклад, поточний стан і технологічні особливості наявних на підприємстві виробничих потужностей можуть призвести до необхідності внесення змін у заплановані обсяги виробництва та, відповідно, реалізації певного виду продукції, що, у свою чергу, вимагатиме перерахунку всіх визначених на першому етапі оптимальних обсягів виробництва і реалізації продукції.

Застосування оптимізаційної моделі планування прибутку на підприємстві дозволить дослідити основні складові цього процесу, виявити їх параметри, проаналізувати вплив основних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища на

ефективність дій керівництва підприємства з управління прибутком, а на основі цього — обчислити такі значення виявлених параметрів, які б дозволили отримати максимально ефективні управлінські рішення щодо формування та використання прибутку підприємства.

Ю.С. Проїдак. Я думаю, колеги погодяться, що не менш ефективного управління потребують і активи, і пасиви металургійних підприємств. Як кажуть, слово — за економічною наукою.

І.Г. Сокиринська, кандидат економічних наук, доцент, завкафедрою фінансів Національної металургійної академії України. Важливість і значимість металургійної галузі для України важко переоцінити з точки зору як її ресурсного та виробничого потенціалу, так і її фінансового впливу на економіку. Слід підкреслити, що з 10 підприємств, оцінка діяльності яких включена до біржового Індексу українських акцій (UX), який розраховується Українською біржею, чотири відносяться до металургійної галузі.

Але, на жаль, фінансові результати вітчизняних металургійних підприємств уже кілька років поспіль мають тенденцію до стрімкого падіння. Особливо різкими були негативні зміни у 2014 р., а у 2015 р. ця тенденція навіть посилилася. Так, за підсумками 2014 р., загальні збитки металургійної галузі становили 36,9 млрд. грн. При цьому 62,3% підприємств працювали з прибутком, але його сума була незначною — лише 5,87 млрд. грн., тоді як збитки інших підприємств галузі становили 42,5 млрд. грн. Тільки за I півріччя 2015 р. чистий збиток по галузі дорівнював 19,7 млрд. грн., а частка прибуткових підприємств знизилася до 54,2% (при сумі чистого прибутку 8,26 млрд. грн.). Збитки інших підприємств галузі становили 28 млрд. грн., що свідчить про істотну неоднорідність фінансових результатів і посилення загальної тенденції до збитковості.

Це позначається на ринковій капіталізації нашої металургійної галузі — дійсно реальній ціні, яку учасники фондового ринку згодні платити за акції компанії. Іншими словами, ринкова капіталізація — це грошове оцінювання внутрішньої вартості підприємства, яке відображає фінансово-економічний стан, інвестиційну привабливість, ринкову стійкість, якість продукції тощо. До того ж на цей показник істотно впливає ряд політичних та економічних чинників, різноманітних загальних і специфічних ризиків.

Низький рівень фінансових показників і значні ризики, у свою чергу, не дозволяють українським металургійним підприємствам отримувати фінансування на внутрішніх і міжнародних ринках боргового капіталу для реалізації першочергових заходів щодо модернізації та переоснащення виробництва з метою підвищення власної конкурентоспроможності.

Для вирішення зазначених проблем і підвищення рівня капіталізації необхідно прагнути, з одного боку, розширяти обсяги виробництва металопродукції з високими рівнями переробки та доданої вартості, а з іншого — впроваджувати сучасний фінансовий менеджмент і фінансову безпеку на підприємствах металургійної галузі, оскільки навіть за умов відсутності дивідендних виплат практично по всіх вітчизняних емітентах галузі частина з них все одно залишається доволі інвестиційно привабливою і на фоні глибинної фінансово-економічної кризи.

Проте найскладнішим питанням у процесі реалізації заходів щодо підвищення конкурентоспроможності металургійної галузі є пошук джерел фінансування технічного переоснащення і технологічного розвитку. Внаслідок перелічених фінансових проблем металургійних підприємств і значного впливу галузі на економіку

країни державна фінансова підтримка, безумовно, є вкрай необхідною. Але її ефективність багато в чому визначається саме формами та методами її надання, адже в новітній історії України вже були періоди, коли держава в межах певних програм надавала фінансування, зокрема, шляхом субсидій і дотацій, але, на жаль, реальний економічний ефект виявився не надто високим. Тому форми фінансової участі держави у вирішенні проблем галузі мають бути виваженими і такими, що можуть змусити підприємства нести реальну відповідальність за отримані кошти, які мають виділятися виключно на поворотній основі. Крім того, ця підтримка повинна надаватися тільки тим суб'єктам господарювання, які мають реальний потенціал для відновлення конкурентоспроможності. Можна запропонувати декілька конкретних шляхів реалізації таких заходів залежно від масштабів фінансової кризи на окремому підприємстві.

1. Фінансова санація — для тих ключових металургійних підприємств, у яких відображено не тільки поточні збитки у звіті про фінансові результати, але і непокриті збитки у балансі, тобто фаза кризи є найбільш глибокою. У цьому випадку механізмом реалізації може стати альтернативна санація, коли фінансове навантаження розподіляється в конкретних пропорціях між державою та власниками підприємства. Перш за все, необхідно чітко визначити найбільш насущні інвестиційні потреби та графік фінансування інвестицій, а потім, згідно, наприклад, з розробленим Меморандумом, кожний учасник — власники та держава — вносить свою частку в межах фінансової відповідальності.

2. Державна кредитна підтримка може відбуватись у декількох формах — безпосереднього надання державних кредитів на конкретний строк або покриття частини процентних витрат за кредитами банків, які також мають бути заздалегідь визначеними.

3. Фінансування через механізм емісії корпоративних облігацій або корпоративних прав, покупцем яких виступає держава. Вибір форми цінних паперів може залежати від того, на який саме період потрібні кошти та чи бажає держава отримати частку у правах власності.

4. Залучення кредитних ресурсів на комерційній основі, але під державні гарантії або поруку.

У кожному з цих випадків процедурні питання надання коштів і графіки погашення кредитів мають бути прозорими та затверджуватись у відповідному порядку з метою запобігання нецільовому використанню державних коштів.

В.М. Тарасевич. З огляду на світовий досвід зазначені пропозиції доцільно органічно “вбудувати” у складну систему державно-приватного партнерства, яка створюється в національній економіці, в тому числі зусиллями вітчизняних науковців.

Р.Б. Сокольська, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту Національної металургійної академії України. У забезпеченні інноваційного розвитку металургійних підприємств певне місце належить формуванню ефективної системи обліку, оскільки саме в обліковій системі підприємства формується інформація для прийняття зважених та обґрунтованих управлінських рішень з усіх складових його діяльності. Однак у сучасних умовах ефективне реформування системи обліку підприємств є неможливим без відповідних досягнень новітньої інституціональної теорії. Не секрет, що система обліку на підприємстві створюється під впливом формальних і неформальних правил і норм, тобто визначається інституціональним середовищем (як зовнішнім, так і внутрішнім), у якому організація функціонує і з яким взаємодіє. Зовнішнє інституціональне середовище являє собою право,

економіку, культуру тощо і встановлює насамперед нормативні рамки. Внутрішнє інституціональне середовище формується обліковою політикою, рівнем організаційної культури, особистими якостями працівників і керівництва тощо.

Підприємства, що перебувають у певних інституціональному та організаційному полях, схильні приймати схожі структури і моделі поведінки. Механізм, за допомогою якого даний процес відбувається, дістав назву "ізоморфізм". Є три види інституціонального ізоморфізму — примусовий, нормативний і наслідувальний. Примусовий ізоморфізм, як правило, пов'язаний з державними законодавством і регулюванням. Обліковий процес формується самим підприємством, але на підставі законодавства і нормативних актів з бухгалтерського обліку. Джерелом нормативного ізоморфізму є діяльність професійних співтовариств, учасники яких колективно визначають умови та методи своєї роботи і встановлюють легітимність свого інституціонального поля. Нормативний ізоморфізм дедалі більше впливає на зміни в системі обліку підприємств. Наслідувальний ізоморфізм передбачає запозичення успішного досвіду інших індивідів і груп, які діють у тому самому інституціональному полі.

Отже, при реформуванні системи обліку вітчизняних підприємств слід брати до уваги вплив усіх трьох видів ізоморфних змін — примусових, нормативних і наслідувальних, які стимулюватимуть підприємства формувати конкурентоспроможні технології та види обліку, що, у свою чергу, має стати інформаційно-аналітичною основою забезпечення інноваційності розвитку підприємств.

В обговоренні проблематики "круглого столу" також взяли участь: **М.В. Стріха** — заступник Міністра освіти та науки України, **В.С. Шовкалюк** — директор департаменту інноваційної діяльності і трансферу технологій Міністерства освіти та науки України, **О.Г. Величко** — член-кореспондент НАН України, ректор Національної металургійної академії України, **І.Б. Буравльов** — генеральний директор об'єднання метизних підприємств "Укрметиз", **О.М. Ботюк** — голова правління ПАТ "Комінмет", **О.С. Онацька**, **М.М. Мазов** — начальники відділів ПАТ "Євраз ДМЗ ім. Петровського".

Матеріал надійшов до редакції 22 жовтня 2015 р.

С. М. ШКАРЛЕТ,
професор, доктор економічних наук,
заслужений діяч науки і техніки України,
ректор Чернігівського національного технологічного університету

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТИПУ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ *

Ідентифіковано та показано етапи моделювання нової структури економічної системи, розглянуто їх характеристики. Застосовано методіку кореляційно-регресійного аналізу для дослідження етапів життєвого циклу макроренерації. Сформовано та класифіковано стратегії макросистемної еволюції української економіки в контексті забезпечення високого рівня економічної безпеки та розроблено об'єктивні таблиці вибору пріоритетів для національної економічної системи на будь-якому етапі її життєвого циклу.

Ключові слова: стратегія, економіка інформаційного типу, економічна безпека, макросистемна еволюція, макроренерація.

S. M. SHKARLET,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Honored Worker of Science and Technique of Ukraine,
Rector of the Chernihiv National University of Technology

FORMATION OF STRATEGIES OF DEVELOPMENT OF AN ECONOMY OF THE INFORMATION TYPE WITH THE AIM TO ENSURE STATE'S ECONOMIC SECURITY

The stages of modeling of a new structure of the economic system are identified, considered, and characterized. A method of the correlation-regression analysis is used to study the stages of the life cycle of a macrogeneration. Some strategies of the macrosystem evolution of Ukraine's economy are formed and classified in the context of the ensuring of a high level of the economic security. The objective tables for the choice of priorities for the national economic system on any stage of its life cycle are given.

Keywords: strategy, economy of the information type, economic security, macrosystem evolution, macrogeneration.

Актуальні суспільно-політичні та соціально-економічні перетворення в Україні порушують ряд питань, від розв'язання яких залежить не тільки подальший поступ держави в єдине поле передових країн світу, але й здатність державного утворення

Шкарлет Сергій Миколайович (Shkarlet Sergii Mykolaiovych) – e-mail: shkarlet@ukr.net.

* Стаття публікується в авторській редакції.

мобілізувати сукупність усіх матеріальних і духовних сил для досягнення ендогенного економічного зростання або вирішення нагальних завдань сучасного державотворення. Нинішні безпрецедентні за масштабами глобалізаційні процеси в макроекономіці, транснаціоналізація найпривабливіших секторів (зокрема, електроніки, автомобілебудування, нафтопереробної та хімічної галузей промисловості, транспорту і зв'язку) світогосподарської системи, перетворення транснаціональної фінансово-кредитної олігархії на політичну еліту міждержавних об'єднань свідчать про перехід до тотального впорядкування світового співтовариства. Варто підкреслити, що в основу даного процесу закладено ідею інтернаціоналізації технологічного способу виробництва й відносин економічної власності на засадах реалізації диверсифікованого контролю високотехнологічних держав над суміжними територіями (регіонами чи районами), їх економічним простором з вільним доступом до стратегічних ресурсів і насамперед до фінансово-економічного, сировинного, комунікаційного, наукового та, що вкрай важливо, інформаційного потенціалів.

Отже, лише шляхом всебічного розширення, поглиблення та інтенсифікації процесу вироблення, нагромадження, трансформації й раціонального використання науково-технічної інформації можна забезпечити соціально-економічні та суспільно-політичні досягнення будь-якою державою світу постіндустріального етапу розвитку.

Визнана класифікація національних економічних інтересів (НЕІ), запропонована науковому загалу сучасної України представниками національної економічної науки [1–8], ступені важливості інтересів, належних до макросистемної еволюції держави, диференціює саме на життєво важливі для будь-якої країни (особливо для України), оскільки вони не тільки детермінують розвиток економічної сфери, але й забезпечують державний суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність кордонів. Отже, слід визнати, що модернізація економічної системи України у своєму економічному піднесенні — від зародження ідеї її багатокомпонентної структури до створення умов для самоорганізації, якісного зростання ендогенних параметрів, гальмування чи стабілізації, чи відродження — повинна здійснюватися у кілька етапів, що складають життєвий цикл національного господарства із своєрідними архетипами культури, природного середовища та ноосфери для розбудови в державі економіки інформаційного типу.

Теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатограних проблем управління забезпеченням економічної безпеки в цілому та інформаційної зокрема присвячені праці видатних українських і зарубіжних науковців: О. Алімова, О. Амоші, Б. Данилишина, В. Гейця, В. Микитенко, Г. Ситника, М. Чумаченка та інших.

Проте є гостра потреба в дослідженні макросистемної трансформації національної економіки та формуванні стратегій розбудови економіки інформаційного типу. Отже, **мета статті** — дослідити особливості функціонування економіки інформаційного типу та формування стратегій її розбудови в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Безліч внутрішніх зв'язків між елементами економічної системи України створюють структуру, декомпозиція якої дозволяє визначити її первинні складові — конститутивно-ключові параметри. Тому еволюційний механізм макросистемної трансформації національного господарства й оновлення останніх дозволяє стверджувати, що елементів у новій українській макрогенералії може бути тільки певна кінцева кількість. Таким чином, структура національної економіки повинна складатися з обмеженої кількості елементів, які можуть мати лише їй властиві сутнісні ознаки. Саме в межах розвитку теорії еволюціогенетики використання інституцій-

нальних матриць (східного та західного типів) дозволить вирішити вказані проблеми та визначити головні вектори цивілізаційного простору України ХХІ ст., специфіку розвитку її економічної системи.

Наукове узагальнення і систематизація знань теорії соціо- та еволюціогенетики, накопичених при вивченні соціальних і економічних систем, світоглядно-методологічне осмислення констант і варіативності економічного зростання допускають обчислення мінімально та максимально можливих (мінімакських) меж еволюційних перетворень. З огляду на це, можна говорити про конститутивну властивість української економічної системи самоподібності (не тільки до самоорганізації) та назвати її ключовою ознаку — фрактальність, що відрізняє пропоновану в дослідженні парадигму циклічно-генетичного формування нового типу макрорегенерації (та її еволюцію) від традиційних підходів до розкриття характеристик і прогнозування для параметрів національних економік, які вимагають нагальної перебудови з набуттям когнітивно-інформаційних ознак у контексті забезпечення сталого розвитку держави.

Побудова когнітивно-інформаційної структури національної економіки — трудомістке завдання, яке пропонуємо здійснювати за алгоритмічними процедурами, що дозволять автоматизувати процес моделювання та виокремити весь склад елементів і підсистем макрорегенерації. Проте при подальшому нарощуванні трансформаційного впливу на гомеостатичну систему держави (соціум) у разі обґрунтування пріоритету певних цілей можливими є спрощення завдань, удосконалення процедур моделювання ієрархії і блоків для адаптації до стратегічних регіональних систем, нових фазових портретів (структур-атракторів) окремих галузей і до прогнозування процесу еволюції проривних технологій та високотехнологічної продукції (ВТП). Саме елементи останнього макроутворення пов'язуються так, що зміна кожного важливого параметра системи забезпечення ендегенного зростання української економіки неминує викликає зміну інших, однак цей рух завжди орієнтований на певний кінцевий стан, який, проявившись, знов стає новим (хоча саме він і віддзеркалює різні динамічні зміни у сутності вже іншої системи — управління забезпеченням економічної безпеки).

Вважаємо, що опрацювання модельних рішень формування нового фазового портрету національної економіки слід здійснювати із дотриманням послідовності розкритих автором (на основі базових положень теорії еволюціогенетики, термодинаміки та детермінованого хаосу в контексті розвитку теорії національної безпеки) закономірностей (табл. 1).

Таблиця 1

**Формування нової структури економічної системи
відповідно до її місії та складності виконуваних нею завдань у контексті створення
в Україні економіки інформаційного типу ***

Етапи формування	Характеристика та послідовність їх реалізації
1. Змістова постановка завдання щодо реалізації політики макросистемної еволюції для розбудови в державі економіки інформаційного типу	На основі системного аналізу здійснити діагностику складної системи для виокремлення ключових складових і процесів, визначених зв'язків і залежностей між її елементами. Цей етап не піддається суворій формалізації та регламентації, тому результатом є таблиця з цільовими елементами й когнітивно-інформаційними зв'язками між ними. При цьому враховано рівень загроз економічній системі та потенціальні кризи, які згруповано за різними класифікаційними системно-універсальними ознаками

2. Презентація певної економічної макроструктури у вигляді фрактального графа	Для побудови графа відповідно до кількості елементів встановити вершини, а зв'язки між підсистемами є ребрами графа. При цьому, якщо зв'язки є односпрямованими, то відповідно їм встановити дуги орієнтованого графа, а за ними сформувані підсистеми. У разі невідповідності зв'язків будується неорієнтований граф – цей етап повністю формалізовано, отримано графічний образ графу (для візуального аналізу) або у вигляді матриці суміжності
3. Розпізнання фрактальності графа	Найскладніше піддається формалізації, але завдяки використанню таблиць (матриць) урахування ступеня вагомості (важливості) всіх вершин та виокремленню множини вершин, зроблено висновок щодо самоподібності та самоорганізованості графа. Зазначеному висновку передують, за результатами аналізу відповідності елементів і зв'язків, встановлення вершин і ребер, які порушують його організованість, а відтак, є можливість коригувати ієрархію
4. Побудова моделі перед-фрактального графа	Виконання повністю автоматизоване. Результат – передфрактальне дерево, представлене в графічній або матричній формі. Висновки щодо основних елементів чи підсистем макрогенерації застосовуються при розробці технології управління розвитком складових системи
5. Аналіз вихідного та модельного графів	Здійснено порівняння структури макрогенерації, пошук невідповідностей і зроблено висновок щодо життєздатності, індивідуальної надійності, організованості системи на даний час, а також про якість й адекватність модельного графа
6. Застосування графічної моделі структури системи інформаційного типу	За умови побудови структури макрогенерації на пропонуваннях засадах її можна використовувати для формалізації та оптимізаційних завдань, пов'язаних з підвищенням ефективності функціонування самої системи, а також для прийняття рішень щодо подальшого розвитку та вдосконалення її структури, оскільки на основі графа може бути отримано прогноз майбутнього стану макрогенерації та траєкторію розвитку певних складових підсистем
7. Розробка моделі стратегічного управління та спрямування процесів макросистемної еволюції української макрогенерації в контексті формування економіки інформаційно-го типу	Включає такі процеси: 1) формування мети оновленої макрогенерації; 2) обґрунтування умов реалізації набору стратегій її розвитку, принципів, критеріїв оцінки ефективності, пріоритетів їх реалізації та основних напрямів еволюції багатокomпонентної системи; 3) створення етапів реалізації стратегій розвитку з розробленням ресурсно-функціонального механізму запровадження стратегічного набору. До моделі системи включено механізми її формування, що у замкнутому ланцюгу забезпечують її органічне функціонування та результативність при повному задоволенні потреб в інформаційному, програмному, методичному забезпеченні – для здійснення стратегічного управління макросистемною еволюцією національної економіки та забезпеченням економічної безпеки держави

* Узагальнено та систематизовано автором за науковими положеннями, обґрунтуваннями та гіпотезою, опрацьованими у [4].

Проте, всупереч поставленій цілі – забезпечити високі темпи економічного зростання в Україні, – у сформованій новій макрогенерації може діяти деструктивний симбіоз зовнішніх політичних сил і внутрішніх крос-наукових об'єднань, які здатні запустити механізми самознищення економічної системи. Тому національна економіка здійснюватиме тільки циклічно-коливальні дії (депресії чергуватимуться короткостроковими періодами “сталого” розвитку – зміною якісних параметрів макроструктури), які тільки здаються рухом, а насправді перетворюються на іневолюцію держави [4].

Для усунення цієї вади, на нашу думку, необхідно:

- 1) дотримуватися визначених конститутивно-ключових принципів і правил на основі використання системно-комплексних, ресурсно-функціональних, об'єктно-цільових і синергетично-феноменологічних підходів, а також умов функціонування складної системи в нестабільному економічному середовищі;
- 2) концентрувати зусилля у певних сферах, що стануть каталізаторами макро-системної еволюції держави;
- 3) забезпечити пропорційність розподілу національних ресурсів і дисипацію додаткових для виконання поставлених завдань;
- 4) розробити комплекс взаємозв'язаних показників, регуляторів і підойм впливу для досягнення окреслених орієнтирів.

Проте однобокість існуючих підходів до вирішення проблем проектування життєвого циклу економічної системи, складу системи економічної безпеки та добору сукупності найвагоміших об'єктів для локалізації зусиль можуть стати родовим деструктивним фактором стосовно інших аспектів забезпечення базових НЕІ, а саме – збільшення загроз національній безпеці.

Це зумовить “автоматичне” поширення каталітичних взаємозв'язків у всіх сферах суспільного життя держави, активізацію різноспрямованих і гіпотетичних напрямів еволюції як економічної та соціально-економічної систем України. Економічне зростання, благополуччя та безпека країни не тільки зумовлені масштабами контрольованих нею територій, сировинними запасами та людськими ресурсами, а й пов'язані з напрямами еволюції європейських держав, що вимагає адекватної реакції з боку владних структур на виникнення нових регіональних або глобальних систем.

Отже, фундаментального осмислення та подальшого розмежування у практиці державного управління потребують такі явища, як “життєвий цикл економічної системи” та “циклічність розвитку економічної системи”. Їх отождествлення має штучний характер і не відбиває ймовірного варіанта їх взаємодії на конфліктній основі [7]. Попереджуючи кризові явища (у тому числі й когнітивно-інформаційні) в усіх сферах життєдіяльності, пов'язані з екстенсивно-механістичним розумінням політичною елітою проблем життєвого циклу економічної системи (підсилені суспільно-психологічною інертністю), принципів і механізмів досягнення виправданих темпів економічного зростання, пропонуємо власну категорію-детермінанту спрямованості загальноекономічного прискорення.

Таким чином, життєво важливі інтереси українського суспільства та особистості повинні бути не тільки демонтовані до рівня НЕІ, але й закріплені у змістових координатах сучасного поступу України, з опорою на цільові програми розвитку найвагоміших для ендогенного зростання об'єктів продукування процесів локальної самоорганізації на засадах пізнання динаміки результативних макрогенерацій. Дана теза визначає еволюціогенетичний світогляд і феноменологічну культуру прийняття оптимальних рішень в екстремальних ситуаціях суспільної еволюції, періоди руйнації інституціональних матриць, культури, історичних і духовних традицій, комплексна дія яких протягом тисячоліть гарантувала Україні системну самовідтворюваність людського буття. З огляду на це, для ідентифікації “точок зростання” української економіки слід поєднати декілька груп елементів:

- 1) сукупність базових, відправних ідей, принципів, настанов щодо забезпечення раціонального використання та розвитку стратегічного потенціалу, дію яких розраховано на тривалу історичну перспективу;

2) цільові програми, плани і рішення, обґрунтовані згідно з принципами ендogenous економічного зростання (співвідношення швидкості технічних і технологічних змін, характеру впливу на економіку соціальних, політичних, екологічних, демографічних, культурних та інших факторів, врахування економічних циклів тощо). За їх допомогою реалізується дієва політика макросистемної еволюції за рахунок як екзогенного й ендogenous технічного прогресу, так і збільшення масштабів виробництва;

3) субструктурні елементи національної економіки, активізація діяльності яких дозволить у разі ресурсно-функціонального забезпечення можливостей розвитку та раціонального використання потенціалів системно-універсального спрямування досягти визначених орієнтирів;

4) обмеження, тобто такі умови, які не можна реалізувати в принципі, що само по собі вже є важливим. Не випадково найвагоміші економічні закони, переважно, формулюються як правила заборони *, які унеможливають інтенсифікацію процесів розбудови економіки інформаційного типу.

Отже, при проектуванні життєвого циклу економічної системи та доборі об'єктів локалізації зусиль пропонуємо, з урахуванням особливостей методу звуження кола пошуку, що забезпечується використанням, поряд з фрактальними графами, методів економіко-математичного моделювання на основі багатофакторних модельних рішень, використовувати також комплекс поліноміальних моделей з елімінуванням (виключенням) змінних на базі автоматичного вибору пріоритетного показника чи напряду концентрації зусиль (за впливом кореляційного зв'язку незалежних змінних на залежні).

Важливо зазначити, що правила попередження наведених подій і виникнення можливих диспропорцій у темпах зростання чи трансформації кожної складової системи вимагає чіткого дотримання логічної послідовності кроків.

Алгоритмізація 17 конститутивно-ключових етапів розробки стратегії макросистемної еволюції гальмує рух української економіки до неперспективних (або навіть глухих) конусів розвитку та дозволяє вдосконалити технології управління забезпеченням економічної безпеки. Визначення на підставі виокремлених закономірностей, взаємозалежності та взаємостимулювання змінних (функцій підсистем) з певною ймовірністю відбувається в макроструктурі, що полегшує виконання суб'єктами управління регулюючих дій [9].

Побудові прогнозу макропоказників динаміки трансформації економічної системи держави передували такі процедури:

1) побудова часових трендів за 97 макропоказниками, а за методикою кореляційно-регресійного аналізу з побудовою матриць парних коефіцієнтів кореляції — відбір "найвпливовіших" елементів за фрактальним розподілом;

2) оцінка вкладу незалежних змінних у загальноекономічне прискорення за розробленим у дослідженні алгоритмом дозволяє класифікувати останні за вагомістю для побудови багатофакторних модельних рішень;

3) побудова кореляційних матриць між основними показниками для визначення об'єктів локалізації зусиль в умовах ресурсних обмежень.

Для опрацювання етапів життєвого циклу макрогенерації використано методику кореляційно-регресійного аналізу, який розпочато з побудови матриць парних коефіцієнтів кореляції. Сформовану в дослідженні сукупність вихідних даних (97 показників за 2008–2013 рр.) використано як для дисперсійного аналізу, так і

* Детальніше див. [7].

для тестування ретроспективних трендів при стохастичному прогнозі (в нейромережах) [3; 4].

При цьому слід підкреслити, що урахування щільності зв'язків дозволило виокремити 47 незалежних змінних, 23 з яких мають вагомий вплив на темп зростання національної економіки та її когнітивно-інформаційні зрушення.

Обґрунтування світоглядно-методологічного уявлення не тільки про спрямованість зв'язків у цільових підсистемах системи економічної безпеки держави, але й про щільність і вагомість впливу показників-індикаторів різної гетерархії на індекс зростання кількісних значень ВВП, а також оцінка значущості певних множин за коефіцієнтами кореляції та значень t -статистик дали можливість сформувати матрицю приватних коефіцієнтів з включенням найрезультативніших ознак для вибору основних регресорів. Отже, саме з використанням системи багатofакторних моделей для отримання достовірних значень змінних побудовано прогноз найвагоміших факторів впливу на макрпоказники до 2030 р. за умови концентрації зусиль на відповідних об'єктах з дисипацією національних ресурсів за розрахунками, наведеними в кореляційній матриці між основними регресорами. Завдяки останній, на наше переконання, і забезпечено ефективність функціонування проектних елементів нової макрогенерації інформаційного типу.

При цьому на базі значень парних коефіцієнтів потенціальних субструктур економічної системи України (спрямованої до набуття когнітивно-інформаційних ознак) вдалося встановити:

1) сумарний рейтинг кожної незалежної змінної за формалізованими автором поліноміальними моделями передбачає елімінування незначних впливів на траєкторію національної економічної системи:

а) зовнішню і внутрішню вагу процесів макросистемної еволюції в кожній підсистемі, їх результативні ознаки та вектори, що управляють їх розвитком, для забезпечення загальної спрямованості макроекономічної динаміки системи;

б) часові проміжки форвардних змін, етапність життєвого циклу національної економіки з дисипацією на кожній стадії ресурсів за визначеними конститутивними об'єктами, комплексність, послідовність та ієрархію дій відповідно до запропонованої в дослідженні циклічно-генетичної концепції, за якою відтворено оптимізаційний склад макроекономічної моделі формування в Україні економіки інформаційного типу;

2) класифікацію варіантів (набору) стратегій макросистемної еволюції держави з набуття економічною системою когнітивно-інформаційних властивостей до сталого розвитку;

3) пріоритетні завдання і створено цільові програми за об'єктами докладання зусиль та етапи їх реалізації до 2020 р. з обґрунтуванням основних вимірів, особливостей і напрямів імплементації за локальними елементами;

4) кількісне співвідношення додатково привнесених і національних ресурсів системно-універсального функціонування з їхнім розподілом за пріоритетами парної кореляції, визначеними орієнтирами експоненціального зростання;

5) прогнозні значення основних макроекономічних показників промислового виробництва (мінімаксні) за двома сценаріями розвитку подій в державі до 2025 р. у випадку:

а) інерційного розвитку галузей реального сектору економіки;

б) реалізації стратегії макросистемної еволюції в контексті розбудови інформаційного типу економіки в державі;

б) зовнішні умови забезпечення ефективності дії методик і матеріалізації методологічних засад щодо вирішення проблем розбудови економіки інформаційного типу в межах держави, тобто системно-універсальної форми нової макрорегенерації за рахунок обґрунтування пріоритетів економічного зростання при повній і частковій реалізації системоутворюючих чинників за чотирма сценаріями розвитку подій, а саме:

а) інерційності розвитку національного господарства;

б) впровадження в країні моделі інноваційного розвитку національної економіки (проте в умовах ресурсних обмежень);

в) реалізації стратегії макросистемної еволюції протягом останніх 6 місяців 2014 р. з дисипацією ресурсів різної природи відповідно до визначених у даному дослідженні домінантних видів економічної діяльності (наукомістких та базових для певного регіону);

г) синхронізації процесів макросистемної еволюції з одночасною реалізацією оптимальної для України моделі формування інформаційної економіки;

7) мінімально допустимі (у разі інерційного розвитку української економіки з коригуванням щільності значень ознак опору процесам транснаціоналізації та кореляцією державної політики з когнітивно-інформаційними детермінантами) та максимально можливі (у разі запровадження в практику управління розробленої стратегії макросистемної еволюції на засадах реалізації оптимальної для України макроекономічної моделі розбудови інформаційної економіки) значення основних макроекономічних показників, а також показники економічної динаміки в Україні до 2025 р.;

8) значення щільності та вагомості впливу кожного з наведених елементів системи на темпи загальноекономічного прискорення, а також зниження розмірності вхідних параметрів (з 97 до 9), що дозволило поетапно сформувати вихідну матрицю головних конститутивних ознак нової макрорегенерації, за якою виявлено закономірності макросистемної еволюції української економіки до 2025 р.

Побудова поліноміальних модельних рішень з елімінуванням змінних, а також сформована матриця парних кореляцій дозволили:

1) знизити розмірність (з 97 до 7 незалежних змінних) за рахунок інкорпорації найінформативніших ознак впливу на процеси трансформації економіки до її когнітивно-інформаційного вигляду;

2) графічно подати центри докладання зусиль у вигляді вихідної матриці з обґрунтуванням складу об'єктів;

3) спрогнозувати сучасні закономірності еволюції національної економіки до 2025–2030 рр. (за матрицею об'єктивних навантажень);

4) класифікувати просторово-часові ознаки основних компонент макросистемної еволюції в Україні для розробки оптимальної для країни моделі розбудови економіки інформаційного типу;

5) систематизувати об'єкти, галузі, види економічної діяльності за вихідними ознаками їх впливу на індекс зростання ВВП;

6) побудувати діаграму розсіювання об'єктів у просторі ключових чинників загальноекономічного прискорення за допомогою дискримінантного аналізу, яка спростувала існуючі засади реалізації різного роду державних стратегій, оскільки їхні складові не підпорядковуються нормальному (багатовимірному) закону максимізації ефективності при мінімізації витрат на її досягнення.

Зазначені детермінанти дозволяють здійснити класифікацію набору стратегій (табл. 2) та розробити об'єктивні таблиці вибору пріоритетів для національної еко-

номічної системи на будь-якому етапі її життєвого циклу. Це сприятиме гнучкому реагуванню параметрів (детермінант) економічної системи на зміну геоекономічної чи геополітичної ситуації в країні та світі, а також перманентному вдосконаленню технології управління розвитком інформаційного потенціалу держави.

Таблиця 2

**Класифікація стратегій розбудови економіки інформаційного типу
в контексті забезпечення економічної безпеки**

Критерії класифікації	Характеристика стратегій розбудови економіки інформаційного типу
Характер еволюційних змін	<i>Спрощення</i> функцій і завдань або зменшення масштабів трансформаційних змін у межах національної економічної системи; <i>ускладнення</i> або розширення специфічних функцій і місії економічної системи за рахунок інкорпорації до її детермінант системно-універсальних завдань і пріоритетів
Вирішення завдань певного цілеспрямованого держави	<i>Активна</i> – використання додаткових ресурсів (привнесених через межі багатокomпонентної системи), національних можливостей та резервів для забезпечення самоорганізації та економічного зростання, створення конкурентних переваг за рахунок стимулювання активності потенціалів системно-універсального функціонування та форвардної дисипації ресурсів у “точках зростання” (певних базових видах економічної діяльності чи галузях суспільної практики); <i>нейтральна</i> – підтримання стійкості та стабільності в межах економічної системи й досягнутого темпу зростання, забезпечення оптимальних режимів функціонування субструктурних елементів; <i>обмежена</i> – усунення окремих структурних диспропорцій, стабілізація чи поступове зростання в окремих галузях та виробництвах або кластерах при концентрації власних ресурсів і засобів реалізації енергетичної, економічної, інноваційно-інвестиційної, науково-технічної та культурної політик; <i>комбінована</i> – вирішення завдань щодо резервування (структурно-інформаційного, загального, динамічного) для забезпечення живучості багатокomпонентної системи; акумулювання резервів часу, інформації в окремих елементах з метою їхнього застосування у певний період для досягнення максимально можливого загальноекономічного прискорення в межах держави чи забезпечення певною мірою надійності функціонування національного господарства в умовах ресурсних обмежень
Масштаб еволюційних змін	<i>Загальнонаціональна</i> – є носієм державних економічних інтересів, передбачає активний вплив на всі сфери життєдіяльності за рахунок їхнього розвитку на паритетних засадах, ліквідацію суперечностей та диспропорцій між цільовими підсистемами, в межах яких генеруються когнітивно-інформаційні властивості; <i>локальна</i> – локалізація або ослаблення деструктивних впливів в окремих субструктурах, запровадження методів і підойм управління та регулювання на мезорегіональному рівні для їхньої адаптації до різких змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі функціонування
Рівень управління	<i>Основна</i> – найважливіший елемент самовизначення держави, тісно пов’язаний з характеристиками суспільно-політичного та інформаційного життя і, відповідно, особливостями організаційної та етнічної культури, має їхні переваги і надає можливість формувати адекватні реальним процесам соціальну, наукову, ресурсну та промислову стратегії, встановлювати перелік результативних цільових функціоналів для базових субструктурних елементів; <i>тактична</i> – вирішення комплексу завдань щодо досягнення цілей функціонування економічної системи України у найкоротші строки; реалізація превентивних заходів щодо запобігання впливу

	деструктивних факторів та упередження відхилень фактичних параметрів макрорегенерації від їхнього прогнозованого рівня, деградації стратегічного потенціалу (на основі окреслених методом логічного проектування у довільно взятому інтервалі пріоритетних сфер життєдіяльності, суспільних та інформаційних відносин); <i>оперативна</i> – забезпечення загальноекономічного прискорення шляхом усунення наслідків ускладнення або унеможливлення реалізації завдань під впливом факторів прямої та опосередкованої дії; розробка цільових програм і комплексів оперативних заходів щодо раціонального використання інноваційних та інформаційних можливостей і, відповідно, щодо нарощення інтелектуального потенціалу України; формування й відбір ефективних регуляторів і підойм економічної, технологічної, культурної, структурно-функціональної та структурно-інформаційної політики з урахуванням історико-генетичних вимірів українського соціуму в контексті розбудови в Україні інформаційного типу економіки
--	---

Отже, результати прогнозу до 2030 р. з використанням мінімально припустимих і максимально можливих макропоказників, у разі одночасної імплементації політики макросистемної еволюції та реалізації оптимальної для України моделі формування інформаційної економіки, стали основою для розробки конкретних рекомендацій щодо інформпорації існуючих доктринальних положень і державних програм ключових компонентів, опрацьованих відповідно до циклічно-генетичної концепції розвитку національного господарства для отримання загальноекономічного прискорення й соціального ефекту від їхньої реалізації [10–12].

Висновки

Функціональне призначення нової макрорегенерації інформаційного типу є відображенням цільових настанов забезпечення ендегенного економічного зростання та високого рівня економічної безпеки з метою досягнення суспільної консолідації та формування інформаційного суспільства, що слугує запорукою цілісного сприйняття країнами ЄС української нації та її національної економічної системи. У свою чергу, активізація процесів макросистемної еволюції здатна захистити державно-економічний статус не тільки України, але й інших країн світу, що перебувають у стані перманентної трансформації та живуть в умовах істотних ресурсних обмежень.

Список використаної літератури

1. Алымов А.Н., Гончарова Н.П., Михно М.К., Лобанов В.В., Емченко В.Н. Стратегия структурной перестройки промышленности : моногр. ; [отв. ред. А.Н. Алымов]. — К. : Ин-т экономики НАН Украины, 2001. — 195 с.
2. Алымов А.Н., Гончарова Н.П., Емченко В.И., Лобанов В.В., Микитенко В.В. Динамизм развития производственного потенциала : моногр. ; [под ред. А.Н. Алымова]. — К. : Ин-т экономики НАН Украины, 2003. — 204 с.
3. Микитенко В.В. Корегування економічної політики держави в умовах транснаціоналізації світової економіки // Вісник економічної науки України. — 2008. — № 2 (14). — С. 110–117.
4. Жарова Л.В., Какутич Є.Ю., Хлобистов Є.В. Екологічне підприємництво та екологізація підприємництва: теорія, організація, управління : моногр. ; [за ред. Б.М. Данилишина]. — Суми : Університетська книга, 2010. — 240 с.
5. Микитенко В.В., Алимов О.М. Методологічні підходи з обґрунтування і прогнозування прогресивних технологічних систем у промисловості // Економіка промисловості. — 2003. — № 4 (22). — С. 48–57.

6. Амоша А.И., Иванов Е.Т., Прокопенко Н.Д., Иванов С.Е. Каноны и законы рынка : моногр. — Кн. 8: Экономическое проектирование. — Донецк : ИЭП НАН Украины, 2005. — 548 с.

7. Микитенко В.В., Демешок О.О. Технології управління забезпеченням економічної безпеки виробничо-економічних систем // Стратегія розвитку України: економіка, соціологія, право. — 2009. — Вип. 3—4. — С. 158—169.

8. Микитенко Д.О., Чупріна М.О. Управління інноваційним потенціалом — ключова детермінанта збалансованого розвитку економічної системи / Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України : матер. Міжн. наук.-практ. конф. — У 3 т. — Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2009. — Т. 3. — С. 114—115.

9. Данилишин Б.М., Микитенко В.В. Феноменологічні альтернативи економічного зростання України : моногр. — У 2 т. — К. : РВПС України НАН України, Вид-во ЗАТ “Нічлава”, 2008. — Т. 1. — 336 с.

10. Микитенко В.В., Алимов О.М. Інваріантні виміри теорії політичної економії та практики управління в контексті реалізації технології цілеорієнтованого формування потенціалу сталого розвитку України // Економіст. — 2014. — № 4. — С. 6—12.

11. Данилишин Б.М., Микитенко В.В. Макросистемна еволюція економіки України : моногр. — У 2 т. — К. : РВПС України НАН України, Вид-во ЗАТ “Нічлава”, 2008. — Т. 2. — 320 с.

12. Смолянук В.Ф. Десуверенізація та економічна безпека України: динаміка взаємозалежності : матер. круглого столу “Державна політика забезпечення національної безпеки України: актуальні проблеми та шляхи їх розв’язання”. — К. : НАДУ при Президентові України, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nationalsecurity.org.ua/2013/04/10/kruglijj-stil-19-02-2013-derzhavna-politika-zabezpechennya-nacionalno%D1%97-bezpeki-ukra%D1%97ni-aktualni-problemi-ta-shlyakhi-%D1%97kh-rozvyazannya/>.

References

1. Alymov A.N., Goncharova N.P., Mikhno M.K., Lobanov V.V., Emchenko V.N. *Strategiya Strukturnoi Perestroiki Promyshlennosti*, *otv. red. A.N. Alymov* [Strategy of a Structural Reconstruction of the Industry], edited by A.N. Alymov. Kiev, Inst. for Economy of the NAS of Ukraine, 2001 [in Russian].

2. Alymov A.N., Goncharova N.P., Emchenko V.I., Lobanov V.V., Mikitenko V.V. *Dinamizm Razvitiya Proizvodstvennogo Potentsiala*, *pod red. A.N. Alymova* [The Dynamical Character of Development of the Industrial Potential], edited by A.N. Alymov. Kiev, Inst. for Economy of the NAS of Ukraine, 2003 [in Russian].

3. Mykytenko V.V. *Koreguvannya ekonomichnoi polityky derzhavy v umovakh transnatsionalizatsii svitovoi ekonomiky* [Correction of state’s economic policy under conditions of transnationalization of the world economy]. *Visn. Ekon. Nauky Ukrainy — Bull. of Ukraine’s Econ. Sci.*, 2008, No. 2 (14), pp. 110—117 [in Ukrainian].

4. Zharova L.V., Kakutych E.Yu., Khlobystov E.V. *Ekologichne Pidpryemnytstvo ta Ekologizatsiya Pidpryemnytstva: Teoriya, Organizatsiya, Upravlinnya*, *za red. B.M. Danylyshyna* [Ecological Business and Ecologization of Business: Theory, Organization, Management], edited by B.M. Danylyshyn. Sumy, Univ. Knyga, 2010 [in Ukrainian].

5. Mykytenko V.V., Alymov O.M. *Metodologichni pidkhody z obgruntuvannya i prognozuvannya progresyvykh tekhnologichnykh system u promyslovosti* [Methodological approaches to the substantiation and the forecasting of progressive technological systems in the industry]. *Ekon. Promysl. — Econ. of Industry*, 2003, No. 4 (22), pp. 48—57 [in Ukrainian].

6. Amosha A.I., Ivanov E.T., Prokopenko N.D., Ivanov S.E. *Kanony i Zakony Rynka, Kn. 8: Ekonomicheskoe Proektirovanie* [Canons and Laws of a Market, Book 8; Economic Design]. Donetsk, IEI of the NAS of Ukraine, 2005 [in Russian].

7. Mykytenko V.V., Demeshok O.O. *Tekhnologii upravlinnya zabezpechennym ekonomichnoi bezpeky vyrobnycho-ekonomichnykh system* [Technologies of management of the support of the economic security of productive economic systems]. *Strat. Rozv. Ukrainy: Ekon., Sots., Pravo — Ukraine's Dev. Strat.: Econ., Sociol., Law*, 2009, Issues 3–4, pp. 158–169 [in Ukrainian].

8. Mykytenko D.O., Chuprina M.O. *Upravlinnya innovatsiinym potentsialom — klyuchova determinanta zbalansovanogo rozvytku ekonomichnoi systemy, v: Problemy i Perspektyvy Innovatsiinogo Rozvytku Ekonomiky Ukrainy, u 3 t.* [Management of the innovative potential is a key determinant of the balanced development of an economic system, in: Problems and Perspectives of the Innovative Development of Ukraine's Economy, in 3 Vols.]. Dnipropetrovsk, National Mine Univ., 2009, Vol. 3, pp. 114–115 [in Ukrainian].

9. Danylyshyn B.M., Mykytenko V.V. *Fenomenologichni Al'ternatyvy Ekonomichnogo Zrostantnya Ukrainy, u 2t.* [Phenomenological Alternatives of Ukraine's Economic Growth, in 2 Vols.]. Kyiv, CSPFU of the NAS of Ukraine, Nichlava, 2008, Vol. 1 [in Ukrainian].

10. Mykytenko V.V., Alymov O.M. *Invariantni vymiry teorii politychnoi ekonomii ta praktyky upravlinnya v konteksti realizatsii tekhnologii tsileorientovanogo formuvannya potentsialu stalogo rozvytku Ukrainy* [Invariant dimensions of the theory of political economy and the management practice in the context of a realization of the technology of targeted formation of the potential of Ukraine's steady development]. *Ekonomist — Economist*, 2014, No. 4, pp. 6–12 [in Ukrainian].

11. Danylyshyn B.M., Mykytenko V.V. *Makrosystemna Evolyutsiya Ekonomiky Ukrainy, u 2 t.* [Macrosystem Evolution of Ukraine's Economy, in 2 Vols.]. Kyiv, CSPFU of the NAS of Ukraine, Nichlava, 2008, Vol. 2 [in Ukrainian].

12. Smolyanyuk V.F. *Desuverenizatsiya ta ekonomichna bezpeka Ukrainy: dynamika vzajemozalezhnosti, v: Materialy Kruglogo Stolu "Derzhavna Polityka Zabezpechennya Natsional'noi Bezpeky Ukrainy: Aktual'ni Problemy ta Shlyakhy Ikh Rozv'yazannya"* [Desovereignitization and Ukraine's economic security: the dynamics of mutual dependence, in: Materials of the Round Table "State's Policy of Support of Ukraine's National Security: Actual Problems and Ways to Solve Them]. Kyiv, NAPA at President of Ukraine, 2013, available at: <http://nationalsecurity.org.ua/2013/04/10/krugliij-stil-19-02-2013-derzhavna-politika-zabezpechennya-nacionalno%D1%97-bezpeki-ukra%D1%97ni-aktualni-problemi-ta-shlyakhi-%D1%97kh-rozvyazannya/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25 листопада 2015 р.
і була оновлена 9 грудня 2015 р.

УДК 005.336.4+159.956.2+37.015.311:316.46

І. С. КАЛЕНЮК,
*професор, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник відділу соціальної інфраструктури
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України
(Київ),*
Л. І. ЦИМБАЛ,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки
ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана”*

ФОРМИ ПРОЯВУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА

Охарактеризовано сутність інтелектуального лідерства, його прояви на різних рівнях реалізації (зокрема, на індивідуальному, організаційному та національному). Визначено основні показники, за якими оцінюють ефективність реалізації інтелектуального лідерства та форми його прояву.

Ключові слова: лідерство, інтелектуальне лідерство, форми прояву лідерства, рівень реалізації лідерства.

I. S. KALENYUK,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Principal Sci. Researcher, Department of Social Infrastructure,
M.V. Ptukha Institute of Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
(Kyiv),*
L. I. TSYMBAL,
*Cand. of Econ. Sci.,
Assoc. Professor, Chair of International Economy,
V. Het'man Kyiv National Economic University*

FORMS OF MANIFESTATION OF THE INTELLECTUAL LEADERSHIP

The essence of the intellectual leadership and its manifestations on various levels of realization (in particular, on the individual, organizational, and national ones) are characterized. The basic indicators, by which the efficiency of a realization of the intellectual leadership and the forms of its manifestation are estimated, are determined.

Keywords: leadership, intellectual leadership, forms of manifestation of the leadership, level of realization of the leadership.

Трансформація загальних умов господарювання під впливом глобалізації та становлення економіки знань супроводжується загостренням конкурентної боротьби на всіх рівнях, швидкою зміною конкурентних позицій, значним розширенням конкурентного середовища, зміною правил і методів ведення конкуренції. В умовах посилення взаємозалежності та взаємопроникнення національних економік

Каленюк Ірина Сергіївна (Kalenyuk Iryna Sergiivna) — e-mail: kalenuk@ukr.net;
Цимбал Людмила Іванівна (Tsymbal Lyudmyla Ivanivna) — e-mail: l.tsimbal@ukr.net.

ці нові тенденції вимагають від різнорівневих суб'єктів глобальної економіки особливої уваги до нових явищ, перегляду місця й ролі багатьох економічних та управлінських процесів.

У сучасних висококонкурентних умовах важливим завданням для країн світу стає досягнення не просто економічного розвитку, а лідерських позицій, які самі по собі вже виступають інструментом конкурентної боротьби. Прояв лідерства стає важливим як серед окремих особистостей (у політиці, у ділових та інших колах), так і на рівні компаній та національних економік. У сучасному контексті істотно змінюється розуміння лідерства — тепер воно сприймається значно ширше, ніж психологічний феномен, стає елементом процесу управління колективом і, як засвідчує практика, дедалі більше переходить у площину економічного аналізу на різних рівнях суспільного устрою. Лідерство стає конкурентною перевагою і не тільки метою конкуренції, але й її інструментом, здатним приносити ще більші здобутки.

Перехід до VI технологічного укладу відбувається одночасно з виокремленням нових факторів конкурентоспроможності компанії чи країни. Причому ці фактори пов'язані не просто з людськими ресурсами — в їх основі лежать інтелектуальна діяльність, її результати (у вигляді новітніх досягнень і технологій) та їх застосування. В сучасних умовах вагомість інтелектуальної складової лідерства набирає нового змісту, що, у свою чергу, вимагає дослідження її природи та форм прояву на різних рівнях.

Питання лідерства є актуальною темою досліджень великої кількості науковців різних напрямів науки і практики. Так, загальні питання лідерства розглядалися у працях Ф. Бейлі, Б. Басса, К. Бланшара, Дж. Блонделя, Н. Газзарда, Р. Дафта, Р. Іреланда, В. Каца, В. Кременя, О. Нестулі, Ф. Селзніка, Р. Стогділа, М. Ке де Врі, Г. Оуена, В. Ходжсона та інших. Питання політичного лідерства стали центром уваги Л. Едінгера, В. Ле Віна, І. Гладуняка, Л. Гонюкової та інших. Організаційне лідерство розглядається у працях П. Сенге, С. Філоновича, М. Пірена, О. Лукашевої. Проте складність і багатоаспектність поняття "лідерство" ще залишають науковцям широкий простір для наукового пошуку, адже й досі немає єдиного розуміння у підходах до визначення цієї категорії, чекають на поглиблене дослідження форми прояву лідерства на різних рівнях і механізми його досягнення. Потребують переосмислення роль лідерства та форми його прояву в сучасних умовах загострення конкуренції у складному, взаємозв'язаному і глобалізованому світі. Безумовно, однією з найцікавіших у науковому розумінні проблем є дослідження сутності та форм прояву такого феномену, як інтелектуальне лідерство.

Мета статті полягає в дослідженні природи та основних форм прояву інтелектуального лідерства на різних рівнях.

Сучасне розуміння лідерства істотно розширюється, виходячи за межі психології та менеджменту. Змінюється природа лідерства, а отже, і його роль у сучасному середовищі. Неоднозначність поняття "лідерство", його прояви в сучасному економічному середовищі зумовлюють необхідність вивчення цих питань у нових обставинах його реалізації. Поняття "лідерство" (leadership) походить від англійського дієслова "lead", яке означає "вести", "проводити", "керувати", "бути першим". В економічній науці питання лідерства почали розглядатись у контексті дослідження ролі особистісного фактора в розвитку суспільства.

Виклики сучасної глобалізації, пов'язані з надзвичайним загостренням та ускладненням конкуренції, становленням суспільства знань, поширенням ІКТ, вносять свої корективи у прояви лідерства. Причому однією з ключових рис лідер-

ства виступає реалізація можливостей змін в умовах становлення економіки знань. Так, Г. Оуен, В. Ходжсон і Н. Газзард зазначають, що суть лідерства — у спробах людини кинути виклик оточуючій дійсності та змінити її [1]. У свою чергу, П. Сенге характеризує лідерство як інструмент розвитку потенціалу та побудови співтовариства [2].

Ускладнення поняття “лідерство” дістає вираження у численності форм його прояву: особистісне, державне, підприємницьке, міжнародне, ситуативне, політичне, технологічне та ін. Систематизацію форм прояву лідерства за різними критеріями досить широко представлено в науковій літературі [3]. Особливий інтерес викликає виокремлення феномену інтелектуального лідерства, його сутності, факторів і форм прояву на різних рівнях.

Сьогодні говорити про інтелектуальне лідерство компаній і країн дозволяють такі підстави. В умовах становлення постіндустріального суспільства аксіомою вже вважається визнання того факту, що проривний розвиток країн та окремих суб'єктів (корпорацій, університетів та ін.) забезпечується не стільки наявністю ресурсів, скільки технологіями їх використання (у тому числі з метою продукування якісно нових продуктів і послуг). Вирватись у світові лідери і втримати лідерські позиції вдається тим країнам, які докладають значних зусиль до розвитку свого інтелектуального потенціалу та його реалізації в економіці. В основі високих показників і динаміки розвитку таких країн, як Німеччина, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Ісландія, Фінляндія та ін., лежать великі інвестиції у наукові дослідження і розробки, реалізація їх результатів у продукції та послугах, які виробляються і надаються, а також у якісних змінах у сферах життєдіяльності. У сучасному світі країна-лідер — це в першу чергу інтелектуальний центр, який є інтегратором, ініціатором і організатором активних дій.

На наш погляд, інтелектуальне лідерство — це досягнення високих позицій у конкурентній боротьбі за рахунок зростання якості та інтенсивності реалізації інтелектуальних ресурсів. Інтелектуальне лідерство розглядається скоріше не як кінцева мета, а як ключовий інструмент у досягненні глобального лідерства, який дозволяє завдяки накопиченню інтелектуального ресурсу підвищувати конкурентоспроможність і економічну ефективність. Суб'єктами інтелектуального лідерства можуть бути окремі особи, організації, регіони, країни. У свою чергу, кожен з цих суб'єктів може проявляти лідерство серед інших суб'єктів свого рівня і на вищих рівнях — організаційному, регіональному, національному, глобальному.

Важливими є також питання визначення критеріїв інтелектуального лідерства і форм його прояву. На нашу думку, можна виокремити 2 основні групи критеріїв: по-перше, щодо якості людських ресурсів (їх інтелектуальної складової) і, по-друге, щодо результативності інтелектуальної діяльності. Формами прояву інтелектуального лідерства стають високі позиції у рейтингах, оцінках, індексах тощо, які враховують різні аспекти і показники інтелектуальної складової людських ресурсів або результативності інтелектуальної діяльності.

Спробувати визначити форми прояву інтелектуального лідерства основних суб'єктів (індивідів, організацій і країн) можна на таких рівнях, як індивідуальний, організаційний, міжнародний та глобальний. З самого початку поширення поняття “лідерство” стосувалося переважно індивідуального рівня — рівня окремих особистостей. Лідерство розглядалося виключно як прояв особистісної діяльності, причому поза увагою науковців залишалися його економічна складова та характеристика економічних наслідків проявів лідерських якостей. У науковій літературі

ми можемо знайти велику кількість визначень лідерства як прояву особистісної діяльності, які можна згрупувати за такими основними підходами.

1. Лідерство розглядається в першу чергу як влада, що спрямована згори донизу і реалізується лідером-особистістю. За визначенням Дж. Блонделя, "лідерство — влада, яка здійснюється одним чи декількома індивідами" [4, с. 32].

2. Лідерство — це управлінський статус, керівна посада. Як вказано у праці Дж. Даунтона, це "становище у співтоваристві, яке характеризується здатністю людини, що займає цю посаду, скеровувати та організовувати колективну поведінку деяких чи всіх його членів" [5, с. 51].

3. Лідерство розуміється як вплив, який характеризується постійністю, широтою, пріоритетністю та авторитетністю (В. Кац, Л. Едінгер). Воно може розглядатися з точки зору впливу на групу як природний процес, який може змінювати поведінку людей для загального ефекту. Також лідерство може проявлятися через неформальний, психологічний вплив.

4. Поширеним є і розуміння лідерства через його роль в інноваційних процесах. Прийняття рішень відбувається через їх нові, оригінальні версії. Тим самим лідери виступають не тільки суб'єктами влади і впливу, але й новаторами.

Можемо підкреслити, що більшість підходів характеризують індивідуальний рівень, охоплюючи лише соціальні прояви та залишаючи поза увагою економічні наслідки і складові. У даних теоріях економічні засади розуміння лідерства відсутні, а лідерство розглядається як соціальний феномен, сутність якого полягає у спрямуванні процесів і формуванні загального розуміння.

З огляду на таке різноманіття підходів і визначень, безперечною залишається увага до цієї проблеми в різних сферах науки та практичної діяльності. Проте, скоріше за все, найбільший інтерес до лідерства спостерігається в теорії сучасного менеджменту. Поширеним є підхід до визначення лідерства як особливого управління, власне — управління вищого рівня. Так, у працях К. Бланшара вказано, що лідерство — це управління більш високого рівня, процес досягнення вагомих результатів при дії з повагою, турботою та чесністю заради добробуту всіх учасників [6, с. 13–14]. Отже, економічний зміст лідерства означає такий механізм управління, який передбачає прояв особистісних якостей лідера і реалізується у високій ефективності діяльності організації, збереженні її цілісності та здатності до розвитку, а також у високих показниках її конкурентоспроможності в зовнішньому середовищі.

На індивідуальному рівні інтелектуальне лідерство може проявлятися у передових позиціях окремої особи у певних тематичних конкурсах, рейтингах та ін. Приклади можуть стосуватися таких численних напрямів: першість з математичних знань і комп'ютерних технологій, конкурси на кращі наукові роботи, конкурси ерудитів тощо. Інтелект політичних лідерів теж завжди виступає їхньою сильною рисою. Результати досягнення високих позицій у численних конкурсах або перегонах найчастіше не мають безпосереднього економічного змісту, але, безумовно, стають підставою для більших економічних винагород у майбутньому. Здобуття перемог уже посилює конкурентні переваги індивідів, зміцнюючи їхні позиції на ринку праці та претензії на вищі доходи.

На рівні організацій ефективність індивідуального лідерства також значно підвищується за рахунок інтелектуальної складової. Вплив лідера на організацію або її структурний підрозділ може характеризуватися, на думку Е. Хелпіна і Б. Уїнера, такими аспектами поведінки лідера, як "категорія уваги" і "налагодження структури".

“Категорією уваги” визначається якість взаємовідносин між лідером та його підлеглими: з його боку це увага, доброзичливість, довіра, готовність пояснити свої дії та вислухати кожного з підлеглих, забезпечувати дотримання їхніх інтересів. Ця категорія характеризує сучасний тип лідера, який спирається не на авторитарні методи примусу, а на повагу до працівників, врахування їхньої думки та заохочення кожного до співпраці. На нові риси лідерського підходу до управління вказує Р. Дафт — “опора на контроль і жорсткість (притаманні старій парадигмі управління) виявляється менш ефективною, ніж мотивація і мораль (притаманні лідерству)” [7, с. 24].

“Налагодження структури” стосується здібностей лідера до ефективної організації діяльності, що передбачає планування, розподіл завдань і визначення шляхів їх виконання, роз’яснення організаційних ролей підлеглих, вимогу дотримання певних стандартів діяльності, критику незадовільної роботи. Ця категорія характеризує, наскільки лідер здатний організувати свою групу підлеглих на виконання поставлених завдань.

Спроби оцінити ефективність лідерства на індивідуальному рівні здійснювались Е. Флейшманом і Е. Харісом [8], які простежували значущий взаємозв’язок між поведінкою лідера і такими характеристиками поведінки підлеглих, як скарги і плинність кадрів. Чим вищим є ступінь “налагодження структури” з боку лідера (відповідно до даних про його сприйняття підлеглими), тим більшою є кількість скарг і вищими — показники плинності. Цей зв’язок проявляється як криволінійна залежність: кількість скарг і показники плинності були незначно пов’язані з “налагодженням структури” лише до певного його ступеня, а при підвищенні ступеня “налагодження структури” кількість скарг і показники плинності різко зростали.

Таким чином, можемо стверджувати, що ефективність індивідуального лідерства істотною мірою визначається як особистісними рисами лідера, так і їх розвитком у процесі інтелектуального вдосконалення. При цьому аналіз індивідуального лідерства і форм його прояву дістає своє відображення у площинах як управління, так і ефективності діяльності. Наприклад, оцінка може проводитися з точки зору ступеня врахування фактора динаміки поведінки лідера, а також фактора ситуативності. Така оцінка тяжіє лише до врахування психологічних особливостей лідера, проте вона проводиться в таких площинах, які мають чіткі економічні ефекти. Основними площинами поведінки лідера, які підпадають під аналіз, є:

- інтелектуальне лідерство, що характеризується більшими швидкістю інтелектуальних процесів, ерудицією, доброзичливістю, справедливістю;
- ділове лідерство, яке виражається через уміння знайти ефективний підхід, уміння примусити і водночас готовність надати допомогу;
- практичне лідерство, що базується на перевагах у практичній сфері взаємодії (в цьому випадку лідер-практик виступає як організатор групової діяльності та при цьому проявляє такі свої особистісні якості, як сміливість, упевненість у своїх діях, здатність досягати поставленої мети шляхом розподілу обов’язків і контролю за ходом її досягнення) [9].

Суб’єктна основа лідерства ускладнюється, що дістає прояв у виокремленні не тільки індивідуального лідерства, але й інституційного (або організаційного). Суб’єктом індивідуального лідерства є окрема особистість, яка впливає на інших людей і згуртовує їх на досягнення певних цілей. Суб’єктом інституційного лідерства виступає організація, що здійснює вплив і на саму себе, і на інші організації. Лідерство організацій може проявлятися на організаційному (серед компаній своєї галузі чи свого міста), регіональному, національному, міжнародному і глобальному

рівнях. Такий підхід відображає поділ людської діяльності на особистісну та соціально-групову, що обґрунтовується у працях В. Кременя [10, с. 31].

Економічна природа лідерства активно проявляється саме на організаційному рівні, причому не тільки у встановленні контролю над ринком і регіоном, але й в активному впливі на інші підприємства, організації чи інституційні установи. Можливість такого впливу важлива не сама по собі, а в першу чергу — з метою досягнення додаткових економічних здобутків і можливостей самостійно визначити майбутній розвиток організації.

В економічній науці забезпечення організаційного лідерства є можливим як на основі внутрішніх процесів (адже воно формується "на всіх рівнях організації" (К. Бланшар) [6, с. 32]), так і у формі протидії зовнішнім факторам. На думку М. Ке де Врі, лідерські організації є дуже чутливими до оточуючого середовища. Саме тому вони згуртовані, мають сильну структуру, спільне бачення світу і єдину систему мислення. Вони "є прихильниками розподіленого лідерства, заохочуючи лідерство на всіх рівнях організації. Підтримують постійні інновації, які є джерелом організаційного життя. Заохочують оптимістичний настрій співробітників, продукують культуру навчання, реальності помилок, сприйняття різнобічного мислення та дій. Продукують наявність системної перспективи, формування синергетичного ефекту" [11, с. 80–82].

Наявність організаційного лідерства є необхідною для функціонування підприємства в умовах сучасних ринків, коли споживачі купують не товари, а бренди, і фірми стають правлячим кланом ринку, при цьому підойми державного регулювання дещо послаблюються. В теорії ринкової влади С. Хаймера визначено, що компанія не може захопити частку ринку і завоювати лідерські позиції, якщо вона не реалізовує стратегію лідерства.

Таким чином, організаційне лідерство стає необхідним фактором забезпечення успішної підприємницької діяльності в умовах сучасних викликів суспільного розвитку, стає як передумовою для конкурентоспроможності, так і її проявом. Організаційне лідерство проявляється як конкурентна перевага, яка забезпечує місце компанії на ринку. Тим самим лідерство компанії розглядається не стільки як явище соціальне, у межах якого визначається місце людини, скільки як явище економічне, яке стає джерелом збагачення компанії. Економічна діяльність компанії, яка визначає методи ринкового охоплення, конкурентної боротьби та агресивного маркетингу, в сукупності забезпечує їй лідируючі позиції.

У сучасному глобальному середовищі лідерські позиції на ринку займають ТНК, які досягають переваг над іншими учасниками ринку завдяки великій географічній зоні ведення своєї бізнес-діяльності, зменшенню трансакційних витрат, можливостям акумуляції ресурсів (природних, людських, науково-технічних тощо) приймаючих країн. Отже, формування лідерських позицій ТНК є і процесом, і результатом, що передбачає створення міжнародних комплексів і здійснення впливу не тільки на економіку окремих країн, але й на загальний стан світової торгівлі в цілому. За оцінками експертів, ТНК контролюють понад 50% світової торгівлі та майже 70% зовнішньої торгівлі.

Оцінка ефективності діяльності ТНК здійснюється виданням "Forbes", яке визначає їх рейтинг за основними результатами діяльності. Так, за 2014 р. цей рейтинг включає велику кількість ТНК, серед яких компанії Китаю і США впевнено утримують перші позиції *. Оцінка діяльності ТНК проводиться за основними по-

* Forbes [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.forbes.com/global2000>.

казниками економічної успішності: оборотом, прибутком, активами і капіталізацією. Відповідно до рейтингу, головні позиції займають компанії, що працюють у сфері банківських послуг і в енергетичному секторі, а також компанії з розробки високотехнологічної продукції (зокрема, у галузях машино- і автомобілебудування, у сфері ІКТ).

Дослідження економічних аспектів лідерства (що стає актуальним як у прикладних розробках і теоріях менеджменту, так і в загальній економічній науці — при осмисленні проблем підприємництва, конкурентоспроможності, міжнародної економіки, глобалістики) зумовлює інтерес до проблем інтелектуального лідерства: його сутності, механізмів і ролі у процесах світогосподарського розвитку. Виокремлення такого виду лідерства, як інтелектуальне, пояснюється, на наш погляд, зростанням значення людських ресурсів у цілому та їх інтелектуальної складової зокрема у забезпеченні розвитку сучасної економіки. Саме інтелектуальні фактори прямо або опосередковано, через вплив на інші фактори, виступають ключовими у досягненні високих позицій у сучасному висококонкурентному середовищі.

Дослідити та виявити вплив і роль інтелектуальних факторів у досягненні лідерських позицій у світовій економіці можливо на основі аналізу інтелектуальної складової в різних підходах до визначення лідерських позицій. Дійсно, сьогодні на міжнародному рівні мають місце численні оціночні підходи (рейтинги, індекси, таблоїди та ін.), мета яких полягає у визначенні позицій окремих суб'єктів за різними критеріями на різних рівнях конкурентної боротьби.

На глобальному рівні часткову оцінку індивідуального лідерства в його узагальненому форматі та підтвердження його необхідності для зростання економіки знаходимо в деяких світових індексах, які з'явилися останнім часом. Зокрема, Global Innovation Index містить аналіз ролі людського капіталу у підвищенні економічних показників (зокрема, показників інноваційної діяльності). Іншим індексом, який враховує індивідуальну складову лідерства, є Global Talent Competitiveness Index, який повністю ґрунтується на дослідженні стану людського капіталу у країні *. Звичайно, ці індекси лише узагальнюють існуючі тенденції, а не розглядають індивідуальне лідерство як окремий елемент економічної системи.

Проблема лідерства стає актуальною не тільки для бізнесових організацій. Загострення конкуренції у глобальному масштабі, у свою чергу, актуалізує питання досягнення лідерських позицій і в інших сферах діяльності, специфіка яких зумовлює потребу у своїх лідерах і професіоналах. Однією з таких сфер починає виступати і безпосередньо інтелектуальна діяльність у системі освіти і науки. В останні роки з'явилися численні рейтинги університетів, індекси і рейтинги інноваційної діяльності, які стають інструментами ранжирування і виявлення лідерів у висококонкурентному середовищі інтелектуальної діяльності. Вихід питань лідерства в його сучасному розумінні на більш високий рівень дозволяє стверджувати про існування нових лідерських формацій у геополітичному середовищі та розумінні міжнародної економіки.

Підтвердженням вагомості інтелектуальних факторів у досягненні лідерства на глобальному рівні може стати виявлення цієї складової у світових рейтингах. У таблиці зведено основні світові рейтинги, здійснено аналіз частки показників, які характеризують саме інтелектуальну діяльність, і складових людського капіталу.

* INSEAD [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://global-indices.insead.edu/index.cfm>.

Глобальні індекси та рейтинги

Інтелектуальна складова людських ресурсів	Індекси та рейтинги	Організації, що розраховують індекси та рейтинги	Показники	Вага
	Індекс людського розвитку (Human Development Index – HDI)	ООН	Показник рівня освіченості	1 субіндекс із 3
	Індекс рівня освіченості країн світу (один з показників індексу людського розвитку; у дослідженнях розглядається окремо)	ООН	Індекс рівня грамотності Частка тих, хто навчається	2/3 1/3 у загальній вазі
	Індекс соціального прогресу (The Social Progress Index)	Розраховується у рамках проекту The Social Progress Imperative	Доступність базових знань і грамотність населення Тривалість навчання жінок Тривалість навчання у вищій школі Глобальний рейтинг університетів Нерівність у доступності освіти	5 індикаторів із 48
	Глобальний інноваційний індекс (The Global Innovation Index)	Всесвітня організація інтелектуальної власності	Людський капітал і дослідження в субіндексі інноваційних витрат	1 показник із 6
	Глобальний інноваційний індекс (The Bloomberg Innovation Index)	Агентство Bloomberg Rankings	Терціальна ефективність (5%) (коефіцієнт охоплення з усіх предметів для студентів)	1 індикатор із 7
	Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index – GCI)	Всесвітній економічний форум (ВЕФ)	Здоров'я і початкова освіта Вища освіта і професійна освіта	2 групи показників із 12
	Індекс процвітання (The Legatum Prosperity Index)	Legatum Institute	Показник якості освіти	1 субіндекс із 8
	Індекс задоволеності життям (Satisfaction with Life Index – SWL)	ОЕСР	Показник досяжності освіти	в 1 субіндексі
	Академічний рейтинг університетів світу (Academic Ranking of World Universities – ARWU)	Інститут вищої освіти Університету Шанхай Цзяотун	Враховує діяльність провідних університетів та їх масштаб	100%

Закінчення таблиці

	ВебOMETричний рейтинг університетів світу (Webometrics ranking of world's universities)	Лабораторія кіберметрики (Cybermetrics Lab) Національної дослідницької ради Іспанії (Spanish National Research Council – CSIC)	Враховує діяльність провідних університетів у мережі Internet та їх масштаб	100%
	Звіт COT	COT	Включає охоплення освітою (як початковою, так і середньою)	2 індикатори із 8
Результати інтелектуальної діяльності	Глобальний інноваційний індекс (The Global Innovation Index)	Всесвітня організація інтелектуальної власності	Субіндекс інноваційних витрат Субіндекс інноваційних результатів	100%
	Глобальний інноваційний індекс (The Bloomberg Innovation Index)	Агентство Bloomberg Rankings	Інтенсивність у сфері досліджень і розробок (20%) Високотехнологічна щільність (20%) Концентрація дослідників (20%) Патентна активність (5%) Технологічні можливості (10%)	5 індикаторів із 7
	Рейтинг країн за кількістю патентів	Всесвітня організація інтелектуальної власності	Враховує специфічні показники результатів інтелектуальної діяльності	100%
	Рейтинг країн за кількістю користувачів Інтернету	Складається на основі статистики	Враховує специфічні показники результатів інтелектуальної діяльності	100%
	Рейтинг країн за кількістю користувачів мобільних телефонів	Складається на основі статистики	Враховує специфічні показники результатів інтелектуальної діяльності	100%
	Рейтинг країн за рівнем експорту високотехнологічної продукції	Складається на основі статистики	Враховує специфічні показники результатів інтелектуальної діяльності	100%
	Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index – GCI)	Всесвітній економічний форум (ВЕФ)	Рівень технологічного розвитку Інноваційний потенціал	2 групи показників із 12

Безумовно, наведений перелік не є вичерпним, але представлений він найбільш вагомими та популярними світовими рейтингами. Усі вони відображають процес зростання ролі людського фактора та його перехід у нову площину забезпечення лідерських позицій. Провідні країни світу демонструють креативну перебудову, яка стає платформою для формування успішного суспільства та процвітаючої нації. Підтвердження цьому знаходимо в дослідженні Індексу людського розвитку (HDI), у межах якого досліджуються три складові: здоров'я і тривалість життя; освіта і доступ до неї; рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за ПКС у доларах.

Навіть такі узагальнюючі системи рейтингування, як індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс соціального прогресу, індекс процвітання, звіт СОТ та ін., тією чи іншою мірою включають індикатори, що характеризують результативність інтелектуальної діяльності країни.

Так, одним з важливих показників, який визначається у межах дослідження World Development Indicators, є рейтинг експорту високотехнологічної продукції. За загальноприйнятими стандартами, до високотехнологічної належить продукція, у складі вартості якої частка НДДКР становить не менше ніж 3,5%. Таким чином, обсяги торгівлі високотехнологічною продукцією виступають показовим результативним індикатором рівня інтелектуальної діяльності кожної країни. Тенденції продажу високотехнологічної продукції свідчать про потенціал, накопичений у країнах, і про перспективні тенденції подальшого розвитку. Так, істотна роль у визначенні місця держави на світовій арені належить не тільки структурі її торгівлі, але й внутрішнім резервам для утримання лідерських позицій у майбутньому серед країн, які здійснюють торгівлю високотехнологічними товарами. Це відображається у звіті Всесвітньої організації інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization), де аналізуються патентна активність країн і кількість патентних заявок як від їх резидентів, так і від нерезидентів. Отже, досліджуються як внутрішні можливості, так і зовнішні джерела інтелектуалізації економіки.

Рівень реалізації потенціалу країн, структура їх торгівлі та спрямованість розвитку дістають відображення у глобальних рейтингах, які враховують згадані показники (наприклад, у визначенні глобального інноваційного індексу (World Intellectual Property Indicators), який досліджує інноваційні витрати країн світу та їх інноваційну ефективність).

Зведений аналіз показників різноманітних світових рейтингів дозволяє зробити висновок, що країни з найвищими показниками розвитку людського потенціалу, фінансування НДДКР, торгівлі високотехнологічною продукцією та послугами стають світовими "локомотивами" розвитку. Саме від нових технологій, ефективності їх реалізації, людського потенціалу країни залежать темпи і результативність її розвитку, а також місце на світовій арені. Якщо в 50-х роках минулого століття розвиток країни залежав від нових технологій лише на 38%, то вже у 90-х — на 65%. При цьому простежується і залежність між загальним рівнем розвитку країни, ефективністю її інтелектуальної діяльності та соціальним розвитком. Лідерами рейтингів за рівнем освіченості чи за соціальним прогресом стають країни, які належать до групи ключових інноваторів * [2].

Проведене дослідження стає підтвердженням ключової тенденції сучасного світогосподарського розвитку — до глибокої інтелектуалізації виробництва і торгівлі, пріоритетного розвитку науки, поширення складної розумової праці [12, с. 15]. Саме

* Рейтинг стран мира по уровню социального прогресса 2015 года (SOCIAL PROGRESS INDEX 2015) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2015/04/10/7126>.

це формує центри розвитку світової цивілізації та стає передумовою для формування суспільства, заснованого на знаннях.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Актуалізація проблеми лідерства у сучасному глобальному середовищі пов'язана як із загостренням конкуренції, так і з ускладненням структури глобальної економіки та факторів її розвитку. Відбувається ускладнення суб'єктної та об'єктної природи лідерства, що дістає свій прояв у різних формах діяльності та реалізується на різних рівнях економічної активності. Проявом таких процесів можна назвати виокремлення інтелектуального лідерства. Це підтверджується, з одного боку, підвищенням ролі інтелектуальних ресурсів у досягненні лідерських позицій за різноманітними критеріями економічного та інноваційного розвитку, а з іншого — тим фактом, що інтелектуальна діяльність стає самостійною сферою глобального змагання. Зростання значення інтелектуальної складової доведено за двома основними напрямками: по-перше, через аналіз кількості та якості людських ресурсів; по-друге, через кількість і якість результатів інтелектуальної діяльності. Таким чином, доведено вагомість інтелектуальної складової практично в усіх світових індексах і рейтингах, чим, у свою чергу, підтверджується підвищення ролі інтелектуальних ресурсів на всіх рівнях світогосподарського розвитку.

Тим часом проблема прояву інтелектуального лідерства ще залишає великий простір для подальшого аналізу як з точки зору виявлення кількісних залежностей та ролі інтелектуальних факторів, так і в контексті поглибленого дослідження факторів і механізмів досягнення лідерства за допомогою накопичення та реалізації інтелектуальних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Оуэн Х., Ходжсон В., Газзард Н. Призвание — лидер: полное руководство по эффективному лидерству. — Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2005. — 384 с.
2. Сенге П., Клейнер А., Робертс Ш. и др. Танец перемен: новые проблемы самообучающихся организаций. — М. : ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2003. — 624 с.
3. Каленюк И., Цымбал Л. Природа лидерства в современных условиях // Экономическая теория. — 2015. — № 2. — С. 86–98.
4. Blondel J. Political Leadership: Towards a General Analysis. — London — Beverly Hills — New Delhi : SAGE Publications, 1987.
5. Downton J., Rebel Jr. Leadership Commitment and Charisma in the Revolutionary Process. — N.Y. — London, 1973. — 220 p.
6. Бланишар К. Лидерство: к вершинам успеха. — СПб. : Питер, 2008. — 368 с.
7. Дафт Р.Л. Уроки лидерства ; [пер. с англ. А.В. Козлова] ; [под ред. И.В. Андреевой]. — М. : Эксмо, 2008. — 480 с.
8. Fleishman E.A., Harris E.F. Patterns of leadership behavior related to employee grievances and turnover // Personnel Psychology. — 1962. — Vol. 15. — Iss. 1. — P. 43–56 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1744-6570.1962.tb01845.x/abstract>.
9. Возна М. Підходи до оцінки лідерських якостей керівника [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kerivnyk.info/2014/04/vozna.html>.
10. Кремень В.Г., Пазиніч С.М., Пономарьов О.С. Філософія управління. — Харків : НТУ “ХПІ”, 2008. — 524 с.
11. Кэ де Ври М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта. — М. : Альпина Паблишерз, 2003. — 311 с.

12. Лукьяненко Д., Колесов В., Колот А., Столярчук Я. и др. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : моногр. ; [под ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова]. — К. : КНЭУ, 2013. — 466 с.

References

1. Owen H., Hodgson V., Gazzard N. *Prizvanie – Lider: Polnoe Rukovodstvo po Effektivnomu Liderstvu* [The Leadership]. Dnepropetrovsk, Balans Biznes Buks, 2005 [in Russian].
2. Senge P., Kleiner A., Roberts Ch. et al. *Tanets Peremen: Novye Problemy Samoobuchayushchikhsya Organizatsii* [The Dance of Change: The Challenges to Sustaining Momentum in Learning]. Moscow, Olimp-Biznes, 2003 [in Russian].
3. Kalenyuk I., Tsybmal L. *Priroda liderstva v sovremennykh usloviyakh* [The nature of leadership under the modern conditions]. *Ekon. Teoriya – Econ. Theory*, 2015, No. 2, pp. 86–98 [in Russian].
4. Blondel J. *Political Leadership: Towards a General Analysis*. London – Beverly Hills – New Delhi, SAGE, 1987.
5. Downton J., Rebel Jr. *Leadership Commitment and Charisma in the Revolutionary Process*. New York, London, 1973.
6. Blanchard K. *Liderstvo: k Vershinam Uspekha* [Leading at a High Level]. St.-Petersburg, Piter, 2008 [in Russian].
7. Daft R. L. *Uroki Liderstva*, pod red. I.V. Andreevoi [Leadership Lessons]. Moscow, Eksmo, 2008 [in Russian].
8. Fleishman E.A., Harris E.F. Patterns of leadership behavior related to employee grievances and turnover. *Personnel Psych.*, 1962, Vol. 15, Iss. 1, pp. 43–56, available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1744-6570.1962.tb01845.x/abstract>.
9. Vozna M. *Pidkhody do otsinky lider's'kykh yakosti kerivnyka* [Approaches to the estimation of chief's leading quality], available at: <http://kerivnyk.info/2014/04/vozna.html> [in Ukrainian].
10. Kremen' V.G., Pazynich S.M., Ponomar'ov O.S. *Filosofiya Upravlinnya* [The Philosophy of Management]. Kharkiv, NTU "KhPI", 2008 [in Ukrainian].
11. Kets de Vries M. *Mistika Liderstva. Razvitie Emotsional'nogo Intellekta* [The Leadership Mystique]. Moscow, Alpina, 2003 [in Russian].
12. Luk'yanenko D., Kolesov V., Kolot A., Stolyarchuk Ya. et al. *Global'noe Ekonomicheskoe Razvitie: Tendentsii, Asimmetrii, Regulirovanie*, pod red. D. Luk'yanenko, A. Poruchnika, V. Kolesova [Global Economic Development: Tendencies, Asymmetries, and Regulation], edited by D. Luk'yanenko, A. Poruchnik, V. Kolesov. Kiev, KNEU, 2013 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 20 серпня 2015 р.

Л. М. РЯБІНІНА,
доктор економічних наук,
професор кафедри банківської справи
ДВНЗ “Одеський національний економічний університет”

КРЕДИТНА ЕКСПАНСІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Розглянуто дії НБУ, які сприяють виникненню та розвитку в Україні не тільки кредитної експансії, а й кредитних валютних бумів, що призвело на фоні зростання інфляції та гонитви банків за прибутком до збільшення їх простроченої заборгованості, зниження ліквідності та капіталізації, зростання обсягів позичок рефінансування і резервів під активні операції і, як наслідок, до серйозних збитків і банкрутств банків. Запропоновано можливі шляхи управління процесом розширення кредиту.

Ключові слова: кредитна експансія, кредитний валютний бум, діловий цикл, економічна криза, монетарна політика, монетарне регулювання, банкрутство банків, купівельна спроможність гривні.

L. M. RYABININA,
Doctor of Econ. Sci.,
Professor of the Chair of Banking,
Odesa National Economic University

CREDIT EXPANSION AND ITS INFLUENCE ON UKRAINE'S ECONOMY

The actions of the NBU, which favor the appearance and the development of not only the credit expansion in Ukraine, but also credit currency booms, are considered. Against the background of the increasing inflation and the race of banks for incomes, this causes an increase in their stale debt, a decrease in the liquidity, the capitalization, an increase in the volume of loans for the refinancing and the reserves for active operations, and, as a result, serious losses and the bankruptcy of banks. Some possible ways of control over the process of credit expansion are proposed.

Keywords: credit expansion, credit currency boom, business cycle, economic crisis, monetary policy, monetary regulation, bankruptcy of banks, purchasing power of hryvnya.

Розпад СРСР призвів до розриву більшості господарських зв'язків між його республіками, що позначилось і на виробництві, і на збуті товарів в Україні. Був оголошений перехід до ринкової ідеології, у 1991–1993 рр. проведено лібералізацію цін і послаблено контроль за оплатою праці (що сприяло переливу коштів з державного сектору у приватний). Разом з тим урядові структури гальмували трансформаційні процеси (приватизацію і реструктуризацію державних підприємств, унаслідок чого зберігся монопольний державний сектор з пільговим кредитуван-

ням галузей і виробництв). В основу практичної макроекономічної політики у 1992–1993 рр. було покладено принцип повної відмови від використання монетарних інструментів у регулюванні економіки. При здійсненні грошово-кредитної політики Національний банк України використав командно-адміністративні методи [1]. Проте, якщо виходити з того, що грошово-кредитна (монетарна) політика являє собою довгостроковий * (як мінімум, на 3–5 років) *план стратегічних цілей* розвитку грошово-кредитних відносин у країні, то доречно сказати, що НБУ, по суті, не здійснював грошово-кредитну політику, встановлюючи на кожний черговий рік "Основні принципи грошово-кредитної політики", що значною мірою було зумовлено відсутністю загальнодержавного довгострокового плану розвитку економіки країни. За такого підходу до монетарної політики НБУ лише точково виконував (і виконує) монетарне регулювання ** (і, насамперед, банківської діяльності), що робить його малоефективним. Наприклад, до 1994 р. підтримка ліквідності банків проводилася тільки через єдиний механізм — прямі кредити, які направлялися через колишні банки в основному в державний сектор економіки [1].

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена роллю розширення кредитування в Україні в умовах наявності незадоволеного попиту господарюючих суб'єктів на кредитні ресурси і нерозвинутості фінансового ринку. Таким чином, **мета статті** — розкрити характер і наслідки кредитної експансії та кредитного буму, умов їх виникнення і розвитку в економіці країни і запропонувати можливі шляхи їх ефективного використання.

Починаючи з 1992 р. НБУ запровадив для комерційних банків обов'язкове часткове резервування за депозитами для створення ними своїх резервів ліквідності, і до 2000 р. включно нормативи обов'язкового резервування були встановлені на рівні 10–17%. Надалі вони були знижені та диференційовані за секторами економіки, строками і валютами (національною та іноземною) залучених кредитів. З грудня 2008 р. норматив обов'язкового резервування у національній валюті (за строковими депозитами і депозитами до запитання нефінансових корпорацій і домашніх господарств) для резидентів був встановлений на *нульовому рівні*; для нерезидентів (банків та інших фінансових корпорацій нерезидентів) цю норму було запроваджено з липня 2011 р. ***.

Встановлення нормативу обов'язкового резервування на нульовому рівні скасувало навіть часткове резервування коштів за залученими вкладками банків і означало надання їм необмеженого права використовувати всю суму залучених гривневих вкладів на кредитування. За таких умов неможливість придбання банком ззовні необхідних йому коштів протягом одного дня для виконання своїх зобов'язань перед вкладниками призводила до втрати ним іміджу надійного, що могло завершитися банкрутством, оскільки "*...платоспроможний, але неліквідний банк шансів на виживання практично не має*" [2, с. 6; курсив мій. — Л.М.Р.]. До того ж, якщо врахувати, що банки можуть надавати позички *понад наявні у них кредитні ресурси* (у повній відповідності з капіталотворчою теорією кредиту), отже, створювати так звані "мнимі вклади", то зрозуміло, що надання банкам необмеженої можливості розширювати кре-

* Хоча, згідно з кейнсіанськими поглядами, існує небезпека довгострокових підходів у монетарній політиці, у зв'язку з чим регулятору слід щороку уточнювати поточні цілі (для досягнення кінцевої мети — зростання національного доходу країни у довгостроковому періоді).

** Як тактику або сукупність дій, спрямованих на досягнення встановлених грошово-кредитною політикою стратегічних цілей з використанням тих чи інших інструментів грошово-кредитного регулювання.

*** Національний банк України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

дитування в національній валюті може завершитися втратою ними ліквідності й навіть банкрутством, особливо в їхній гонитві за прибутком *. Не випадково Л. фон Мізес (один з найяскравіших представників австрійської школи економіки) вважав, що керована центральним банком банківська система з частковим резервуванням неминуче породжує експансіоністське розширення кредитування грошима, не забезпеченими реальними заощадженнями, що провокує неконтрольоване циклічне зростання грошової маси і веде до економічного спаду і рецесії. Більше того, "...кредитна експансія завжди призводить до економічної кризи" [3].

Водночас російський професор О.І. Лаврушин вважає, що "...кредитна експансія не тільки приносить лихо, викликає кризи виробництва і обігу, але й здатна надати суспільству широкі можливості для економічного розвитку. Питання, отже, полягає не в тому, як слід боротися з кредитною експансією, а в тому, як правильно спрямовувати розвиток грошово-кредитної сфери, який створює диспропорції та загострює суперечності" [4, с. 8]. Не можна не погодитися з ним і стосовно того, що розширення кредитування "...характеризуючи кредитну експансію, може відображати процес більш широкого його використання в умовах нерозвинутості кредитної практики, що склалася, процес "вгамування голоду" за допомогою використання кредитних ресурсів економічними суб'єктами, які зазнають гострої потреби у позикових капіталах. Розширення кредитування в цих умовах виникає, таким чином, не на фоні надлишку позичкових капіталів, а в умовах істотного незадоволеного попиту на додаткові кредитні ресурси" [4, с. 8] **. Слід зазначити, що кредитна експансія (credit expansion), будучи політикою дешевих грошей, спрямована на стимулювання розширення кредитування як економічних відносин, заснованих на зворотному русі позиченої вартості, з метою прискорення темпів економічного розвитку. Відповідно, кредитна експансія, стимулюючи розвиток економіки, одночасно стимулює і збільшення обсягів банківського кредитування і, як наслідок, грошової пропозиції в країні.

Аналіз економічного розвитку незалежної України показав, що реальний ВВП країни, яка стала на ринковий шлях після розпаду СРСР, ще не досяг свого вихідного рівня, і, відповідно, її діловий цикл ще не завершено *** (рис.). При цьому різкий спад обсягів промислового виробництва і скорочення ділової активності **** досягли свого мінімуму тільки у 1998 р., коли становили 44,8% його величини 1991 р. ("дна" ділового циклу або економічної кризи). І лише з 1999 р. економіка України розпочала вихід з кризи, обсяг реального валового внутрішнього продукту (ВВП_р) став зроста-

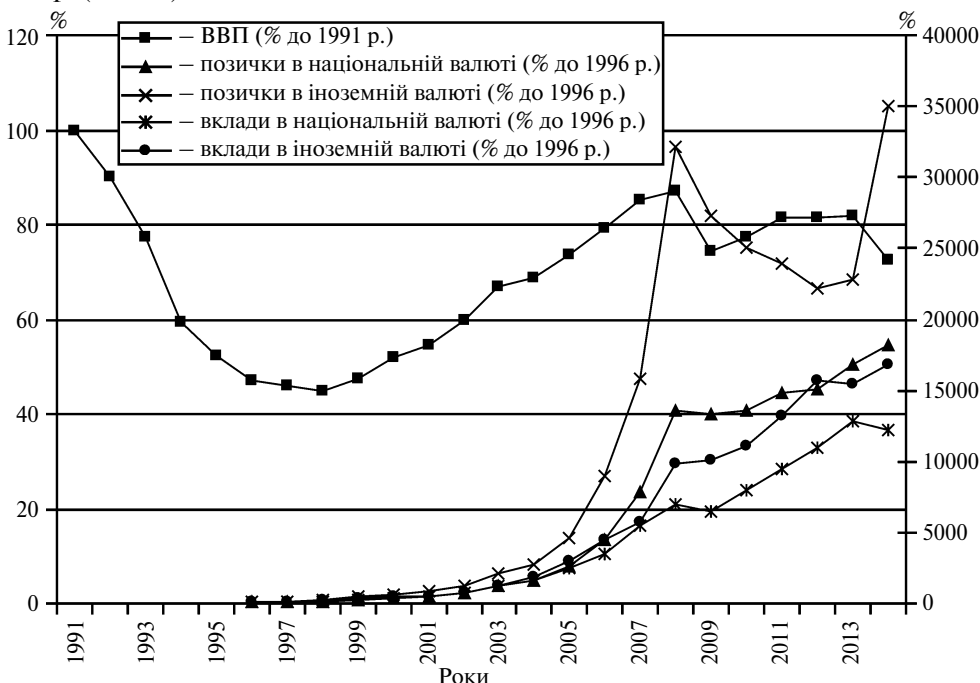
* Прагнучи до збільшення прибутку, банки нехтують своєю ліквідністю як невід'ємною характеристикою своєї діяльності (на відміну від усіх інших небанківських видів підприємництва). Тому, коли банк втрачає свою ліквідність, він втрачає здатність до нормальної діяльності.

** Проте не можна погодитися з тим, що він ототожнює процес розширення кредитування з процесом його розвитку [4, с. 8], оскільки, на наш погляд, процес *розширення* являє собою тільки практичне розширення меж кредитування (до того ж у ряді випадків агресивне), яке відповідає на запитання "Як зробити і організувати?", тоді як процес *розвитку* слід розглядати як розширення теоретичних меж економічної категорії "кредит", яке має поглибити пізнання його сутності як економічних відносин, відповідаючи на запитання "Що є кредит?".

*** Слід підкреслити, що, за оцінками експертів, і у 2015 р. обсяг реального ВВП скорочуватиметься. Наприклад, як повідомляє Державна служба статистики України, у серпні 2014 р. порівняно з серпнем попереднього року промислове виробництво впало на 21,4% [5]. За таких темпів зниження реального ВВП у найближчий рік-два навряд чи можна очікувати завершення першого ділового циклу України.

**** Скорочення обсягів промислового виробництва (до 51,8%, або удвічі порівняно з 1991 р.) пояснюється в першу чергу руйнуванням господарських зв'язків незалежної України з іншими республіками колишнього СРСР, розпадом адміністративної банківської системи і початком становлення нової банківської системи, адекватної ринковій економіці.

ти, збільшившись до 2008 р. удвічі порівняно з 1998 р., чому значною мірою сприяли банки, надаючи економіці країни такі необхідні їй кредитні ресурси, що, у свою чергу, сприяло і нарощуванню грошової маси, і кредитній експансії. Проте глобальна економічна криза 2008—2009 рр. зачепила і Україну. Обсяги її реального ВВП у ці роки скоротилися, хоча кредитування в національній валюті зменшилося незначно і лише у 2009 р. (табл. 1).

Динаміка ділового циклу (ВВП), обсягів виданих позичок і залучених вкладів банками України в національній та іноземній валютах у 1991—2014 рр.

Побудовано автором за: Національний банк України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Обсяги позичок і грошової маси України в 1996—2014 рр. *

(млрд. грн., дані на кінець року)

Показники	Р о к и									
	1996	1998	2004	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2014
Позички.....	5,4	8,9	88,6	426,9	734,0	723,3	732,8	801,8	815,1	1020,7
МЗ	9,4	15,4	125,8	396,2	515,7	487,3	597,9	685,5	773,2	956,7
у тому числі										
М0 (%).....	42,6	46,7	33,6	28,0	30,0	32,2	30,6	28,1	26,3	29,6

* Складено автором за: Національний банк України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Як видно з таблиці 1, за досліджуваний період обсяг виданих банками позичок зріс з 5,4 млрд. грн. до 1020,7 млрд. грн. (тобто майже у 200 разів). При цьому реальний ВВП незалежно від такого стрімкого зростання обсягів позичок і грошової маси збільшився всього в 1,5 раза (з 47,25% до 72,5% від показника 1991 р.). Доречно також зазначити, що перевищення обсягів виданих банками позичок над обсягами грошової маси розпочалося ще з докризового 2007 р. (саме тоді й стала різко проявлятися кредитна експансія в країні).

Кредитна експансія — це не тільки кількісний процес розширення масштабів кредитування, але й, згідно з характеристикою МВФ, “зміна грошової маси в обі-

гу” [6, с. 221], що підтверджують дані таблиці 1, з якої видно, що у структурі грошової маси відбулись істотні зміни, у зв’язку з чим питома вага готівки в обігу (гроші поза банками – М0) скоротилася за досліджуваний період з 42,6–46,7% до 29,6%, віддавши більшу частину грошової маси депозитам. І хоча таке скорочення економізує організацію грошового обігу в країні, зростання частки депозитів у складі грошової маси дозволяє дійти висновку, що банки мультиплікативно примножували (і примножують) безготівкову грошову масу, розширюючи кредитування. При цьому, видаючи позички за рахунок залучених вкладів, банки одночасно перевищують наявні у них ресурси, створюючи тим самим “мнимі вклади”, які погіршують банківську ліквідність *. Відповідно, надмірні обсяги кредитування за відстаючого зростання обсягів ВВПр сприяли зростанню інфляції, рівень якої на початок 1996 р. (відносно 1991 р.) сягнув 4,4 млн. процентів [7, с. 151], а за всі роки незалежної України – 24 млн. процентів (розрахунки автора).

Аналіз структурного складу банківських позичок, наданих банками в економіку країни, дозволив дійти висновку, що їх найбільша (до 96,3% у 1996 р.) питома вага, яка має у досліджуваному періоді тенденцію до зниження, припадає на юридичних осіб, тоді як кредитування фізичних осіб хоча й має тенденцію до зростання, проте є практично в чотири рази меншим (на початок 2015 р.). При цьому розширення обсягів споживчого кредитування домашніх господарств було пов’язано не тільки з перебудовою моделі їх поведінки (при переході країни до ринкової економіки), але й з прагненням банків до безперервного нарощування своїх прибутків, нерідко без урахування своєї ліквідності й з поверховою оцінкою кредитоспроможності своїх клієнтів (і юридичних, і фізичних осіб), що в цілому й сприяло виникненню і розвитку кредитної експансії в країні. Разом з тим частка депозитів фізичних осіб не тільки постійно зростала, але й, починаючи з 2004 р., стала найбільшою в залучених банками депозитах, тоді як питома вага депозитів юридичних осіб скоротилася на початок 2015 р. удвічі.

Досліджуючи особливості кредитної експансії в Україні, не можна не зазначити, що зростання обсягів кредитування в іноземній валюті набагато випереджало зростання загальної маси виданих банками позичок. Це означало, що в Україні, поряд з розширенням кредитування в національній валюті (кредитною експансією), паралельно існувала і розвивалася *валютна* кредитна експансія, яка сприяла виникненню *валютного кредитного буму* ** у 2008 р. і особливо у 2014 р. (див. рис.). Підкреслимо, що, згідно з визначенням МВФ, кредитний бум являє собою надлишкове розширення кредитування протягом трьох і більше років, *не пов’язане із зростанням реального ВВП*. На рисунку видно, що в Україні саме через зниження обсягу ВВПр мав місце кредитний бум (і у 2008 р., і у 2014 р.). Як пише інтернет-газета “Економіка”, ще у 2007 р. МВФ рекомендував Україні, по-перше, утриматися від стимулювання споживчого буму; по-друге, адекватно оцінювати можливості позичальників і очікування кредиторів і, нарешті, зайнятися інституціональним реформуванням і створенням сприятливого інвестиційного клімату з високопроцентною віддачею. Проте, яка пише газета, НБУ, який формує монетарну політику, не поспішав стримувати кредитний бум власними підоймами впливу на банки [8], у

* За показником “позички/вклади”, починаючи з 2007 р., вона перебувала на рівні 150–215%, тобто знижувалася.

** Кредитний бум як процес розширення кредитування за своєю суттю та економічними наслідками істотно відрізняється від кредитної експансії, яка має ширші цілі, спрямовані на збільшення сфери впливу в конкурентному середовищі. Метою ж кредитного буму є отримання завдяки існуючій ситуації максимально можливого прибутку.

зв'язку з чим обсяги кредитування в іноземній валюті різко зросли, що сприяло формуванню кредитного буму в ці два кризових роки.

Як показав аналіз, питома вага позичок в іноземній валюті, виданих банками юридичним особам у досліджуваний період, була найбільшою, хоча й мала тенденцію до зниження. У свою чергу, такі позички фізичним особам зросли (табл. 2).

Таблиця 2

Склад і структура інвалютних позичок і депозитів банків України в 1996–2014 рр. (за суб'єктами економіки) *

(%, дані на кінець року)

Показники	Р о к и								
	1996	1998	2000	2004	2008	2009	2012	2013	2014
Позички (млрд. грн.).....	1,35	8,9	9,0	37,4	433,8	367,8	299,6	308,0	472,7
у тому числі:									
– юридичним особам	99,97	93,3	98,9	78,1	53,5	52,5	71,7	78,0	78,6
– фізичним особам	0,03	6,7	1,1	21,9	46,5	47,5	28,3	22,0	21,4
Депозити (млрд. грн.).....	1,6	8,3	7,1	30,2	157,9	161,8	252,0	248,2	309,6
у тому числі:									
– юридичних осіб	81,3	60,2	53,5	34,4	31,7	30,2	27,6	25,7	29,9
– фізичних осіб	18,7	39,8	46,5	65,6	68,3	69,8	72,4	74,3	70,1

* Складено автором за: Національний банк України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

З таблиці 2 видно, що, починаючи з 2004 р., вклади фізичних осіб в іноземній валюті у два, а то і три рази перевищували обсяги аналогічних вкладів юридичних осіб. Якщо в кризові 2008 і 2009 рр. питома вага таких позичок фізичним особам була максимальною і становила майже половину (47,5%) усього обсягу виданих банками позичок в іноземній валюті, то на кінець 2014 р. вона скоротилася більш як удвічі (порівняно з 2008–2009 рр.). Зате, починаючи з 2008 р., питома вага вкладів домогосподарств в іноземній валюті була у 2–3 рази більшою, ніж у юридичних осіб. Це дозволяє дійти висновку, що валютна кредитна експансія значною мірою створювалася за рахунок зростання вкладів домашніх господарств. Разом з тим безперервне перевищення, починаючи з 2000 р., обсягами позичок в іноземній валюті обсягів інвалютних вкладів означає, що вітчизняні банки здійснювали валютну кредитну експансію за рахунок не тільки надання позичок у межах наявних у них ресурсів, але й залучення іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку.

Попит резидентів України на іноземну валюту зумовлений рядом факторів, серед яких у першу чергу слід назвати зниження купівельної спроможності національних грошей через інфляцію (особливо у 2008 і 2014 рр., коли темпи її зростання становили, відповідно, 5,3% і 24,5%), що породило недовіру населення до гривні й тим самим підвищило попит на іноземну валюту. Останнє також зумовлено необхідністю погашення зовнішнього (державного і приватного) боргу країни, обсяг якого безперервно зростає, від'ємним сальдо платіжного балансу і, нарешті, підвищеним попитом населення на іноземну валюту для розрахунків з банками. При цьому від'ємне сальдо платіжного балансу і різке скорочення золотовалютних резервів України означають, що надходження іноземної валюти не забезпечують підвищений попит на неї *. Зрозуміло, що все це, врешті-решт, призвело до валютного кре-

* Скасування у лютому 2015 р. фіксованого офіційного валютного курсу гривні тільки посилює попит на іноземну валюту, у зв'язку з чим сталася її різка девальвація: з моменту її введення в обіг і на кінець березня 2015 р. її курс до долара знизився більш як у 13 разів, склавши 23,44 грн. за 1 дол.

дитного буму. Заслугує на увагу той факт, що, за даними МВФ, за останні 30 років 75% кредитних бумів в економіках, що розвиваються, супроводжувалися банківськими кризами, а 85% – девальваціями національних валют. Часто ці кризи відбувались одночасно, тому важливою є рання ідентифікація кредитних бумів як перших сигналів масштабної фінансово-економічної кризи [9].

Не можна не зазначити, що валютний бум в Україні у 2014 р. за обсягом виданих в іноземній валюті позичок був значно сильнішим, ніж у 2008 р. По-перше, обсяг цих позичок був майже на 40 млрд. грн. більшим (472,7 млрд. грн. проти 433,8 млрд. грн.). По-друге, у 2008 р. реальний ВВП перебував *на максимумі* (87,2% від рівня 1991 р.), тоді як у 2014 р. він скоротився до 72,5%. По-третє, якщо у 2008 р. дефіцит державного бюджету становив 12,5 млрд. грн., або 1,3% ВВП, то у 2014 р. – 78,1 млрд. грн., або 4,98% ВВП. До того ж валовий зовнішній борг України зріс із 101 млрд. дол. (у 2008 р.) до 126,3 млрд. дол. (на кінець 2014 р.), а обсяг золото-валютних резервів скоротився з 31,8 млрд. дол. на початку 2008 р. до 7,5 млрд. дол. на початок 2015 р., що і дозволяє дійти висновку про руйнівну силу валютного кредитного буму 2014 р.

Розглядаючи причини, які сприяють виникненню і розвитку кредитної експансії (і кредитних бумів) в Україні, ми дійшли висновку, що серед основних причин кредитної експансії та руйнівних наслідків кредитного буму 2014 р. слід назвати встановлення НБУ з кінця 2008 р. нульової норми обов'язкового резервування за гривневими вкладами. Це означало надання банкам необмеженої потенціальної можливості для кредитування (запровадження нормативного грошового мультиплікатора із знаком нескінченності). За таких умов банки в гонитві за прибутком нерідко надавали позички без належного аналізу кредитоспроможності своїх позичальників. Разом з тим, як показала практика, очікування багатьох позичальників (і юридичних, і фізичних осіб) стосовно своєї майбутньої платоспроможності виявилися завищеними, що утруднило своєчасне повернення ними позичок і призвело до зростання простроченої заборгованості перед банками з наступним погіршенням якості їх активів (табл. 3), оскільки "...високий рівень кредитної експансії трансформується в проблемні кредити, знижуючи рівень ліквідності банківської системи" [10, с. 70]. Відповідно, ліквідність банків стала зменшуватись, у зв'язку з чим для її підтримання вони стали звертатися до НБУ за позичками рефінансування, обсяг яких у 2014 р. перевищив розмір їх регулятивного капіталу, що, у свою чергу, сприяло зростанню затрат на підтримання ними своєї ліквідності, тим більше, що процентні ставки за позичками рефінансування було підвищено більш як удвічі порівняно з попереднім роком (табл. 4). Усе це призвело до зниження рівня капіталізації банків, зростання їх витрат і, як наслідок, до серйозних збитків.

Таблиця 3

Основні показники діяльності вітчизняних банків у 2004–2014 рр.*

(млрд. грн., дані на кінець року)

Показники	Р о к и						
	2004	2007	2008	2009	2010	2013	2014
Доходи.....	20,0	68,2	122,6	143,0	136,6	168,9	210,2
Видатки.....	18,7	61,6	115,3	181,4	149,9	167,5	263,2
Прибуток.....	1,3	6,6	7,3	-38,4	-13,0	1,4	-53,0
Активи.....	134,3	599,4	926,1	880,3	942,1	1278,1	1316,8
Регулятивний капітал.....	18,4	72,3	123,1	135,8	160,9	205,0	188,9
Прострочена заборгованість.....	н/д	5,5	18,2	70,2	84,6	70,2	135,1
Формування резервів.....	12,7	11,9	48,4	122,4	148,8	131,2	204,9
Позички рефінансування.....	н/д	1,9	61,1	87,5	74,9	80,2	222,3

	Довідково						
Платоспроможність (%).....	13,70	13,92	14,01	18,08	20,83	18,26	15,6
Ліквідність ** (%).....	106,9	152,6	204,0	215,9	175,9	136,0	150,6

* Складено автором за: Основні показники діяльності банків України // Вісник НБУ. — 2013. — № 3. — С. 53; 2014. — № 3. — С. 53; 2015. — № 3. — С. 57; 2008. — № 3. — С. 68.

** Розраховано автором за формулою
позички / вклади x 100%.

Не менш важливою причиною кредитної експансії було зниження НБУ облікової ставки і, відповідно, процентних ставок банків за позичками і вкладками в умовах різкого зростання інфляції до кінця досліджуваного періоду (табл. 4).

Таблиця 4

Рівень ставок НБУ, номінальних процентних ставок (середньозважених у річному обчисленні) вітчизняних банків за позичками і депозитами в 1996–2014 рр. *

(%, за даних темпів інфляції)

Процентні ставки	Р о к и							
	1996	2000	2005	2008	2009	2010	2012	2014
Облікова **	40,0	27,0	9,5	12,0	10,25	7,75	7,5	14,0
За позичками рефінансування.....	51,8	29,6	14,7	15,3	16,7	11,6	8,1	18,0
За позичками банків.....	77,0	37,3	16,4	16,0	18,3	14,6	15,5	15,0
За депозитами банків.....	34,3	9,2	8,0	8,3	11,8	9,4	11,3	10,5
Довідково								
Темпи інфляції ***	-50,4	5,54	-1,8	5,3	-8,2	-2,8	-0,5	24,5

* Складено автором за: Національний банк України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>; Бюлетень НБУ. — 2008. — № 3. — С. 95.

** На кінець року.

*** Розраховано автором за формулою

$T_zICP = (ICP_{даного\ року} - ICP_{попереднього\ року}) / ICP_{попереднього\ року} \times 100\%$,

де T_z — темп зростання, ICP — індекс споживчих цін.

Аналіз темпів інфляції в Україні, процентних ставок за позичками і депозитами з моменту запровадження гривні в грошовий обіг країни показав, що процентні ставки банків за позичками і депозитами безперервно (за винятком 2009 р.) знижувалися відповідно до динаміки облікової ставки НБУ, здешевлюючи тим самим кредитні ресурси банків. І хоча з кінця 2005 р. по кінець 2008 р. НБУ підвищив облікову ставку з 9,5% до 12%, це позначилося тільки на зростанні процентних ставок за позичками рефінансування самого НБУ. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує те, що у 2014 р. темп зростання інфляції був вищим за рівень номінальних процентних ставок. Це означало, що на кінець 2014 р. всі реальні процентні ставки * центрального і ко-

* Розраховуються як різниця між номінальною (офіційно оголошеною або вказаною в договорі) процентною ставкою і темпом зростання інфляції. Доречно зазначити, що періодично і в XIX, і в XX ст. встановлювалися від'ємні процентні ставки, які, проте, були винятком, а не нормою. Але у XXI ст. в деяких країнах (Швеції, Данії) від'ємні процентні ставки були зведені їхніми центробанками у ранг свідомої офіційної політики. Наприклад, Банк Англії у 2013 р. заявив, що розглядає від'ємні ставки як можливий захід із стабілізації економіки. У США запровадження від'ємних процентних ставок поки що тільки обговорюється в наукових колах. Разом з тим у 2014 р. ЄЦБ знизив ставку за депозитами овернайт з 0% до -0,1%, що є першим випадком встановлення одним з провідних центробанків світу від'ємного значення процентної ставки [11]. До того ж, як пише "Independent News", ще у 2004 р. в єврозоні третина держоблігацій країн мала від'ємну процентну ставку, що склало 2 трлн. євро у цінних паперах [12]. На увагу заслуговує той факт, що сьогодні найбільші центробанки світу дедалі частіше запроваджують такий захід підтримки економіки, як від'ємні процентні ставки, оскільки при ставках за депозитами, нижчих від 0%, банкам стає вкрай не вигідно тримати свої гроші в центробанках, і

мерційних банків стали *від'ємними*. Не можна не зазначити, що виникнення від'ємних процентних ставок в Україні є, на наш погляд, неминучим наслідком економічної та політичної обстановки в країні і сигналом для регулятора вжити невідкладних і ефективних заходів із стимулювання розвитку реальної економіки. Таким чином, істотний вплив на безпрецедентний для вітчизняних банків рівень збитків (53 млрд. грн.) у 2014 р. справили, крім усього іншого, від'ємні реальні процентні ставки як за позичками, що надаються банками позичальникам, так і за депозитами банків у НБУ.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що виникнення і розвиток кредитної експансії в Україні зумовлені, з одного боку, гострою необхідністю господарюючих суб'єктів у кредитних ресурсах для розширення діючих і створення нових підприємств в умовах переходу до ринку, а з іншого — домогосподарства, усвідомивши переваги ринкової економіки, стали звертатися до банків за позичками для придбання споживчих товарів тривалого користування. Відповідно, з виходом країни з кризи 1998 р. попит на кредитні ресурси банків зріс, і вони охоче кредитували, нерідко формально оцінюючи кредитоспроможність своїх позичальників. До того ж експансіоністська політика НБУ * всіляко сприяла цьому. Як результат, у банках збільшився обсяг наданих в економіку позичок, але при цьому зросли й обсяги простроченої заборгованості, отже, знизився рівень ліквідності банків і виникла гостра потреба у залученні ними від НБУ позичок рефінансування, які “подорожчали” і сума яких у 2014 р. перевищила розмір регулятивного капіталу банків, так само, як і сума доформованих на вимогу НБУ резервів банків через зниження рівня їх капіталізації. За таких умов різко зросли витрати банків, що призвело на початку 2015 р. до їх безпрецедентних (за всю історію незалежної України) збитків у розмірі 53 млрд. грн. Варто зазначити, що важливу роль у цих збитках відіграли і від'ємні реальні процентні ставки, за якими у 2014 р. банки видавали позички, фактично не отримуючи реального процента, і розміщували в НБУ свої депозити (за які він ще і “штрафував” їх).

Резюмуючи сказане, можна констатувати, що кредитна експансія в Україні поставила на перший план кількісне розширення кредитування на шкоду якісним показникам, у зв'язку з чим імовірність банківської кризи в разі настання будь-яких шоків істотно зросла. Зрозуміло, що в першу чергу необхідно зупинити інфляцію. Проте, якщо виходити з того, що її зростання на кінець 2014 р. було зумовлено збільшенням грошової маси більш як на 100 млрд. грн. порівняно з 2013 р., а обсяг реального ВВП у цьому самому році впав майже на 15%, то може здатися, що скорочення грошової маси сприятливо позначиться на товарних цінах і зміцнить купівельну спроможність гривні. Але оскільки сеньйораж слугує одним з важливих джерел покриття витрат державного бюджету, дефіцит якого на початок 2015 р. сягнув 78 млрд. грн. (майже 5% номінального ВВП), то знизити емісію гривні навряд чи вдасться.

вони (як припускається) починають витрачати їх на кредитування реального сектору економіки [13]. Крім того, сьогодні висловлюється ідея, що в країні просто треба *декретувати* встановлення від'ємних номінальних процентних ставок у банківській системі на рівні як центральних, так і комерційних банків по активних і пасивних операціях [14, курсив мій. — Л.М.Р.], що, на наш погляд, вимагає серйозного обговорення вченими.

* Проявляється у вигляді безперервного зростання грошової пропозиції (навіть при зниженні обсягів реального ВВП, що провокувало зростання інфляції); встановлення норми обов'язкового резервування на нульовому рівні за вкладами в національній валюті, яке сприяло безмежному використанню банками цих вкладів для наступного кредитування; зниження офіційної облікової ставки, яка тільки у кризові періоди (2008–2009 рр. і 2014 р.) зростала з тим, щоб знову знизитися.

На наш погляд, виходом з цього становища є, по-перше, розробка Національним банком України науково обгрунтованої монетарної політики, причому не на один рік, як це було досі, а хоча б на 3–5, а то й 10 років з щорічним *уточненням поточних цілей* (виходячи з наявних умов), спрямованих на реалізацію головного завдання — зростання національного багатства. По-друге, необхідно реанімувати реальне виробництво, без якого жодна країна у світі, в тому числі й Україна, навряд чи зможе подолати економічну (а з нею й інші) кризу. А для відновлення реального виробництва необхідно, насамперед, матеріально заінтересувати вітчизняних товаровиробників у розширенні та розвитку виробництва, що, у свою чергу, вимагає проведення розумної податкової реформи. За таких умов вирішення питання щодо розширення кредитування буде доцільно розглядати як питання правильного управління ним, а саме — його використання на розбудову і підвищення ефективності реального виробництва і соціально-економічне піднесення країни без диспропорцій та загострення суперечностей.

Список використаної літератури

1. Становление и развитие денежно-кредитной системы Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.listfinances.ru/lifias-225-1.html>.
2. Міщенко В., Незнамова А. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору // Вісник НБУ. — 2011. — № 1. — С. 4–9.
3. Людвиг фон Мизес. Экономический цикл и кредитная экспансия: экономические последствия дешевых денег [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://libertynews.ru/node/2233>.
4. Кредитная экспансия и управление кредитом : учеб. пособие ; [под ред. О.И. Лаврушина]. — М. : КНОРУС, 2013. — 264 с.
5. Промпроизводство Украины ускорило падение на 21,4%. — Госстат [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://112.ua/ekonomika/promproizvodstvo-ukrainy-uskorilo-padenie-do-21-4-gosstat-116629.html>.
6. Федоров Б.Г. Новый англо-русский банковский и экономический словарь. — СПб. : Лимбус Пресс, 2006. — 848 с.
7. Ющенко В., Лисицкий В. Деньги: развитие спроса и предложения в Украине. — К. : Скарбы, 2000. — 347 с.
8. МВФ уехал, но обещал вернуться // интернет-газета ЭКОНОМИКА [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.economica.com.ua/finance/article/523161.html.
9. Похмельный синдром кредитного бума // интернет-газета ЭКОНОМИКА [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.economica.com.ua/finance/article/113285.html.
10. Луняков О.В. Кредитная экспансия и макроэкономическая стабильность // Актуальные проблемы экономики. — 2012. — № 11. — С. 65–72.
11. ЕЦБ решился на эксперимент с отрицательной ставкой [Електронний ресурс]. — Режим доступу : top.rbc.ru/economics/05/06/2014/928794.shtml.
12. Отрицательные процентные ставки поставят мир на курс самого массового в истории дефолта [Електронний ресурс]. — Режим доступу : professional.ru/Soobschestva/biznes-klub/the-telegraph-otritsatelnye-protsentnye/.
13. Отрицательные ставки не спасут [Електронний ресурс]. — Режим доступу : expert.ru/2015/02/19/otritsatelnyie-stavki-bolshe-ne-spasayut/.
14. Пора вводить отрицательные ставки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.bfm.ru/news/21670.

References

1. *Stanovlenie i razvitie denezhno-kreditnoi sistemy Ukrainy* [Formation and development of Ukraine's monetary-credit system], available at: <http://www.listfinances.ru/lifias-225-1.html> [in Russian].
2. Mishchenko V., Neznamova A. *Bazel' III: novi pidkhody do reguluvannya bankivs'kogo sektoru* [Basel III: new approaches to the regulation of the banking sector]. *Visn. NBU – Bull. of NBU*, 2011, No. 1, pp. 4–9 [in Ukrainian].
3. von Mises L. *Ekonomicheskii tsikl i kreditnaya ekspansiya: ekonomicheskie posledstviya deshevykh deneg* [Economic cycle and credit expansion: economic consequences of cheap money], available at: <http://libertynews.ru/node/2233> [in Russian].
4. *Kreditnaya Ekspansiya i Upravlenie Kreditom, pod red. O.I. Lavrushina* [Credit Expansion and Control over Credit], edited by O.I. Lavrushin. Moscow, KNORUS, 2013 [in Russian].
5. *Promproizvodstvo Ukrainy uskorilo padenie na 21,4%. Gosstat* [Ukraine's industrial production accelerates the drop by 21.4% – State Statist. Agency], available at: <http://112.ua/ekonomika/promproizvodstvo-ukrainy-uskorilo-padenie-do-21-4-gosstat-116629.html> [in Russian].
6. Fedorov B.G. *Novyi Anglo-Russkii Bankovskii i Ekonomicheskii Slovar'* [New English-Russian Banking and Economic Dictionary]. St.-Petersburg, Limbus Press, 2006 [in Russian].
7. Yushchenko V., Lisitskii V. *Den'gi: Razvitie Sprosa i Predlozheniya v Ukraine* [Money: Development of Demand and Supply in Ukraine]. Kiev, Skarby, 2000 [in Russian].
8. *MVF uekhal, no obeshchal vernut'sya* [IMF has leaved, but it promised to return], available at: <http://www.economica.com.ua/finance/article/523161.html> [in Russian].
9. *Pokhmel'nyi sindrom kreditnogo buma* [The hangover syndrome of a credit boom], available at: <http://www.economica.com.ua/finance/article/113285.html> [in Russian].
10. Lunyakov O.V. *Kreditnaya ekspansiya i makroekonomicheskaya stabil'nost'* [Credit expansion and macroeconomic stability]. *Akt. Probl. Ekon. – Act. Probl. of Econ.*, 2012, No. 11, pp. 65–72 [in Russian].
11. *ETsB reshilsya na eksperiment s otritsatel'noi stavkoi* [ECB has decided on the experiment with negative rate], available at: <http://top.rbc.ru/economics/05/06/2014/928794.shtml> [in Russian].
12. *Otritsatel'nye protsentnye stavki postavyat mir na kurs samogo massovogo v istorii defolta* [Negative interest rates will put the world onto the course of default, which will be very mass in the history], available at: <http://professional.ru/Soobschestva/biznes-klub/the-telegraph-otritsatelnye-protsentnye/> [in Russian].
13. *Otritsatel'nye stavki ne spasut* [Negative rates do not save], available at: <http://expert.ru/2015/02/19/otritsatelnyie-stavki-bolshe-ne-spasayut/> [in Russian].
14. *Pora vvodit' otritsatel'nye stavki* [It is the time to introduce the negative rates], available at: www.bfm.ru/news/21670 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12 травня 2015 р.

УДК 336.717.3: 336.025

А. І. Ш К Л Я Р,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу грошово-кредитних відносин
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ *

Розкрито проблемні аспекти діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні з акцентом на хибне визначення цілей функціонування системи гарантування вкладів, а також низьку її взаємодію з іншими елементами системи забезпечення фінансової стабільності. Відзначено вплив світової фінансової кризи на підходи до гарантування банківських вкладів у світі, а також проаналізовано доцільність зміни параметрів системи гарантування банківських вкладів в Україні.

Ключові слова: страхування депозитів, гарантування банківських вкладів, моральний ризик, фінансова стабільність, банківська паніка, "набіги вкладників", світова фінансова криза, банківський нагляд, явні та неявні системи страхування депозитів, система PayBox, система Risk minimizer, спільне страхування.

A. I. SHKLIAR,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher, Department of Monetary-Credit Relations,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

FUNCTIONAL PROBLEMS OF THE SYSTEM OF GUARANTEE OF DEPOSITS IN UKRAINE AND WAYS TO THEIR SOLUTION

Problem aspects of the activity of the Fund of guarantee of the deposits of natural persons in Ukraine with the accent on a wrong definition of the purposes of functioning of the system of guarantee of deposits and on its low-intensity interaction with other elements of the system of guarantee of a financial stability are presented. The influence of the world financial crisis on the approaches to the guarantee of bank deposits over the world is clarified, and the expediency of a change in parameters of the system of guarantee of bank deposits in Ukraine is analyzed.

Keywords: deposit insurance, guarantee of bank deposits, moral risk, financial stability, bank panic, raids of depositors, world financial crisis, bank supervision, explicit and implicit systems of deposit insurance, PayBox system, Risk minimizer system, common insurance.

Суми покриття

Важливим елементом системи страхування депозитів виступає **сума страхового покриття**. Для вкладників найбільш привабливим є необмежений захист депозитів — на будь-яку суму вкладу, але це суттєво збільшує вартість самої системи

Шкляр Андрій Ігорович (Shkliar Andrii Igorovych) — e-mail: shkliar@gmail.com.

* Закінчення статті. Початок див. у № 2, 2016 р. Статтю підготовлено за матеріалам наукових досліджень, виконаних у межах НДР "Монетарний механізм розвитку економіки України в умовах глобальної фінансової нестабільності" (Державний реєстраційний № 0113U000499).

страхування, яку, врешті-решт, буде профінансовано або урядом, або платоспроможними банками. Тому більшість країн встановлюють певну верхню межу виплачуваної власникам депозитів суми компенсації за вкладами [3]. Проте обмежене страхове покриття має деякі негативні наслідки. Згідно з результатами дослідження, в якому порівнювали ефективність різних систем страхування вкладів (з обмеженою сумою страхування, необмеженою сумою або без явного страхування вкладів), обмежене страхове покриття депозитів спонукає вкладників диверсифікувати свої вклади в декількох банках, що зменшує конкуренцію між фін-установами і призводить до неринкового перерозподілу банківських доходів. Автори дослідження стверджують, що переваги обмеженого страхування вкладів для банків є незначними порівняно з витратами держави на їх порятунок. Отже, обмежене страхове покриття спричиняє зниження загального добробуту порівняно з необмеженим страхуванням або навіть із системами без страхування вкладів. Правда, автори моделі при розрахунках абстрагуються від питань морального ризику, пов'язаного з кредитними чи інвестиційними рішеннями банків [13].

На практиці розширення обмеженого страхового покриття часто зумовлює посилення довіри до банківської системи в періоди нестабільності. Так, *суму покриття було різко збільшено під час недавньої фінансової кризи* (рис. 4), і хоча потім її скоротили, середні рівні відшкодування залишилися вищими від докризових позначок. Ідентично діяли і в Україні: 21 серпня 2012 р. Фонд гарантування вкладів збільшив максимальну суму відшкодування до 200 тис. грн. До кінця 2013 р. межі покриття в середньому у 5,3 раза перевищували доходи на душу населення в країнах з високим рівнем доходів, у 6,3 – в країнах з рівнем доходів, вищим від середнього, в 11,3 – у країнах з рівнем доходів, нижчим за середній, у 5 разів – у країнах з низьким рівнем доходу [9; 10].

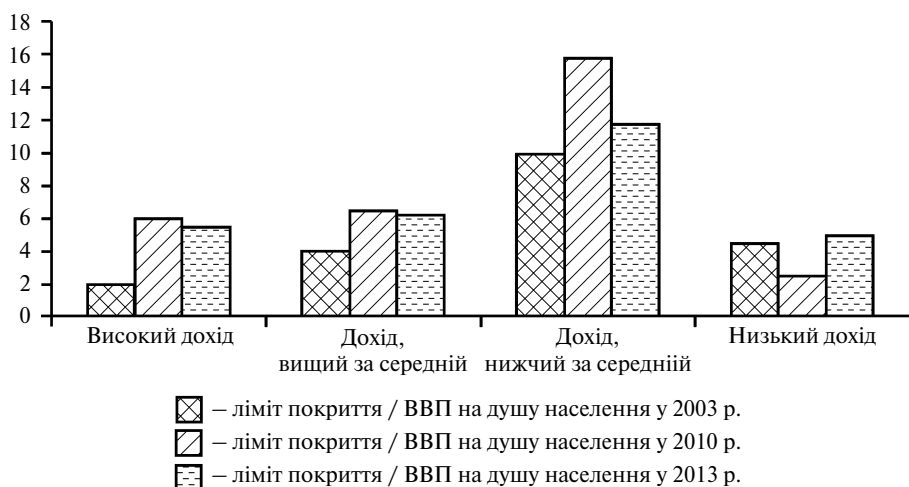

Рис. 4. Динаміка сум покриття напередодні, під час і після кризи 2008–2009 рр.

Побудовано автором за: [10]; Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Financial%20sector/Complex%20program%20finance%20v3.pdf>.

Важливим фактором при визначенні суми гарантування є рівень покриття вкладів. Варто зазначити, що зміцненню ринкової дисципліни і зниженню морального ризику досить ефективно сприяють раціонально низькі рівні гарантованого

покриття вкладів * [12], тоді як надмірне покриття має зворотний вплив. З рисунка 5 видно, що український регулятор досяг позначки практично максимального покриття вкладів ще у 2007 р., і підвищення суми гарантування відтоді мало лише психологічний вплив і не забезпечувало додаткового захисту стабільності фінансової системи.

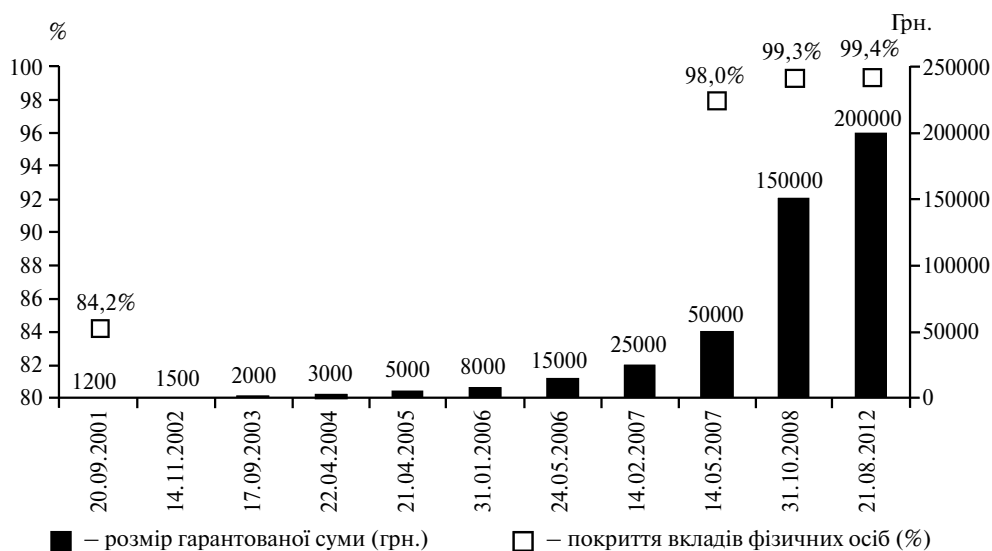

Рис. 5. Гарантоване покриття суми депозитних вкладів в Україні

Побудовано автором за даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fg.gov.ua>.

Проте при розрахунку суми покриття важливе значення мають принципи, за якими вона визначається, а також особливості національної банківської системи.

Необхідність сумарного розгляду депозитних вкладів до відшкодування. На відміну від України, де сума покриття застосовується до кожного окремого вкладу, у світовій практиці при підрахунку суми компенсації, на яку може претендувати вкладник, зазвичай *об'єднуються суми всіх депозитів* на різних рахунках, принаймні, в одному банку [3]. Запровадження подібного підходу в Україні дозволить уникнути маніпуляцій з вкладами, коли для відповідності гарантійним умовам великі вклади "дробляться" після появи ознак неплатоспроможності банку.

Валютний фактор. Валютно-банківська криза 2014 р. показала, що в умовах фінансового стресу та стрімкої девальвації національної валюти *розмір гарантованої суми не має визначального значення для стримування паніки вкладників*. Власники вкладів у національній валюті зніматимуть депозити, які втрачатимуть купівельну спроможність, а на вкладників в іноземній валюті тиснутиме фактор переоцінки суми гарантованої виплати: якщо у 2012 р. гарантована сума у 200 тис. грн. захищала валютний депозит розміром 25 тис. дол., то на початку 2015 р. при курсі 25 грн. за 1 дол. — тільки 8 тис. дол. Таким чином, несинхронізоване з валютно-монетарною політикою підвищення суми гарантування вкладів не матиме жодного ефекту щодо стримування відпливу вкладів, а лише нарощуватиме втрати держави, пов'язані з виплатами відшкодувань.

* Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Financial%20sector/Complex%20program%20finance%20v3.pdf>.

Необхідність урахування “нерівномірності” вкладів. За даними 17 банків, у яких з листопада 2014 р. по квітень 2015 р. було запроваджено тимчасову адміністрацію, відшкодуванню підлягають у середньому близько 53% депозитів, що становить майже 98% вкладників. Таким чином, решта 47% депозитних коштів — це великі вклади, які належать 2% вкладників і являють собою частину коштів, які перевищують поріг відшкодування у 200 тис. грн. Якщо розглядати систему страхування як елемент забезпечення фінансової стабільності, то підвищенню гарантування великих вкладів, вплив яких є найнебезпечнішим для стійкості банківської установи, повинна також приділятися значна увага. Можливим рішенням може бути застосування механізму спільного страхування.

Спільне страхування

Спільне страхування є дійовим механізмом обмеження морального ризику при страхуванні депозитів, який вирівнює дисбаланси у захисті великих і дрібних вкладів. Так, у разі банкрутства банку вкладник завжди несе часткові втрати, навіть якщо сума депозиту є меншою за суму гарантованого покриття. Наприклад, у Великобританії сума страхового покриття не може перевищувати 90% загальної суми вимог вкладника до банку-банкруту. Завдяки спільній відповідальності вкладника і фонду страхування зміцнюється дисципліна ринку, дрібний вкладник оцінює стійкість банку, а великий — несе менші втрати [7; 10]. З урахуванням диференціалу ставок в ЄС та Україні можливим рішенням могло б стати покриття 70% суми депозиту, що в спокійних умовах враховує втрату процентів за вкладом за дворічний період. Очевидно, така система виявиться більш дорогою, але сприятиме зниженню морального ризику при виборі вкладниками банків.

Правда, принципи спільного страхування були суттєво дискредитовані останньою фінансовою кризою. Спільне страхування, будучи досить поширеним у світі напередодні кризи, майже зникло після її закінчення, навіть попри досить раціональну ідею розподілу ризиків (рис. 6). Причина в тому, що під час кризи механізм спільної відповідальності політично важко підтримувати, а умови спільного страхування так і не були реалізовані через побоювання покладання хоча б часткових втрат на дрібних вкладників, що могло знизити їх довіру та підірвати фінансову стабільність системи у цілому. Після того як криза завершилася, правила спільного страхування, що не підтвердили дієздатність, так і не були повернуті. І якщо у 2003 р. спільне страхування діяло у 16 країнах, то у 2010 р. механізм залишився існувати лише в трьох (Бахрейні, Чілі та Лівії) [9; 10].

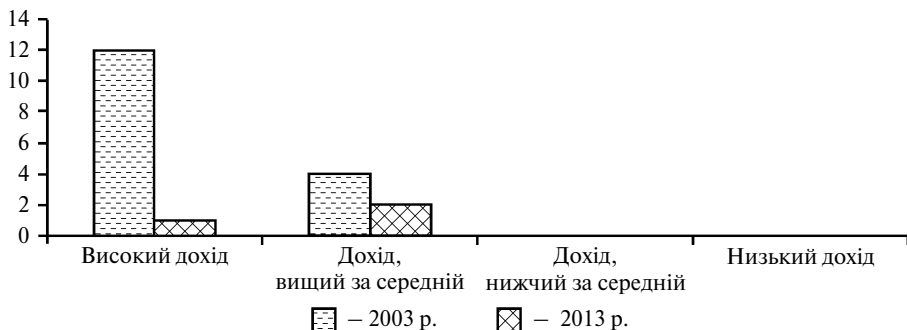

Рис. 6. Спільне страхування вкладів у 2003–2013 рр.
(кількість систем страхування депозитів із співстрахуванням)

Побудовано автором за [10].

Охоплення учасників

Для України висловлюються пропозиції змінити систему страхування банківських вкладів та перейти від загального охоплення до вибіркового, коли банки залучатимуться до системи страхування після їх ретельної перевірки органом страхування вкладів на предмет достатності капіталу, ліквідності та структури активів [14]. Проте дана пропозиція має два істотних недоліки: 1) під сумнів ставляться достовірність і дієвість існуючої системи банківського нагляду, адже фактично йдеться про дублювання наглядових функцій центрального банку, відповідність нормативам якого свідчить про стабільність фінансової установи; 2) період переходу від загальної до вибіркової системи може спровокувати паніку серед вкладників, якої Фонд покликаний уникати. Оголошення ряду банків такими, що не відповідають вимогам Фонду, отже, підлягають виключенню з системи страхування вкладів, автоматично викличе відплив депозитів і може призвести до банкрутства.

Сфера покриття гарантіями: об'єкти захисту та валюти вкладів

На сьогодні в Україні гарантується захист вкладів лише фізичних осіб, проте розмежування на депозити фізичних і депозити юридичних осіб у системі страхування не завжди є доцільним, адже, по-перше, порушуються принципи справедливості, що шкодить економічному зростанню (юридичні особи не заінтересовані відкривати депозити, оскільки можуть повністю їх втратити у разі банкрутства банку), і, по-друге, корпоративні вклади є більшими за розмірами і стійкішими до паніки. Причому вони можуть бути так само обмежені лімітом компенсації, що убезпечить Фонд від ризиків необхідності відшкодування великих корпоративних вкладів [3]. Крім того, виключення фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб з системи гарантування вкладів суперечить директивам ЄС, які наголошують на **безумовному гарантуванні вкладів будь-якого вкладника на однаковому рівні**. Концептуально всі вкладники мають рівні права вимоги до банку і, відповідно, повинні мати рівні можливості для захисту своїх прав, зокрема, хоча б мінімальний рівень гарантій щодо відшкодування своїх вкладів [15].

Різні підходи існують також до гарантування вкладів в іноземній валюті. Деякі країни не включають такі депозити до систем страхування, адже ці заощадження не є частиною внутрішньої грошової маси, отже, не підлягають страхуванню з метою захисту платіжної системи. Разом з тим в окремих країнах, де індивідуальні вкладники тримають залишки на рахунках і заощадження в іноземній валюті, існує необхідність поширення системи гарантування вкладів і на ці депозити * [3].

Емпіричні дослідження у цілому підтверджують дієвість таких характеристик систем страхування депозитів, які сприяють підвищенню ринкової дисципліни та зниженню морального ризику: раціонально низькі рівні гарантованого покриття вкладів, вузьке охоплення та співстрахування або інші механізми розподілу збитків ** [12]. Крім того, стабільність фінансово-кредитної системи може бути підсилена за рахунок **запровадження додаткової недержавної системи страхування вкладів**, проте її ефективне функціонування є можливим лише у разі значного інституційного розвитку та підвищення рівня правової безпеки в Україні [15].

* Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement. — Basel Committee on Banking Supervision, 2013. — July.

** Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Financial%20sector/Complex%20program%20finance%20v3.pdf>.

Останні законодавчі зміни

Досить ефективними у плані боротьби із “слабкими місцями” існуючої системи страхування депозитів в Україні, на нашу думку, є останні законодавчі ініціативи, які значною мірою здатні знизити моральний ризик і посилити ефективність Фонду. Так, разом із законом щодо відповідальності пов’язаних з банком осіб на підпис Президенту було подано проект закону, який забороняє дострокове розірвання строкових депозитних вкладів *. Дана ініціатива є надзвичайно важливою у розрізі обмеження панічних дій вкладників і зниження ризиків банкрутств. Як альтернативу для тих, хто бажає достроково зняти кошти з депозиту, можна запропонувати сплату пені на користь Фонду (або паритетно — Фонду і банку) в розмірі 20–30% суми депозиту за дострокове розірвання вкладу. Таким чином, збільшилися б можливості Фонду забезпечувати виплати вкладникам, які не забиратимуть свої депозити, але можуть постраждати через падіння банків, у тому числі від “втечі депозитів”.

Крім того, з квітня 2015 р. започатковано роботу Ради з фінансової стабільності ** з метою обміну інформацією, своєчасного виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз та системних ризиків для забезпечення фінансової стабільності та мінімізації їх негативного впливу на фінансову систему держави. До Ради входять керівники Національного банку України, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Така платформа для комунікації дозволяє фахово виявляти ключові для фінансового сектору ризики, пов’язані з макроекономічною ситуацією, а також визначати необхідні заходи для досягнення фінансової стабільності.

Крім того, ряд пропозицій щодо ФГВФО міститься також у Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 року *** і передбачає вирішення двох основних завдань: 1) забезпечення інституційної та фінансової незалежності регуляторів і Фонду; 2) підвищення ефективності Фонду в плані роботи з проблемними активами. Умовно пропозиції можна розділити на три групи: нівелювання морального ризику та зловживань банків; робота з неплатоспроможними банками і проблемними активами; робота з вкладниками щодо підвищення рівня довіри до банківської системи. Запропоновані інструменти та механізми, на нашу думку, є досить ефективними, проте в даному вигляді програма не містить комплексного стратегічного бачення щодо зміни підходів до гарантування вкладів в Україні, а лише фокусується на операційних проблемах, які існують у сучасному вітчизняному форматі страхування вкладів.

Висновки

Причина неефективності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні лежить у площині хибного розуміння цілей його створення та функціонування. Основна мета Фонду — захист не тільки вкладників, а й, насамперед, фінансової

* Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо умов повернення строкових депозитів) : проект Закону України від 02.12.2014 р. № 1195 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52634.

** Започатковано роботу Ради з фінансової стабільності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=16817894&cat_id=55838.

*** Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Financial%20sector/Complex%20program%20finance%20v3.pdf>.

системи від системних ризиків панічного зняття депозитів. Проте найважливішим для ефективної роботи системи гарантування є посилення дієвості банківського нагляду, без забезпечення якого жодні інновації у даній сфері не сприятимуть підвищенню рівня довіри до банківської системи і не убезпечуватимуть від негативних дій вкладників.

Реформування Фонду у 2012 р. було спрямовано на виведення "факультативних" завдань із сфери відповідальності НБУ. Проте воно не передбачало системного виведення проблемних установ і було розраховано на поодинокі випадки неплатоспроможності. За сучасних умов розмежування функцій НБУ і Фонду призводить до того, що банківські установи потрапляють до сфери відповідальності останнього в абсолютно нежиттєздатному стані, їх активи є неякісними, а Фонд, у свою чергу, не має шансів на повернення коштів, виплачених вкладникам.

Отже, необхідно переосмислити роль ФГВФО, оскільки арсенал його дій щодо стабілізації банківського сектору в короткостроковому періоді через зростання гарантованих сум вичерпано, що в довгостроковій перспективі посилюватиме ризики банківських криз.

Система гарантування вкладів має бути динамічною, тобто реагувати на виклики, які постають перед фінансовою системою. Проте потрібно пам'ятати, що будь-яка система гарантування є досить асиметричною: розширення гарантій здійснити легко, тоді як їх звуження надзвичайно важко реалізувати. Таким чином, систему неможливо раптово "відкотити" до більш низького рівня гарантій без ризику масового відпливу вкладів. При цьому система має бути спроектована з можливістю формування сигналу про підвищення рівня захищеності банківської системи.

Українська система гарантування вкладів потребує вдосконалення в декількох напрямках:

- посилення функціоналу щодо мінімізації ризиків та завчасного виявлення загроз для фінансової стійкості банківських установ;
- запровадження після стабілізації ситуації у банківській сфері спільного страхування, що сприятиме зниженню морального ризику з боку вкладників (наприклад, гарантована сума не може перевищувати 70% від вкладу). Навіть у разі скасування даної норми в період кризи, це буде позитивним сигналом щодо підвищення рівня захисту вкладників;
- розширення гарантій на депозитні вклади підприємців та юридичних осіб, що дасть змогу збільшити надходження до Фонду;
- запровадження агрегованого гарантування за всіма депозитними вкладами як доповнення до існуючої системи, що дасть можливість не допустити зловживань гарантійним захистом (наприклад, при порозі гарантування в 200 тис. грн. встановити гарантований сумарний захист у розмірі 1 млн. грн. на рік за всіма вкладами).

Слід визнати, що навіть ідеально сконструйована система гарантування вкладів з порогом компенсації в національній валюті не працюватиме в умовах стрімкої девальвації. У такому випадку вкладники не зважатимуть на ризик неповернення вкладу в цілому, а мислитимуть у категоріях спадної купівельної спроможності національної валюти і курсових втрат, що спонукатиме їх до вилучення вкладів та конвертації останніх в іноземну валюту. Таким чином, сама по собі система гарантування вкладів не спроможна нівелювати ризики від дій вкладників, а є лише елементом системи фінансової стабільності. Фонд повинен доповнювати більш

масштабні процеси щодо підвищення якості нагляду та контролю за банківським сектором, валютним ринком, державними фінансами та ризиками для стійкості фінансової системи у цілому.

Список використаної літератури

13. *Shy O., Stenbacka R., Yankov V.* Limited Deposit Insurance Coverage and Bank Competition / Federal Reserve Board // Finance and Economics Discussion Series, Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs. — 2014. — № 2014-53.

14. *Вірченко В.* Вплив страхування депозитів на стабільність фінансового ринку // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2008. — № 106. — С. 18–20.

15. *Паинёва В.* Правова природа страхування банківських вкладів // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. — Серия : Юридические науки. — 2011. — Т. 24 (63). — № 2. — С. 110–114.

References

13. *Shy O., Stenbacka R., Yankov V.* Limited deposit insurance coverage and bank competition. Finance and Economics Discussion Series, Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs, 2014, No. 2014-53, Federal Reserve Board.

14. *Virchenko V.* *Vplyv strakhuvannya depozytiv na stabil'nist' finansovogo rynku* [Influence of the insurance of deposits on the stability of a financial market]. *Visn. Kyiv. Nats. Univ. im. T. Shevchenka – Bull. of T. Shevchenko Kiev Nat. Univ.*, 2008, No. 106, pp. 18–20 [in Ukrainian].

15. *Pashneva V.* *Pravova pryroda strakhuvannya bankivs'kykh vkladiv* [Legal nature of insurance of bank deposits]. *Uch. Zap. Tavr. Nats. Univ. im. V.I. Vernadskogo. Ser. : Yurid. Nauki – Sci. Rec. of V.I. Vernadskii Tavr. Nat. Univ. Ser. Jurid. Sci.*, 2011, Vol. 24 (63), No. 2, pp. 110–114 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15 червня 2015 р.

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

УДК 336.153:336.226.44

О. О. ВЕКЛИЧ,
*професор, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник відділу економічних проблем
екологічної політики і сталого розвитку
ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України"
(Київ)*

ПЕРШІ ПІДСУМКИ ФІНАНСОВО-БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Репрезентовано та детально проаналізовано міжбюджетну трансформацію розподілу екологічного податку у 2011 р. — на початку 2016 р. Доведено, що нинішня модель фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування є моделлю руйнації системи фінансового забезпечення природоохоронних заходів.

Ключові слова: екологічний податок, фінансово-бюджетна децентралізація, фінансові ресурси органів місцевого самоврядування, Державний та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища, система фінансового забезпечення природоохоронних заходів.

O. O. VEKLYCH,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Principal Sci. Researcher, Department of Economic Problems
of Environmental Policy and Sustainable Development,
Institute of Nature Management Economy and Sustainable Development of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

FIRST RESULTS OF FISCAL DECENTRALIZATION OF ENVIRONMENTAL TAXATION

The transformation of inter-budgetary distribution of the environmental tax during 2011 — beginning of 2016 is presented and analyzed in detail. It has been proved that the current model of fiscal decentralization of the environmental taxation is a model of destruction of the system of financial provision of environmental protection measures.

Keywords: environmental tax, fiscal decentralization, financial resources of local governments, State and local funds of environmental protection, system of financial provision of environmental protection measures.

Жорсткі реалії соціально-економічного розвитку України, ускладнені формажорними геополітичними викликами, потребують негайного й адекватного внутрішньополітичного реагування, втілюваного перманентними регуляторними процесами державотворення. Чільне місце посідає нормативно-правова діяльність щодо забезпечення справжнього самоврядування шляхом удосконалення системи територіальної організації влади, посилення її надто слабкої матеріально-фінансової бази в умовах обмежених фінансових можливостей держави. Тому серед значної кількості

Веклич Оксана Опанасівна (Veklych Oksana Opanasivna) — e-mail: okveklych@ukr.net.

різних реформ, запланованих українським урядом, найбільшої сили набирає процес децентралізації управління соціально-економічним розвитком країни, вихідною складовою якого є фінансова та бюджетна децентралізація *.

Досить згадати Стратегію сталого розвитку “Україна-2020”, схвалену Указом Президента України у 2015 р., яка передбачає реалізацію 62 реформ і програм розвитку держави, в тому числі децентралізацію, реформу державного управління та регіональної політики. Водночас слід підкреслити, що у даній Стратегії однією з найголовніших передумов здійснення прогресивного поступу національного господарства за вектором розвитку визначено завдання “забезпечити стале зростання економіки екологічно невиснажливим способом”, а за вектором безпеки — забезпечити “безпечний стан навколишнього природного середовища” **.

При цьому “створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища шляхом врахування екологічної складової у стратегіях регіонального розвитку, оцінювання, вирівнювання та зниження техногенно-екологічного навантаження на навколишнє середовище у регіонах” позиціонується як пріоритет державної регіональної політики прийнятим у 2015 р. Законом України ***. Очевидно, що ці законодавчі положення тісно кореспондують з вирішенням проблем сталого розвитку територіальних громад, а відтак — організацією раціонального природокористування на всіх рівнях ієрархічної системи управління національним господарством.

Отже, спостерігаємо законодавчо закріплену невіддільність завдань з реалізації цілей регіональної політики і завдань реалізації основних цілей екологозбалансованого сталого розвитку. По суті, йдеться, з одного боку, про активізацію врахування екологічної складової в умовах реформування регіональної політики та нарощування децентралізації влади, а з іншого — про створення сприятливих інституціональних і організаційно-економічних умов реалізації екологічної складової сталого розвитку, починаючи з локального рівня. Тобто, йдеться про підвищення ефективності механізмів та інструментів державної екологічної політики, визначених відповідним Законом України ****.

Особливої значущості набувають дослідження методів і регуляторних процедур, спрямованих, насамперед, на зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також посилення дієвості механізмів та інструментів природоохоронної політики. З огляду на те, що серед економічних механізмів її реалізації саме екологічне оподаткування є головним, найбільший, на мій погляд, науковий і практичний

* За авторитетними визначеннями, фінансова децентралізація — процес розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральним і локальним рівнями управління з метою наділення реальними фінансовими повноваженнями низових бюджетів (органів місцевої влади базових, районних і регіональних рівнів). Бюджетна децентралізація передбачає перенесення надходження доходів та (або) здійснення витрат на більш низький рівень владних структур при збереженні фінансової відповідальності. Для органів місцевого самоврядування бюджетна децентралізація полягає у наданні їм певних повноважень у сфері оподаткування та витрачання коштів, а також можливості самостійно визначати параметри та структуру видаткової частини бюджету [1].

** Про Стратегію сталого розвитку “Україна-2020” : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

*** Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

**** Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

інтерес викликають трансформації екологічного податку в умовах децентралізації влади — і як інструменту зміцнення фінансового потенціалу регіонального управління та місцевого самоврядування, і як опорного інструменту фінансового забезпечення природоохоронних заходів. Водночас виникає слушне запитання щодо перших одержаних результатів проведеної фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування, виявлення її переваг або недоліків, узагальнення яких надасть можливість удосконалити цей процес. Зупинимося на цьому докладніше.

Доцільно нагадати, що екологічні податкові надходження формують, з одного боку, певні доходи Державного та місцевих бюджетів, а з іншого — видатки бюджетних коштів для охорони і відтворення навколишнього природного середовища. Тому посилення результативності дії механізму екологічного оподаткування є надто важливим одночасно як для нарощування фінансового потенціалу держави та органів місцевого самоврядування, так і для зміцнення реальних джерел фінансування природоохоронної діяльності.

Варто також нагадати, що система розподілу екологічного податку між бюджетами України формується по вертикалі та горизонталі. По вертикалі частки екологічних платежів закріплюються за Державним і місцевими бюджетами, а по горизонталі екологічні платежі розподіляються між загальним і спеціальним фондами (охорони навколишнього природного середовища), що дозволяє формувати цільові кошти та бюджет розвитку.

Наочно зміни у структурі перерозподілу коштів екологічного податку * в міжбюджетній вертикально-горизонтальній площині, що відбулись у 2011–2015 рр., представлено на рисунку 1. Наведена схема, по суті, репрезентує становлення моделі фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування в Україні.

Така модель фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування сформована в результаті дії комплексу відповідних Законів України, що започаткували з 2015 р. реформу міжбюджетних відносин, а саме бюджетні нововведення до системи розподілу екологічного податку. Йдеться про передання з Державного бюджету на місця 80% екологічного податку (замість 35% — як це було у 2014 р.), завдяки чому, за розрахунками експертів Міністерства фінансів України, у 2015 р. доходи місцевих бюджетів мали поповнитися на 3,2 млрд. грн. **. При цьому 55% з цих 80% екологічного податку направляються в обласні бюджети, а 25% — до районних бюджетів і бюджетів міст обласного значення.

Проведена авторська аналітична оцінка трансформації розподілу екологічного податку у 2015 р. по міжбюджетній вертикалі виявила певні позитивні результати в управлінні фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування, зумовлені даним нововведенням.

По-перше, завдяки такому перерозподілу доходів від екологічного податку збільшуються обсяги місцевих бюджетів, а отже, зміцнюється їх доходна база. Показовими є розрахунки збільшення бюджету сільської ради за рахунок екологічного податку завдяки зміні частки його розподілу між бюджетами України (згідно із

* Крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (у тому числі вже накопичених) та (або) тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк, який зараховується до загального фонду Державного бюджету в повному обсязі, тобто 100%.

** Інфографіка: фінансова децентралізація [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=409155&cat_id=397854.

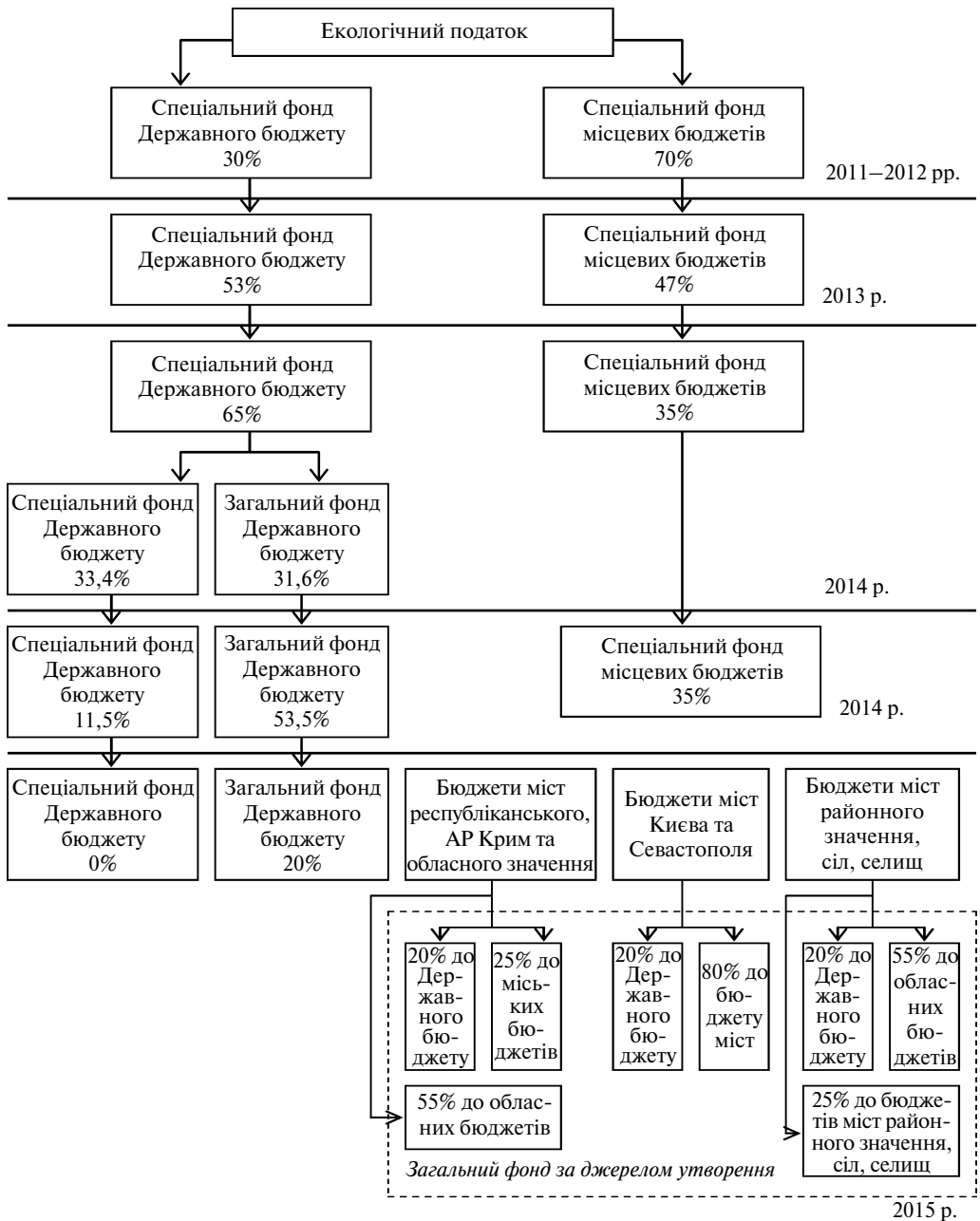

Рис. 1. Становлення моделі фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування в Україні у 2011–2015 pp.

Складено О.А. Чалою за: Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>; Про Державний бюджет України на 2014 рік : Закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/46408-zakon_pro_derzhavniy_byudzheth_ukraini_na_2014_rik_tekst.html; Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2014 рік” : Закон України від 27.03.2014 р. № 1165-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1165-18>; Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2014 рік” : Закон України від 31.07.2014 р. № 1622-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1622-18>; Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19>; див. [2].

Законом України *), здійснені фахівцями ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України" на основі звітності Павшинської сільської ради Мукачівського району Закарпатської області. Наведені арифметичні розрахунки засвідчують можливе річне зростання надходжень до бюджету цієї сільської ради за рахунок новітнього перерозподілу доходів від екологічного податку у 2,29 раза ** [3].

По-друге, таке формування доходів місцевих бюджетів від податкових надходжень у 2015 р., коли тільки 20% коштів від екологічного податку направлялися до Державного бюджету, означає зворотню прив'язку їх великої частки безпосередньо до території формування екологічного податку, що розширює можливості фінансового забезпечення реалізації органами місцевого самоврядування локальних природоохоронних заходів.

По-третє, завдяки новітній трансформації системи розподілу екологічного податку встановлюється більш чіткий взаємозв'язок між обсягом податків, які збираються, і доходами місцевих бюджетів.

По-четверте, місцеві органи влади певним чином стимулюються до більшого контролю над процесом сплати екологічного податку, відтак — до нарощування державних доходів, що, у свою чергу, теоретично сприяє послабленню гостроти звичної проблеми нестачі коштів на екологоконструктивні цілі.

Таким чином, логічно дійти висновку про певний *позитивний вплив* нового законодавчого порядку перерозподілу доходів від екологічного податку по *міжбюджетній вертикалі* на посилення дієвості екологічного оподаткування, з одного боку, як інструменту зміцнення фінансового потенціалу регіонального управління та місцевого самоврядування, а з іншого — як інструменту акумулювання фінансових ресурсів для проведення локальної природоохоронної діяльності, що у такий спосіб розширює фінансові можливості органів місцевого самоврядування для реалізації локальних природоохоронних цілей у контексті завдань державної екологічної політики.

Проте, аналізуючи трансформацію системи розподілу екологічного податку з 2015 р. по міжбюджетній горизонталі, слід підкреслити, що прийняте нововведення, як виявилось на практиці, зумовлює появу і негативних наслідків в управлінні фінансовими ресурсами, зокрема (як це не парадоксально) у забезпеченні фінансування природоохоронних заходів. Розглянемо це детальніше, з одночасною ретроспективою розподілу екологічного податку між загальним і спеціальним фондами Державного бюджету за останні роки, починаючи з 2011 р.

Відповідно до ст. 47 Закону України *** для фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища утворюються цільові Державний, Автоном-

* Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/79-19/page>.

** Заради об'єктивності слід підкреслити, що очікуване зростання коштів є еквівалентним аж 292,41 грн. за 2015 р., обсяги яких потрібно ще перемножити на індекс "захмарної" річної інфляції. Це свідчить про дуже незначне фактичне поповнення бюджету сільської ради, тобто її мізерні фінансові можливості. Покращення такої ситуації з фінансовим забезпеченням природоохоронних заходів на рівні селищних рад оптимістично прогнозується завдяки об'єднанню коштів у спроможних територіальних громадах.

*** Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. Поточна редакція від 01.01.2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page3>.

ної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. Згідно з ч. 6 ст. 47 “кошти місцевих, Автономної Республіки Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватися тільки для фінансового забезпечення здійснення природоохоронних заходів, включаючи захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь, ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об’єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження забруднення навколишнього природного середовища та дотримання екологічних нормативів і нормативів екологічної безпеки, із зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров’я населення” *.

Згідно із ст. 47 цього Закону України основним джерелом наповнення цільових фондів охорони навколишнього природного середовища є кошти від екологічного податку. Варто підкреслити, що в останні роки вони також направлялися до Державного та місцевих бюджетів відповідно до ст. 46 даного Закону України (за винятком тих екологічних податків, які справляються за утворення радіоактивних відходів, включаючи вже накопичені, та (або) тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк), причому згідно з встановленими Бюджетним кодексом України пропорціями. Отже, екологічний податок є джерелом надходжень як для спеціальних, цільових за призначенням, фондів охорони навколишнього природного середовища, так і для Державного й місцевих бюджетів.

Однак раніше, до 2011 р., екологічний податок (до введення в дію з 01.01.2011 р. нових Податкового і Бюджетного кодексів — збір за забруднення навколишнього природного середовища) зараховувався виключно до спеціального фонду Державного та відповідних місцевих бюджетів, а витрати на здійснення природоохоронних заходів мали постійне бюджетне призначення, що надавало право запроваджувати їх тільки в межах і за рахунок фактичних надходжень спеціального фонду бюджету.

З 2011 р. розподіл екологічного податку проводився згідно з п. 51 Розділу VI “Прикінцеві та перехідні положення” Бюджетного кодексу України **. При цьому алгоритм розподілу надходжень від екологічного податку між Державним та місцевими бюджетами змінювався щороку відповідно до нормативів бюджетного законодавства. Це супроводжувалося, як свідчить динаміка відповідного бюджетного регулювання, поетапним зменшенням надходжень екологічних коштів, запланованих до спеціального фонду Державного бюджету.

Як показало проведене дослідження, за період 2011–2015 рр. функціонування системи розподілу екологічного податку по міжбюджетній горизонталі характеризувалося розгортанням двох тенденцій. Так, у 2011–2014 рр. чітко відстежується перша тенденція — збільшення частки надходжень від екологічного податку до Державного бюджету та відповідного зменшення його частки надходжень до місцевих бюджетів. У 2015 р. ця тенденція дійшла свого кінця через прийняття ґрунтовних правових змін щодо перерозподілу екологічного податку згідно із Законом України ***. Йдеться про законодавчу фіксацію на 2015 р. збільшення ресурсу

* Там же.

** Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

*** Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/79-19/page>.

місцевих бюджетів за рахунок екологічного податку (крім податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів) завдяки вже згадуваним новітнім нормативам його міжбюджетного перерозподілу, коли до загального фонду місцевих бюджетів направляється 80% надходжень від сплати екологічного податку.

З 2014 р. паралельно започаткувалася друга тенденція — збільшення загального фонду Державного бюджету завдяки нарощуванню частки екологічного податку в його дохідній частині з пропорційним зменшенням надходжень від екологічного податку до спеціального фонду Державного бюджету. Ця тенденція, навпаки, дійшла свого абсолюту завдяки встановленню законодавчого нормативу спрямування екологічного податку тільки до загального фонду Державного та відповідних місцевих бюджетів згідно із Законом України * (див. рис. 1).

По суті, таким нормотворчим положенням було юридично закріплено скасування основного джерела наповнення Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що законодавчо залишило їм тільки два інших: 1) певні грошові справляння за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності; 2) цільові та інші добровільні внески підприємств, установ, організацій і громадян. Для повноти відображення ситуації слід порівняти обсяги запланованих надходжень від сплати екологічного податку у 2015 р. до загального фонду Державного бюджету України з обсягами запланованих надходжень від грошових справлянь за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, тобто того джерела наповнення Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що залишилися.

Одержані результати такого порівняння виявляються просто вражаючими: згідно з Додатком № 1 до Закону України **, доходи від сплати екологічного податку до загального фонду передбачені в обсягу 1,495 млрд. грн., тоді як обсяги грошових справлянь за шкоду, заподіяну порушенням екологічного законодавства, що направляються до спеціального фонду, передбачені в сумі лише 9,9 млн. грн. Отже, у 2015 р. офіційно заплановані обсяги грошових справлянь за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, є в 150 разів меншими за доходи від екологічних платежів до загального бюджету, що означає скорочення обсягів реальних джерел фінансування природоохоронної діяльності з мільярдної суми до мільйонної.

Очевидно, що такі незначні обсяги грошових справлянь за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, будучи джерелом наповнення Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, формують мізерну фінансову базу для здійснення цільових природоохоронних заходів. З огляду на це, неможливо, на мою думку, дійти іншого логічного висновку, тільки як про *запланований фінансовий параліч дієздатності Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища у 2015 р.*

* Там же.

** Додаток № 1 із змінами, внесеними згідно із Законами від 02.03.2015 р. № 217-VIII, від 17.07.2015 р. № 648-VIII до Закону України "Про Державний бюджет України на 2015 рік" від 28.12.2014 р. № 80-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19/page2#n236>.

Позбавлення фондів основного джерела наповнення (частини екологічного податку за місцем заподіяння екологічної шкоди) фактично є тотожним ліквідації цільових природоохоронних фондів, що суперечить вже згаданому Закону України *.

Навіть перевиконання обсягів надходжень до спеціального фонду від грошових справлянь за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, які, за звітними даними Державної казначейської служби України, за 2015 р. становили 57,288 млн. грн., абсолютно не змінило поточну ситуацію з дієздатністю Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, оскільки за цей звітний період надходження від сплати екологічного податку до загального фонду Державного бюджету України становили мільярдну суму (2,691 млрд. грн.) проти зібраної мільйонної суми на потреби цільових природоохоронних фондів **.

На окрему увагу заслуговує проблема використання екологічних коштів. Її аналіз видається нагальним, оскільки є дотичним до питання дієвості екологічного оподаткування, з одного боку, як інструменту зміцнення потенціалу регіонального управління та місцевого самоврядування, а з іншого — як інструменту акумулювання фінансових ресурсів для проведення природоохоронної діяльності.

Тут доцільно нагадати, що протягом 2014 р. в результаті правових змін у пропорціях міжбюджетного розподілу надходжень від екологічного податку вперше в історії управління фінансами природокористування до загального фонду Державного бюджету України, згідно з відповідними статтями Закону України ***, було зараховано більшу частку (53,5%) екологічного податку, ніж до спеціального фонду (див. рис. 1).

Зрозуміло, що до спеціального фонду Державного бюджету надходять кошти, які надалі витрачаються тільки за цільовим призначенням (наприклад, на виконання проектів екологічної модернізації підприємств у межах сум сплаченого ними екологічного податку, на виконання природоохоронних заходів, включаючи захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь, та реалізацію інших) і обсяги яких протягом 2014 р. зменшувалися паралельно із зменшенням частки нормативних відрахувань до нього від сплати екологічного податку. Так, за даними Державної казначейської служби України, заплановані видатки на охорону навколишнього природного середовища із спеціального фонду бюджету (з урахуванням поточних законодавчих змін) у 2014 р. становили 5,066 млрд. грн., а фактично заходи щодо охорони навколишнього при-

* Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. Поточна редакція від 01.01.2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page3>.

** Звіт про виконання Державного бюджету України за січень — грудень 2015 р. / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=305190>.

*** Про Державний бюджет України на 2014 рік : Закон України від 16.01.2014 р. № 719-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/46408-zakon_pro_derzhavniy_byudzheth_ukraini_na_2014_rik_tekst.html; Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2014 рік” : Закон України від 27.03.2014 р. № 1165-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1165-18>; Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2014 рік” : Закон України від 31.07.2014 р. № 1622-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1622-18>.

родного середовища (код бюджетної класифікації 0500) були профінансовані лише в обсягу 2,079 млрд. грн., тобто у 2,4 раза менше *.

Відповідно, зменшувались і цільові видатки із загального фонду Державного бюджету на реалізацію запланованого комплексу природоохоронних заходів, що призвело до невиконання Загальнодержавної цільової програми "Питна вода України" (зменшення видатків на 148,1 млн. грн.) та Програми очищення господарсько-побутових стічних вод міста Калуш (зменшення видатків на 38,8 млн. грн.) **. Зрештою склалася ситуація, коли сплата екологічного податку поступово втрачала своє цільове призначення в процесі його перерозподілу за джерелами витрат, які, у свою чергу, також скорочувались у напрямі фінансування природоохоронних заходів.

Таким чином, аналіз проблеми використання екологічних коштів у 2014 р. дає підстави говорити про розгортання першої тенденції — істотного скорочення обсягів надходжень від екологічного податку та їх подальшого цільового витрачання, тобто зменшення обсягів видатків із спеціальних фондів охорони навколишнього природного середовища на фінансування конкретних природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, а також заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення.

Зважаючи ж на зростання нормативів спрямування коштів екологічного податку до загального фонду Державного бюджету, де вони фактично "розчиняються" в його дохідній частині, стає зрозумілим, що у такий спосіб сальдо від екологічного податку на практиці направляє на відшкодування інших бюджетних видатків. Тому правомірно, на мою думку, констатувати розгортання і другої тенденції в процесі використання екологічних коштів — до розпорошення фінансових потоків від сплати екологічного податку на виконання численних заходів, відмінних від природоохоронних. За даними, тільки Державний фонд охорони навколишнього природного середовища у 2014 р. втратив близько 3 млрд. грн. надходжень від екологічного податку, кошти якого направлено до загального фонду Державного бюджету та перерозподілено на інші видатки, не пов'язані з природоохоронною діяльністю ***.

Остаточо, на мій погляд, процес нівелювання основного призначення екологічного оподаткування завершився у 2015 р. шляхом перерозподілу екологічного податку по міжбюджетній горизонталі виключно до загального фонду Державного бюджету та місцевих бюджетів, коли "обнулили" надходження від екологічного податку до спеціального фонду, а відтак — і до Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища. *Внаслідок таких міжбюджетних перетасувань кошти, отримані від сплати екологічного податку, втрачають своє подаль-*

* Річний звіт про виконання Державного бюджету на 01.01.2015 р. : Зведений бюджет-2014. — П. 1: Видатки за функціональною класифікацією видатків та кредитування бюджету / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806>.

** Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік"» (прийнятого 27.03.2014 р. № 1165-VIII) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50433; Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2014 рік"» (прийнятого 31.07.2014 р. № 1622-VII) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51734.

*** Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Бюджетного кодексу України" щодо цільового спрямування екологічного податку від 13.05.2015 р. № 2830 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55090.

ше екологоконструктивне призначення, змінюючи напрями використання на інші статті витрат, які безпосередньо не вирішують екологічних проблем у державі, окремому регіоні, на території громади.

Дійсно, відповідно до чинних норм Бюджетного кодексу (п. 7 ст. 90 та п. 13 ст. 91) *, надходження екологічного податку у видатках місцевих бюджетів, крім фінансування природоохоронних заходів місцевого значення, можуть витрачатися на заходи, які, по суті, взагалі не мають ніякого відношення до природоохоронної діяльності: на проведення лабораторно-діагностичних, лікувально-профілактичних робіт бюджетними установами ветеринарної медицини; співфінансування (50%) проектів ліквідації підприємств вугільної та торфодобувної промисловості; на утримання водовідливних комплексів у безпечному режимі; проекти реструктуризації та ліквідації об'єктів підприємств гірничої хімії; підземне видобування залізної руди; консервацію ртутного виробництва; заходи державних програм з будівництва та реконструкції водопровідних і каналізаційних очисних споруд у сфері ЖКГ; модернізацію систем теплопостачання; модернізацію та ремонт ліфтового господарства; реконструкцію та ремонт житлових будинків; оснащення житлового фонду будинковими засобами обліку енергоносіїв і споживання води; капітальний ремонт, реконструкцію, будівництво мереж зовнішнього освітлення вулиць; капітальний ремонт гуртожитків, що передаються у власність територіальних громад **.

Крім того, якщо порівняти наведений перелік законодавчо встановлених заходів, фінансування яких забезпечується коштом екологічного податку, то виявляється пряме порушення Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів” ***, яка не містить жодної з наведених позицій. Затверджений нею перелік видів природоохоронної діяльності з року в рік фінансується коштами Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, обсяги яких в останні роки просто жалюгідні. Стає очевидним серйозне погіршення ситуації з поточним фінансовим забезпеченням і реалізацією екологоконструктивних й ресурсозберігаючих заходів, а отже, і безпрецедентна декларативність цілей та завдань, визначених, насамперед, чинним Законом України “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року” ****, а також наведених екологоорієнтованих положень Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”.

Таким чином, дослідження трансформації системи розподілу екологічного податку у 2015 р. по *міжбюджетній горизонталі* дало можливість дійти висновку про *негативний вплив* такого законодавчого порядку перерозподілу доходів від екологічного податку на ефективність екологічного оподаткування як інструменту акумулювання фінансових ресурсів для проведення природоохоронної діяльності, стимулювання органів місцевого самоврядування до реалізації локальних природоохоронних цілей у контексті завдань державної екологічної політики.

* Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/79-19/page>.

** Там же.

*** Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1147 (поточна редакція від 25.09.2015 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1147-96-%D0%BF>.

**** [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

Варто наголосити, що зазначені норми Бюджетного кодексу (п. 7 ст. 90 та п. 13 ст. 91) залишилися незмінними і у 2016 р., тобто є чинними і донині, офіційно підтримуючи започатковану в минулому році, м'яко кажучи, необачливу практику витрачання надходжень від екологічного податку у видатках місцевих бюджетів на заходи, які не мають ніякого відношення до природоохоронної діяльності.

Слід зазначити, що з прийняттям Закону України "Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо цільового спрямування екологічного податку" * з початку 2016 р. завдяки відновленню правової норми стосовно екологічного податку як джерела надходжень до цільового за призначенням, спеціального фонду охорони навколишнього природного середовища нарешті вдалося принаймні частково поліпшити ситуацію, але *тільки* на рівні місцевих бюджетів, до яких сьогодні направляється 80% надходжень від екологічного податку. Нинішня модель фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування схематично подана на рисунку 2.

Проте, повернувши кошти від екологічного податку до спеціального фонду місцевих бюджетів у 2016 р., а отже, і норму їх подальшого цільового використання, офіційно незмінними в поточному році залишилися деякі, по суті антиекологічні, законодавчі прописи попередніх періодів. Йдеться, по-перше, про юридичну ліквідацію з 2015 р. фінансового потоку від екологічного податку до спеціального фонду Державного бюджету — Державного фонду охорони навколишнього природного середовища. По-друге, про спрямування коштів від екологічного податку до загального фонду Державного бюджету (20% надходжень зі сплати екологічного податку), що означає продовження та закріплення права їх витрачання за іншими статтями витрат. По-третє, про збереження переліку законодавчо встановлених заходів у Бюджетному кодексі, що безпосередньо не вирішують екологічних проблем у державі, окремому регіоні, на території громади, проте їх фінансування забезпечується за рахунок екологічного податку.

Особливо слід наголосити, що на сьогодні через мізерну фінансову базу Державного фонду охорони навколишнього природного середовища законодавчо, на мою думку, скасовано фінансову відповідальність держави за реалізацію природоохоронних заходів і екологічних цілей, яка фактично фінансово самоусунулася від розв'язання вагомих екологічних проблем. Закріплюючи їх ігнорування на рівні державного управління, можновладці залишають органам місцевого самоврядування всіх рівнів і територіальним громадам право та певні кошти власними силами розв'язувати вагомі екологічні проблеми, які зазвичай є синергетичними, а тому потребують значного державного фінансового забезпечення та підтримки.

Крім того, щорічні міжбюджетні трансформації розподілу екологічного податку в тріаді "загальний фонд Державного бюджету — спеціальний фонд Державного бюджету — спеціальний фонд місцевих бюджетів" у режимі "ручного управління", безумовно, розхитують усю систему фінансового забезпечення природоохоронних заходів, не дають можливості їх чітко спланувати та виконувати. При цьому кошти на реалізацію екологічних цілей звично виступають "розмінною монетою" для фінансування інших потреб.

Слід також підкреслити, що, по-перше, система планування видатків місцевих фондів є неврегульованою, причому в регіонах відсутні спеціальні органи, які б

* Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо цільового спрямування екологічного податку : Закон України від 24.12.2015 р. № 918-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/918-19>.

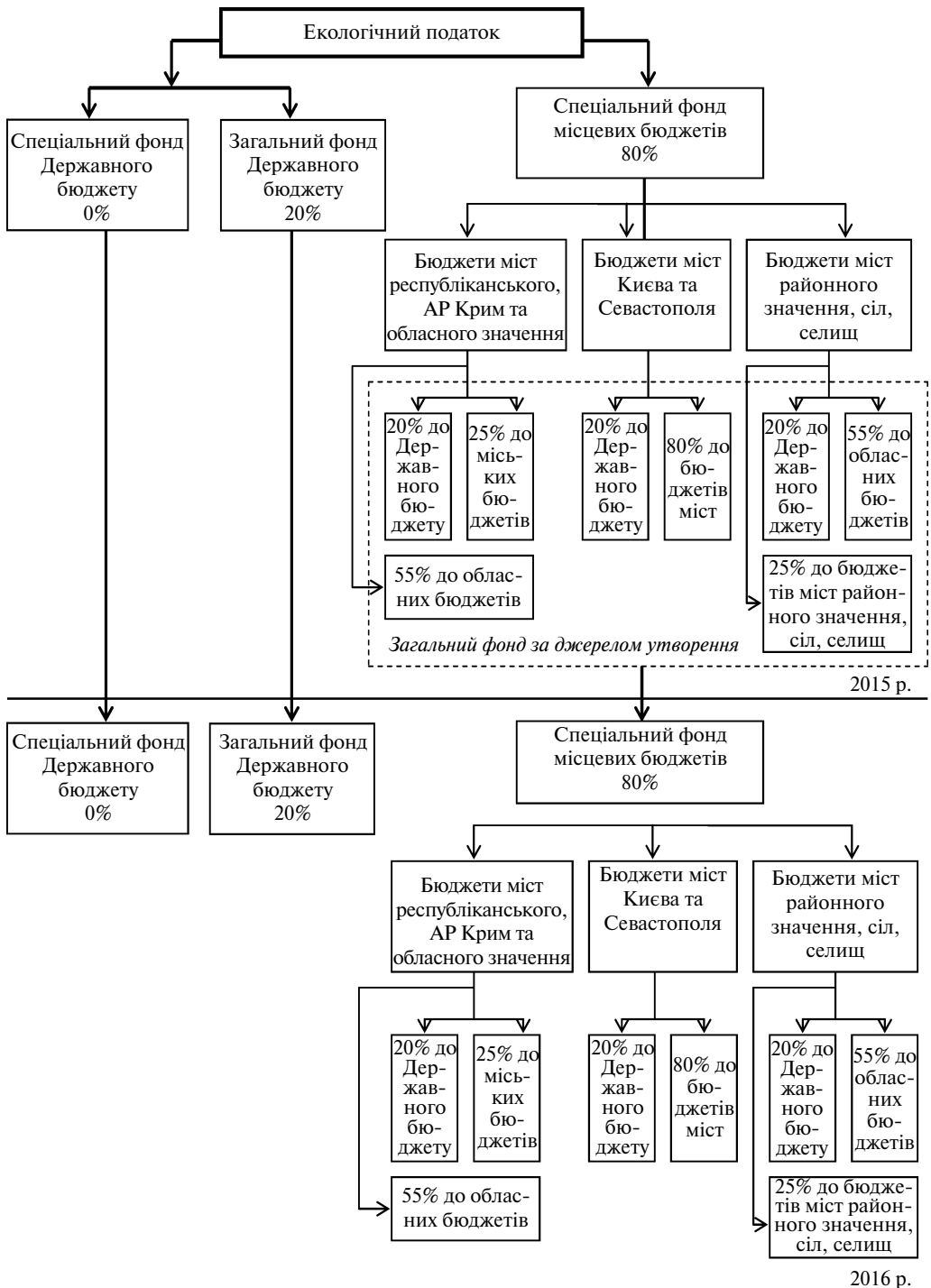

Рис. 2. Формування моделі фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування у 2015 р. — на початку 2016 р.

Складено автором за: Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/79-19/page>; Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо цільового спрямування екологічного податку : Закон України від 24.12.2015 р. № 918-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/918-19>.

акумулювали інформацію про стан навколишнього середовища та необхідність проведення природоохоронних заходів. По-друге, за дозволом держави місцеві органи самоврядування віддають перевагу витрачання коштів насамперед на задоволення інших потреб і надання послуг, відмінних від природоохоронних, а отже, локальні природоохоронні заходи вже традиційно фінансуються за залишковим принципом.

Таким чином, досліджуючи економічні наслідки тієї фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування, яка нині відбувається, слід наголосити, що з наведених причин екологічному податку нині притаманні такі негативні риси. Він, по-перше, набув ознак і функцій звичайного податку з визначальною фінансовою функцією наповнення дохідної частини бюджету; по-друге, демонструє своє ослаблення як інструмент акумулювання фінансових ресурсів для проведення природоохоронної діяльності; по-третє, не виконує свого основного призначення, будучи нездатним впливати на мотивацію його фактичних платників чи стимулювати до зниження викидів у разі сплати податку податковими агентами; по-четверте, кошти від його сплати втрачають цільовий характер використання, хоча мають направлятися на природоохоронні заходи, водночас супроводжуючись надто низьким рівнем фінансового забезпечення сфери відтворення й підтримання природних ресурсів у належному стані.

Висновки

Підсумовуючи, слід констатувати, що нинішня модель фінансово-бюджетної децентралізації системи екологічного оподаткування є, на мій погляд, моделлю фактичної руйнації системи фінансового забезпечення природоохоронних заходів, а тому може бути охарактеризована як антиекологічна. Даний висновок логічно випливає з проведеного дослідження трансформації розподілу екологічного податку як опорного інструменту фінансового забезпечення природоохоронних заходів в умовах децентралізації влади, а також з огляду на складні реалії їх здійснення.

При цьому законодавчо скасовано справжню фінансову відповідальність не тільки органів місцевого самоврядування всіх рівнів, а й держави щодо реалізації природоохоронних заходів і екологічних цілей, що породжує їх ігнорування. Зрештою, ***подальше розгортання такої антиекологічної моделі фінансово-бюджетної децентралізації системи екологічного оподаткування слугуватиме вагомим інституціональним чинником посилення негативного економічного впливу на стан навколишнього середовища і примножуватиме екологічні виклики сьогодення.***

Змінити ситуацію, що склалася, можна шляхом фахового перегляду відповідної чинної законодавчої бази, насамперед, її положень щодо цільового спрямування екологічного податку на основі його відкоригованого перерозподілу по міжбюджетній горизонталі. Доречно нагадати, що першим забив на сполох серед фахівців у розгляді ситуації із спрямуванням надходжень від екологічного податку Комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Верховної Ради України ще в травні 2015 р. Зокрема, депутатами була обгрунтована та висунута дуже слушна пропозиція щодо внесення змін до Бюджетного кодексу України стосовно цільового спрямування екологічного податку шляхом його відкоригованого міжбюджетного перерозподілу, нові пропорції якого мають бути такими: 20% — до спеціального фонду Державного бюджету, а 80% — до спеціального фонду місцевих бюджетів, у тому числі

до сільських, селищних, міських бюджетів – 25%, обласних бюджетів і бюджету Автономної Республіки Крим – 55%, бюджетів міст Києва та Севастополя – 80% *. Проте ця пропозиція була врахована лише в частині спрямування 80% екологічного податку до спеціального фонду місцевих бюджетів **. Пропозиція ж стосовно спрямування екологічного податку до спеціального фонду Державного бюджету була відкинута, хоча її реалізація, безумовно, реанімувала б діяльність Державного фонду охорони навколишнього природного середовища згідно з чинним природоохоронним законодавством.

Очевидно, вкрай необхідно ретельно та виважено продумати і поновити правові норми чинного природоохоронного законодавства та збалансувати їх з бюджетним законодавством шляхом зміни чинного регламенту цільового спрямування екологічного податку до загального фонду Державного бюджету на пропис щодо направлення цих коштів до спеціального фонду Державного бюджету. Цьому, безумовно, сприятиме прийняття парламентом Закону України про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо розподілу екологічного податку ***, проект якого нещодавно розроблений в Комітеті з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Верховної Ради України, беззаперечно підтримуваний фахівцями і науковцями. Така міжбюджетна трансформація сприятиме, з одного боку, відновленню основного джерела наповнення Державного фонду охорони навколишнього природного середовища та забезпеченню його повноцінного функціонування, а з іншого – активізації державної фінансової підтримки реалізації економічних інтересів територіальних громад у розв'язанні екологічних проблем.

Паралельно вкрай потрібно, на мою думку, скасувати ті норми Бюджетного кодексу (п. 7 ст. 90 і п. 13 ст. 91), які дозволяють місцевим бюджетам витратити надходження від екологічного податку на заходи, що не мають ніякого відношення до природоохоронної діяльності та безпосередньо не вирішують екологічних проблем у державі, окремому регіоні, на території громади. Юридичне коригування поданих статей, після усунення їх неузгодженості, не тільки сприятиме зміцненню чинної бюджетної та природоохоронної законодавчої бази, а й забезпечуватиме надійність і прозорість фінансових умов суб'єктам господарювання для активізації процесів екологічної розбудови їх діяльності.

Список використаної літератури

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : моногр. ; [за ред. З.С. Варналія]. – К. : НІСД, 2007. – 820 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Varnalij/index.htm>.
2. Чала О.А. Сучасні аспекти розподілу екологічного податку в контексті забезпечення екологізації національної економіки // Ефективна економіка. – 2015. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3908>.

* Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо цільового спрямування екологічного податку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55090.

** Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо цільового спрямування екологічного податку : Закон України від 24.12.2015 р. № 918-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/918-19>.

*** Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо розподілу екологічного податку від 29.01.2016 р. № 3778-1 (альтернативний) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=57975.

3. Економічні аспекти управління природними ресурсами та забезпечення сталого розвитку в умовах децентралізації влади в Україні ; [за ред. М.А. Хвесика, С.О. Лизуна]. — К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. — С. 31–32.

References

1. *Derzhavna Regional'na Polityka Ukrainy: Osoblyvosti ta Strategichni Priorytety, za red. Z.S. Varnaliya* [State's Regional Policy of Ukraine: Peculiarities and Strategical Priorities], edited by Z.S. Varnalii. Kyiv, NISS, 2007, available at: <http://old.niss.gov.ua/book/Varnalij/index.htm> [in Ukrainian].

2. Chala O.A. *Suchasni aspekty rozpodilu ekologichnogo podatku v konteksti zabezpechennya ekologizatsii natsional'noi ekonomiky* [Current aspects of the environmental tax distribution in the context of the support of the national economy ecologization]. *Efekt. Ekon. — Effic. Econ.*, 2015, No. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3908> [in Ukrainian].

3. *Ekonomichni Aspekty Upravlinnya Pryrodnymy Resursamy ta Zabezpechennya Stalogo Rozvytku v Umovakh Detsentralizatsii Vlady v Ukraini, za red. M.A. Khvesyka, S.O. Lyzuna* [Economic Aspects of the Management of Natural Resources and the Sustainable Development Support under Conditions of a Decentralization of the Power in Ukraine], edited by M.A. Khvesyk, S.O. Lyzun. Kyiv, INMESD of the NASU, 2015, pp. 31–32 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 29 вересня 2015 р.
і була оновлена 25 січня 2016 р.*

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 338:574.002.68

В. С. МІЩЕНКО,
*професор, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
ДУ “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки
(Київ)*

ЗМІЦНЕННЯ БАЗИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА

Досліджено науково-методичні та організаційно-економічні питання запровадження в Україні податків/зборів на екологічно шкідливу продукцію (таку, як упаковка, електричне та електронне обладнання, шини, оливи). Зазначений фактор розглядається як передумова для створення повноцінного економічного механізму з відшкодування витрат на збирання, переробку та утилізацію відходів кінцевого споживання такої продукції відповідно до європейського принципу “розширеної відповідальності виробника”.

Ключові слова: екологічне оподаткування, екологічно шкідлива продукція, розширена відповідальність виробника, ставки збору (податку), збирання та утилізація відходів, навколишнє природне середовище, послуги з управління відходами, база оподаткування.

V. S. MISHCHENKO,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Principal Sci. Researcher,
Institute of Nature Management Economy and Sustainable Development of the NASU,
Winner of the State Prize of Ukraine in Science and Technique
(Kyiv)*

STRENGTHENING THE ENVIRONMENTAL TAXATION BASE IN UKRAINE: METHODOLOGY AND PRACTICE

The scientific-methodical and organizational-economic questions of the introduction of taxes/charges on environmentally unhealthy products (such as a packing, electric and electronic equipments, tyres, oils) in Ukraine are studied. This factor is considered as a precondition of creation of a sound economic mechanism with a compensation of expenditures on the gathering, processing, and utilization of wastes of the final consumption of such products in correspondence with the European principle of “extended producer responsibility”.

Keywords: environmental taxation, environmentally unhealthy products, extended producer responsibility, rates of charge (tax), gathering and utilization of wastes, natural environment, services for the management of wastes, taxation base.

Запровадження в Україні екологічного податку як загальнодержавного обов’язкового платежу пов’язане з новим Податковим кодексом України від 2010 р. Такий податок охопив викиди до атмосферного повітря і скиди до водного середовища

Міщенко Володимир Сергійович (Mishchenko Volodymyr Sergiiovich) – e-mail: m.nadra@ecos.kiev.ua.

забруднюючих речовин, розміщення відходів, утворення і зберігання радіоактивних відходів. Об'єктом і базою відповідного оподаткування слугують обсяги і види забруднюючих речовин, обсяги і класи відходів, обсяги і види палива, обсяги і категорії радіоактивних відходів. При цьому вони розглядаються як фактори, що справляють негативний (прямий або опосередкований) вплив на стан навколишнього природного середовища.

Відповідні підходи до екологічного оподаткування є загальноприйнятими. Але в європейській і світовій практиці поширення набуло також використання податкових та деяких інших економічних інструментів впливу стосовно до товарів і послуг, які є або можуть стати екологічно шкідливими. Як показує досвід країн ЄС, до їх переліку входять автотранспортні засоби, паливо, пестициди, добрива, пакувальні матеріали, акумуляторні батареї, оливи, широкий асортимент електричного та електронного обладнання, автомобільні шини, одноразові товари *. При цьому інструменти впливу спрямовано як на зміни у споживанні, так і на процес управління відходами. За їх рахунок значно розширилася база екологічного оподаткування, зросли кількість екологічних податків та їх фіскальна ефективність.

В Україні до аналогів таких інструментів може бути зарахований екологічний податок на паливо. Певним відповідником стали, на наш погляд, і тарифи на утилізацію відходів упаковки, встановлені скасованою на цей час постановою **. Цими прикладами національний досвід вичерпується, хоча спроби розширити його були, про що йтиметься далі. З фінансової точки зору, податки на товари і послуги становлять відносно незначну частку всіх надходжень від екологічних доходів. Як показує досвід ОЕСР ***, набагато помітнішою є суспільна результативність зазначених інструментів в її екологічній і ресурсній складових.

На порядку денному в Україні перебувають створення галузі поводження з ресурсоцінними відходами кінцевого споживання продукції, їх максимальне залучення до господарського обороту як вторинної сировини та стимулювання інвестицій у цю сферу. При цьому першочерговим завданням є створення організаційно-економічного механізму збирання, заготівлі, обробки й утилізації, насамперед, таких відходів, як використана тара і пакувальні матеріали, відпрацьовані оливи, зношені шини, електричне та електронне обладнання та деякі інші. На даний час здійснюється законодавче опрацювання ідеї запровадження екологічного податку на продукцію, яка стає джерелом таких відходів, а також механізмів "розширеної відповідальності виробників" (РВВ) (імпортерів) цієї продукції, що є звичною європейською практикою. Ці питання постають і у контексті загальних завдань з удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні, про що йдеться в [1; 2].

* Відповідне узагальнення подано у: Создание рыночных стимулов к экологизации товаров. Документ, подготовленный С. Смитом в рамках программы "EaP GREEN", финансируемой ЕС. — К., 2014.

** Про впровадження системи збирання, заготівлі та утилізації відходів як вторинної сировини : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 915 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/915-2001-%D0%BF>.

*** Создание рыночных стимулов к экологизации товаров. Документ, подготовленный С. Смитом в рамках программы "EaP GREEN", финансируемой ЕС. — К., 2014.

Розробка систем поводження з відходами кінцевого споживання продукції перебуває в контексті законодавчих вимог щодо їх запровадження * і прямо відповідає цілям Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки (поз. 118,119) **.

Мета проведеного дослідження полягає у розробці науково-методичних та організаційно-економічних засад запровадження податків/зборів на екологічно шкідливу продукцію. **Актуальність питання** визначається необхідністю створити в Україні повноцінний економічний механізм, спрямований на відшкодування витрат на збирання, переробку та утилізацію відходів кінцевого споживання екологічно шкідливої продукції (товарів) з огляду на європейський досвід і застосування принципу “розширеної відповідальності виробника” (extended producer responsibility). При цьому податки/збори ідентифікуються як плата за послуги з організації збирання, переробки та утилізації зазначеної категорії відходів.

Створення економічних інструментів стосовно до **екологічно шкідливих товарів є особливо важливим для України**, яка зіштовхується зі зростанням обсягів споживання таких товарів і водночас зі збільшенням потоків побутових відходів за відсутності інфраструктури поводження з ними.

У загальному контексті йдеться про застосування такого інструментарію:

- встановлення в тій чи іншій формі прямих екологічних податків/платежів на екологічно шкідливу продукцію (товари), коли об’єктом і базою оподаткування виступають обсяги і види продукції;

- адаптація з урахуванням природоохоронних цілей чинних податків (на паливо, ПДВ, акцизу), з диференціацією за екологічними факторами (зокрема, за вмістом сірки у паливі);

- запровадження за принципом РВВ (імпортера) продукції організаційно-економічних (фінансових) систем управління відходами для забезпечення їх збирання та утилізації;

- запровадження на засадах розбудови заставно-зворотних систем для забезпечення високого рівня повернення товарів та їх повторного використання.

Треба зазначити: якщо в першій і другій позиціях ключова роль належить державі, то у третій і четвертій – скоріше виробникам продукції.

Окремим підходом слід вважати поєднання різних інструментів, прикладом якого можуть слугувати запровадження екологічного податку на продукцію (зокрема, на пакувальні матеріали) і одночасно прийняття нормативно-правового акта щодо можливості створення системи збирання відповідних відходів, яка фінансуватиметься виробниками. Такі підходи реалізуються у Польщі, Латвії, Естонії та деяких інших країнах. Ми акцентуємо увагу на цьому досвіді з огляду на доцільність застосування комбінованої системи і в Україні.

Зазначені інструменти екологічної політики багато в чому є альтернативними. Кожний з них має свою межу дієвості та економічної ефективності стосовно до тих чи інших товарів, що дозволяє обирати найбільш відповідні способи отримання

* Про відходи : Закон України від 05.03.1998 р. №187/98-ВР (п.2 ст. 31) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80>.

** Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 577-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80>.

потрібного результату. Але в цілому для управління відходами продукції (товарів) **найбільшого поширення набуло застосування організаційно-економічних механізмів за принципом РВВ.**

Згідно із зазначеним принципом, відповідальність виробника (імпортера) продукції встановлюється з початку процесу виробництва і до закінчення строку експлуатації, коли продукція перетворюється на відходи внаслідок спрацювання і втрати нею споживчих властивостей. Така відповідальність може розподілятися між власне виробником (імпортером) продукції (матеріалів) та іншими суб'єктами господарювання, які її (їх) використовують, продають і поставляють, а також обробляють відходи її (їх) кінцевого споживання.

Принцип, який дістав назву "РВВ", почав запроваджуватись у країнах ЄС і у США ще з початку 90-х років минулого століття. Методологічно він перебуває у контексті більш загального принципу "забруднювач платить" і по суті є його видозміною. За цим принципом, **виробник екологічно шкідливих товарів повинен створити систему гарантій і нести фінансову відповідальність** за поводження з відходами, що виникають на всіх етапах життєвого циклу продукції.

У країнах ЄС принцип РВВ закріплено у **ряді директив**, які стосуються таких груп відходів і товарів: відходів пакувальних матеріалів (94/62/ЄС, 2004/12/ЄС); транспортних засобів, які вийшли із вжитку (2000/53/ЄС); відходів електричного та електронного обладнання (2002/96/ЄС і 2012/19/ЄС); батарей та акумуляторів (2006/66/ЄС).

Станом на 2014 р., у країнах ОЕСР функціонує понад 350 систем РВВ *, кожна з яких стосується тих чи інших товарів. Зокрема, більш як половина цих систем охоплюють дві групи товарів: електричне та електронне обладнання, а також упаковку. Крім того, серед них — системи, що стосуються автомобілів, акумуляторних батарей, шин, відпрацьованих олив.

До одних з перших в ЄС належить система РВВ у Німеччині щодо упаковки, запроваджена у 1991 р. Тут у законодавчому порядку на торговельні заклади і виробників було покладено зобов'язання приймати використану упаковку та виконувати цільові показники збирання й рециклінгу різних пакувальних матеріалів. За німецькою моделлю, **відповідальність за функціонування РВВ покладалася на одну або декілька "організацій відповідальності виробника" (ОВВ).** Виробники (імпортери) платять до ОВВ внески залежно від обсягу упаковки, яку вони використовують, а ОВВ, у свою чергу, платять за збирання, повернення і рециклінг упаковки, а також за використання муніципальних можливостей інфраструктури збирання упаковки.

У своїх ключових елементах (зокрема, у фінансуванні за рахунок платежів через посередництво ОВВ) зазначена система стала для багатьох країн ЄС **певним зразком.** Прикладом її успішної реалізації слугує також Директива ЄС стосовно до відходів електричного та електронного обладнання (ВЕЕО). Її вимоги було виконано майже всіма країнами ЄС, і сьогодні в них **працюють механізми повернення і переробки ВЕЕО, що фінансуються за рахунок виробника.** У цілому подібні системи будуються за принципом РВВ, хоча й різняться за підходами до механізму фінансування.

* Создание рыночных стимулов к экологизации товаров. Документ, подготовленный С. Смитом в рамках программы "EaP GREEN", финансируемой ЕС. — К., 2014; Development of Guidance of Extended Producer Responsibility (EPR). Final Report. European Commission — DG Environment, 2014. — 227 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/target_review/Guidance%20on%20EPR%20-%20Final%20report.pdf.

Велике різноманіття прикладів застосування принципу РВВ стосується як ЄС, так і інших країн із складу ОЕСР. Їх розгляд дозволяє стверджувати, що вони можуть охоплювати широкий спектр товарів. Особливо показовими у цьому відношенні є США і Канада, де запроваджено різні системи РВВ, які базуються, здебільшого, на добровільних угодах у межах галузей.

Як показує міжнародний досвід, **ключові складові системи РВВ можуть на практиці набирати різноманітних організаційних і фінансових форм.** Для країн ЄС — як найбільш близьких для нашої держави — характерним є те, що ОВВ управляються підприємствами-виробниками і, як правило, **створюються за посередництва галузевих асоціацій** або під їх егідою.

В Україні першим прецедентом досвіду застосування принципу РВВ продукції дещо умовно можна вважати Постанову Кабінету Міністрів України *, якою було встановлено **тарифи на утилізацію відходів упаковки**, а точніше — на “систему збирання, переробки та утилізації” стосовно до відходів пакувальних матеріалів. Практичне запровадження цієї постанови виявилось дуже суперечливим, і у квітні 2015 р. її було скасовано.

Другий прецедент такого досвіду створено Податковим кодексом України від 2010 р., яким **передбачено екологічний податок** “на пересувні джерела забруднення повітря”, що закладається у ціну моторного палива. Сплачується він суб’єктами господарювання у процесі його реалізації. Ставки податку диференціюються залежно від вмісту сірки (у дизельному паливі) та біоетанолу (в бензині). Найбільша ставка становить менш як 6 євро/т.

До третього прецеденту відповідного досвіду можна віднести спробу запровадити податок на екологічно шкідливу продукцію з боку Міністерства доходів і зборів України. У 2013 р. воно подавало проект поправок до Податкового кодексу України, яким, зокрема, передбачалось оподаткувати люмінесцентні лампи; мастильні масла; полімерні матеріали; гуму та вироби з неї (шини); батарейки. Згідно з цим проектом, ставки податків встановлювалися, головним чином, за принципом *ad valorem* (відносні) — 1% задекларованої митної вартості або роздрібної ціни. Зазначені **пропозиції було відхилено** під тим приводом, що це стане “подвійним оподаткуванням”.

До останніх прецедентів розглядуваного досвіду слід віднести невдалі спроби встановити систему РВВ стосовно до транспортних засобів, які вийшли з експлуатації **, а також запровадити системи збирання відпрацьованих олиव і зношених автомобільних шин ***. Крім того, постановою затверджено Порядок збирання, пе-

* Про впровадження системи збирання, заготівлі та утилізації відходів як вторинної сировини : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 915 (зі змінами від 2009 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/915-2001-%D0%BF>.

** Про утилізацію транспортних засобів, що вийшли з експлуатації : Закон України від 04.07.2013 р. № 421-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/421-18>; Деякі питання заготівлі та утилізації відходів, що утворюються внаслідок втрати транспортними засобами своїх споживчих властивостей : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2012 р. № 843 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/843-2012-%D0%BF>.

*** Деякі питання збирання, видалення, знешкодження та утилізації відпрацьованих масл (олив) : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 р. № 1075 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1075-2011-%D0%BF>; Деякі питання збирання, заготівлі та утилізації зношених шин : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 р. № 1136 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1136-2011-%D0%BF>.

реробки та ліквідації промислових мастил (олив) і передбачено мінімальну ставку збору в розмірі 0,8 грн./л (без ПДВ) *.

Підсумовуючи вітчизняний досвід, слід зазначити, що на цей час у нормативно-правовому полі України уже закріплено підходи, які базуються на принципі РВВ. За змістом вони стосуються можливості для виробників (імпортерів) продукції обирати шлях або самостійного ведення відповідної діяльності зі збирання й утилізації відходів, або укладення договору на виконання відповідних робіт з уповноваженим підприємством, або укладення договору зі спеціалізованим підприємством, сертифікованим на цей вид діяльності. Проте на практиці **жодна з окреслених систем в Україні на сьогодні не працює**.

Так, зокрема, проект Постанови Кабінету Міністрів України **, якою затверджується відповідний порядок, "обкутується" з 2013 р. А колізія полягає в тому, що держава всіляко намагається зберегти контроль над грошовими потоками, не гарантуючи при цьому цільового використання коштів на утилізацію і провокуючи тим самим звинувачення в корупційності такого акта. Останнім часом, завдяки зусиллям Державної регуляторної служби України, цей процес увійшов у завершальну стадію ***.

Як наслідок, щороку втрачається близько 4000 тис. т відходів упаковки, 150–200 тис. т відпрацьованих технічних олив, 170–190 тис. т зношених шин, 250–300 тис. т відходів електричного та електронного обладнання ****, з яких лише незначна частина використовується як вторинні матеріальні та енергетичні ресурси, а решта — це джерело забруднення повітря, водних і земельних ресурсів.

Базовою причиною такої ситуації є **недосконала нормативно-правова база**. Врегулювання правовідносин передбачає створення організаційно-економічного механізму і нормативної бази екологічних зборів (податків), функціонування системи збирання, переробки та утилізації окремих видів відходів в Україні, залучення всіх суб'єктів, задіяних в оборотному циклі продукції "виробництво — торгівля — споживання — утворення відходів — утилізація відходів".

При цьому **ключовими питаннями є запровадження принципу РВВ і планування норм (цільових показників) утилізації**. Зазначимо, що роль цільових показників не тільки контрольна. У контексті розбудови українського законодавства важливо акцентувати увагу на тому, що у практиці багатьох країн у разі виконання встановлених показників виробник (імпортер) продукції звільняється від сплати екологічного податку, а в разі їх недовиконання плата обмежується недовиконаним обсягом утилізації. Крім того, згідно з практикою ЄС, цільові показники підлягають регулярному перегляду *****.

* Деякі питання збирання, видалення, знешкодження та утилізації відпрацьованих мастил (олив) : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2012 р. № 1221 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1221-2012-%D0%BF>.

** Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у сфері поводження з відпрацьованими мастилами (оливами) : Проект постанови Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.menr.gov.ua/docs/normbaza/regulatory/proekty%20rehuliatornykh%20aktiv/proekt_zakonu_18.08.2015.rar.

*** В останній версії проекту постанови передбачається стягнення плати безпосередньо за обсяг імпорту та обсяг виробництва (при продажу) олив. При цьому плата набирає форми екологічного податку на зазначений продукт, хоча трактується як плата за послуги зі збирання та утилізації.

**** За узагальненням експертних оцінок.

***** Material resources and waste — 2012 update. The European environment state and outlook 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.eea.europa.eu/publications/material->

Повертаючись до методології та порядку розробки систем РВВ, слід підкреслити багатоаспектний характер їх цілей, які включають:

- забезпечення найбільш повних і безпечних збирання й утилізації відходів кінцевого споживання продукції, які б інакше потрапляли до загального потоку відходів, збільшуючи тим самим шкоду для навколишнього природного середовища і здоров'я людей;
- стимулювання роздільного збирання відходів для того, щоб зробити можливими їх екологічно ефективний рециклінг і повне повторне використання;
- зменшення фінансового навантаження на місцеві органи влади і на організації, що фінансуються за кошти державного бюджету.

Якщо говорити про **довгострокові та опосередковані цілі**, то головними з них є, зокрема **екологоорієнтований вплив на виробників**, їх стимулювання до скорочення відходів і до проектування нових товарів.

У загальній практиці системи РВВ вводяться або стосовно до одного товару, або стосовно до групи споріднених товарів (зокрема, що виробляються певною галуззю промисловості). Відповідно, в більшості країн **створюється декілька систем РВВ**, кожна з яких вирішує самостійне, конкретне завдання *. В цьому вбачаються також користь конкуренції та бажання підвищити на такій основі ефективність систем РВВ.

На **виробників (імпортерів)** продукції покладається відповідальність за виконання певних зобов'язань зі збирання (приймання) відходів товарів (які вийшли із вжитку) — або самостійно на рівні окремих підприємств, або (частіше) шляхом **створення колективної організації — ОВВ**. Виробники відповідають також за виконання цільових показників зі збирання і рециклінгу (collection rates, recycling rates), які встановлюються на законодавчому рівні або центральними органами влади.

ОВВ, які діють від імені виробників — своїх членів, забезпечують виконання зобов'язань із збирання відходів. Їх **головна функція** полягає у:

- фінансуванні збирання й переробки відходів кінцевого споживання продукції (їх цільового потоку) шляхом стягнення екологічних платежів і перерозподілу отриманих коштів, а також управління відповідними операціями;
- організації діяльності з фінансування, звітності та нагляду.

Стосовно до різних товарів роль ОВВ може звужуватися лише до фінансової відповідальності. Вони також **можуть нести або часткову, або повну організаційну відповідальність**. Фінансова відповідальність ОВВ реалізується через контракти і домовленості з місцевими органами влади. Щодо організаційної відповідальності, то йдеться про наймання субпідрядників, створення і використання власної інфраструктури і т. п.

resources-and-waste-2014; Use of economic instruments and waste management performances. EU Final Report. — 10 April. — 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/final_report_10042012/pdf; Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directives 2008/98/EC on waste, 94/62/EC on packaging and packaging waste, 1999/31/EC on the landfill of waste, 2000/53/EC on end-of-life vehicles, 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators, and 2012/19/EU on waste electrical and electronic equipment/final [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e669092f-01e1-11e4-831f-01aa75ed71a1.0001.01/DOC_1&format=PDF.

* Создание рыночных стимулов к экологизации товаров. Документ, подготовленный С. Смитом в рамках программы “ЕaP GREEN”, финансируемой ЕС. — К., 2014.

Згідно з проведеним дослідженням *, Європейською комісією визначено різні види відповідальності виробників для 6 потоків відходів, які включаються до 36 систем РВВ, тобто у цій сфері універсальних рішень не існує.

Місцеві органи влади як суб'єкт функціонування систем РВВ можуть відповідати за збирання відходів (що стосується певних видів побутових відходів), за організацію транспортування і переробки відходів, за налагодження співробітництва з громадянами у справі сортування відходів, за створення стимулів до роздільного збирання відходів і за сприяння їх переробці. Будучи однією з найбільш заінтересованих сторін, місцева влада відіграє ключову роль у переговорному процесі з приводу створення систем РВВ і ОВВ. При цьому **місцеві умови є важливим фактором вибору** тієї чи іншої схеми розподілу відповідальності.

Якщо розглядати **правовий статус організацій такого типу, як ОВВ**, то вони можуть набирати **різних інституціональних форм**:

а) приватна некомерційна компанія, що управляється галузевою організацією (асоціацією), компаніями або певним державним органом і належить їм;

б) приватна комерційна компанія, в якій акціонерами є юридичні або фізичні особи (у вітчизняній інтерпретації — спеціалізоване підприємство);

в) державна організація (уповноважене підприємство).

У своїй діяльності ОВВ вільна у виборі шляху досягнення цілей. Вона, зокрема, може за відповідним договором передати збирання відходів муніципальному сектору, а далі самостійно проводити їх сортування і рециклінг. Крім того, ОВВ може наймати для виконання тих самих операцій спеціалізовані компанії.

У загальному випадку фінансування ОВВ базується на внесках компаній — її членів. Воно направляється на покриття їх витрат з управління відходами кінцевого споживання продукції в усіх його складових. Водночас таке **покриття може бути повним або частковим** — залежно від схеми відповідальності у національній системі, яка визначається законодавством щодо РВВ. Наприклад, у країнах ЄС поширеною стосовно до відходів електричного та електронного обладнання є схема, за якою ОВВ не беруть на себе їх збирання, покладаючи цю операцію на місцеві органи влади.

Таким чином, національне законодавство (або інший нормативно-правовий акт) повинне мати **чітке визначення схеми відповідальності ОВВ**, за якою формується їх фінансова база і здійснюються платежі (з тим, щоб останні відображали фактичні витрати).

При цьому право вибору повинне включати індивідуальну систему відповідальності як гарантію рівності умов для всіх виробників. За такою системою працює, зокрема, ряд великих інтернаціональних компаній (таких, як "Hewlett-Packard" та ін.), які мають для цього відповідну інфраструктуру.

У випадку встановлення екологічного податку на екологічно шкідливу продукцію (товар) **базовим**, яким визначаються ефективність системи поводження з відходами та її витратна самодостатність, є **рішення відносно ставки податку**.

Теоретично ставки плати за своєю величиною покликані відображати екологічні збитки, що завдаються тим чи іншим продуктом або видом діяльності. Інакше кажучи, ці ставки повинні компенсувати пов'язану з такими збитками шкоду і стимулю-

* Development of Guidance of Extended Producer Responsibility (EPR). Final Report. European Commission — DG Environment, 2014. — 227 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/target_review/Guidance%20on%20EPR%20-%20Final%20report.pdf.

вати її зменшення *. Якщо оцінка шкоди є надто гіпотетичною, то **методологічно до визначення платежів можна підійти також інакше** — враховуючи, що їх величина по-кликана забезпечити фінансово-економічні передумови для попередження настання шкоди або обмеження її проявів до певних прийнятних норм (стандартів). При такій постановці питання розмір платежів і кошти від них повинні забезпечити створення інфраструктури поводження з відходами і ведення операційної діяльності з функціонування систем поводження з відходами. Це дозволяє нам ввести **поняття “інвестиційний критерій”**, що застосовується для обґрунтування величини (ставок) платежів. Його суть полягає у розрахунку необхідних витрат (насамперед, інвестиційних) на розбудову системи поводження з відходами. Інвестиційний критерій можна визначити також як **критерій покриття витрат на утилізацію відходів** (кінцевого споживання продукції) або як **критерій фінансування організацій**, що займаються збиранням, переробкою та утилізацією відходів. Це дозволяє ширше зрозуміти його зміст.

З огляду на окреслені передумови, у рамках загальної методології визначення ставок екологічних платежів можна виокремити декілька підходів.

Компаративний критерій (за аналогією). Перші, **грубі оцінки величини екологічних платежів** може дати узагальнення наявного (насамперед, зарубіжного) досвіду з оподаткування аналогічної продукції. Такі підходи вже застосовуються. Наприклад, для технічних олив у європейській практиці фігурують узагальнені оцінки екологічного податку — від 100 дол./т до 130–140 євро/т. Чинний в Україні відповідний платіж — 0,96 грн./л (з ПДВ **) — є дуже близьким до європейського, тобто по суті його встановлено за аналогією.

Втім, на практиці скористатися таким підходом можна не завжди. Мається на увазі дуже **значний діапазон оцінок для різних країн**. Це демонструє, зокрема, приклад пакувальних матеріалів. Зведення відповідних даних, подане у [2], засвідчує, що розходження між тарифами для одних і тих самих матеріалів може сягати цілого порядку і навіть бути більшим. Аналізуючи цей факт, можна дійти висновку, що при визначенні тарифів домінуючими мотивами виступали національні передумови і особливості. На такому фоні вплив інших факторів губиться. В цілому на цьому шляху **доцільно спиратися на групу країн з близькими до України соціально-економічними параметрами**.

Екологічний критерій. Другий підхід до визначення ставок екологічного податку пов’язаний зі встановленням екологічних збитків (шкоди), завданих навколишньому природному середовищу тією чи іншою продукцією (товаром). Ми вже фіксували увагу на тому, що такий підхід є, з одного боку, найбільш логічним, а з іншого — найменш адекватним об’єкту оподаткування. На цьому шляху досягти економічної обґрунтованості ставок плати важко (а то й неможливо), оскільки в даному випадку екологічна шкода є надто опосередкованою, а її оцінка — надто неоднозначною.

Викладене положення є принциповим. У результаті, як показує узагальнення європейського і світового досвіду ***, у більшості країн, де існують екологічні по-

* Це положення не можна вважати бездоганим, оскільки метою запровадження екологічних податків на продукцію є також стримування споживання екологічно шкідливих товарів, а врешті-решт, зміна поведінки як виробника, так і споживача — у пошуках екологічно більш ошадливих рішень.

** Деякі питання збирання, видалення, знешкодження та утилізації відпрацьованих мастил (олив) : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2012 р. № 1221 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1221-2012-%D0%BF>.

*** Создание рыночных стимулов к экологизации товаров. Документ, подготовленный С. Смитом в рамках программы “EaP GREEN”, финансируемой ЕС. — К., 2014; Use of economic instruments and waste management performances. EU Final Report. — 10 April. — 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/final_report_10042012/pdf.

датки на продукцію (товари), їх ставки не базуються на прямих оцінках збитків. У цьому випадку при визначенні плати рекомендується брати до уваги міркування з приводу її пропорційності екологічній шкоді від використання продукції. Як загальне правило пропонується проведення аналізу співвідношення між ціною товару і величиною податку.

Водночас небезпека відходів є тим фактором, який при встановленні платежів має вважатися визначальним і за всіх обставин дістати адекватне відображення у величині ставки.

У цілому ж умовність оцінки багатьох аспектів екологічної шкоди апіорі закладає сумніви відносно надійності розрахунку екологічних платежів. Отже, екологічний критерій декларується як методологічно найбільш адекватний, але його практичне використання стосовно до екологічно шкідливої продукції (товару) є дуже обмеженим.

Інвестиційний критерій. При його застосуванні задаються запитанням: яким має бути екологічний платіж (податок), щоб забезпечити фінансову базу для створення протягом певного часу належної інфраструктури поводження з відходами? Відповідь можна отримати, моделюючи відповідну ситуацію і закладаючи при цьому бажані обсяги та технології збирання й переробки (утилізації) відходів того чи іншого виду.

Інакше кажучи, можна створити чітку, "прозору" схему розрахунку, базуючись на напрацьованому досвіді з реалізації інвестиційних проектів (як в Україні, так і у країнах ЄС) і, відповідно, на одиничних (питомих) показниках витрат — інвестиційних і операційних (за окремими технологічними операціями). Необхідною передумовою виступає розробка моделі та модельних параметрів розрахунку, а також сценаріїв як імовірних варіантів розвитку ситуації (за строками, досягненням певних нормативів, темпами нарощування потужностей тощо).

Один з таких розрахунків на прикладі відпрацьованих олив демонструє таблиця. Його сценарієм передбачено 5-річний строк створення системи збирання й регенерації відпрацьованих олив. При цьому рівень (норма) їх збирання досягне 30% від обсягів їх споживання. Береться до уваги функціонування двох самостійних підсистем — збирання й регенерації. Вартісні показники систем поводження з відходами (інвестиційні та операційні), що є базовими для розрахунку, визначаються на основі узагальнення відповідної європейської практики та наявних вітчизняних проектних рішень. Відповідну інформаційну базу напрацьовано, зокрема, у ході імплементації директив ЄС стосовно до відходів у країнах Центральної та Східної Європи в період їх вступу до ЄС.

Слід також підкреслити, що формування поточних витрат на функціонування ОБВ має свої особливості. При визначенні того внеску, який повинні робити виробники (імпортери) — учасники ОБВ, необхідно враховувати не тільки власне інвестиційну складову витрат, але й організаційні та деякі інші можливі витрати*.

Модуляція ставок плати. Під нею ми розуміємо їх диференціацію всередині груп технологічно однорідної продукції, якими є, насамперед, відходи упаковки, а та-

* Создание рыночных стимулов к экологизации товаров. Документ, подготовленный С. Смитом в рамках программы "EaP GREEN", финансируемой ЕС. — К., 2014; Development of Guidance of Extended Producer Responsibility (EPR). Final Report. European Commission — DG Environment, 2014. — 227 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/target_review/Guidance%20on%20EPR%20-%20Final%20report.pdf.

Приклад формування вартісних показників створення системи поводження з відпрацьованими олівами

№ сценаріїв	Сценарії				Підсистеми поводження з відпрацьованими олівами	Складові витрат (євро/т*)	Введення потужностей за роками та їх вартісні показники (тис. т/тис. євро)					Усього (тис. т/ тис. євро)
	строк розбудови системи (роки)	обсяг споживання олив (тис. т/рік)	норма збирання відпрацьованих олив (%)	оцікуваний обсяг збирання відпрацьованих олив (тис. т/рік)			1-й	2-й	3-й	4-й	5-й	
1	5	510	30	≈150	Підсистема збирання відпрацьованих олив	Інвестиційні 45	30 тис. т 1350	30 тис. т 1350	30 тис. т 1350	30 тис. т 1350	30 тис. т 1350	150 тис. т 6750
						Операційні 58	—	1740	3480	5220	6960	19140
					Підсистема переробки (регенерації) відпрацьованих олив	Інвестиційні 750	30 тис. т 22500	30 тис. т 22500	30 тис. т 22500	30 тис. т 22500	30 тис. т 22500	150 тис. т 112500
						Операційні** —	х	х	х	х	х	х

Розмір платежу (податку) в розрахунку на 1 т споживання олив – 54,3 євро.
Те саме, у розрахунку на 1 кг споживання олив – 0,054 євро.
Те саме, у розрахунку на 1 л споживання олив – 0,048 євро.

* За узагальненням європейських експертних оцінок і показниками вітчизняних проектних розробок.

** Умовно приймається, що операційні витрати покриватимуться прибутком від переробки. Надалі оцінка прибутку може виступати фактором зменшення витрат.

кож електричного та електронного обладнання. При цьому проблемне питання полягає у встановленні та оцінці ознак, за якими такі ставки можна буде диференціювати.

Щодо відходів упаковки, то відносна цінність її матеріалу може слугувати відповідною підставою для диференціації ставок. Але і в цьому випадку виникають невизначеності, що стосується, зокрема, доцільності роздільної оцінки паперу та картону. Особливою категорією в оціночному контексті виступають композитні матеріали з огляду на додаткову складність їх утилізації та деякі інші питання.

Група відходів електричного та електронного обладнання є унікальною за різноманіттям вихідної продукції — як за складом матеріалів, так і за габаритами виробів та їх "начинкою". В цьому відношенні кожна країна йшла своїм шляхом — або встановлюючи нормативи плати за аналогією, або враховуючи відносну трудомісткість. Але у будь-якому випадку першою ознакою для модуляції ставок є небезпека, пов'язана з відходами, і ступінь такої небезпеки. Саме з цих міркувань пріоритетним стає створення систем поводження з відпрацьованими (малогабаритними) батареями та люмінесцентними лампами.

Таким чином, модуляція платежів покликана відобразити індивідуальні витрати на поводження з відходами за їх конкретними видами або, принаймні, підгрупами. За загальними передумовами виробники (імпортери) зацікавлені в тому, щоб величина екологічного збору (або іншої плати) максимально відображала дійсні витрати (на збирання і переробку відходів) стосовно до конкретного виду продукції. Але в першу чергу ця величина повинна залежати від факторів небезпеки відходів (наявності в них небезпечних речовин), а в другу — від технічних і технологічних факторів їх збирання й переробки.

Висновки

Науково-методичне узагальнення стану розвитку регуляторної системи поводження з відходами в Україні (в тому числі з точки зору її міжнародної інтеграції — зокрема, входження до зони вільної торгівлі з ЄС) визначає актуальність завдань створення організаційно-економічних механізмів (систем) поводження з окремими потоками відходів, які є найбільш ресурсопринавливими. Це стосується відходів пакувальних матеріалів, відпрацьованих олив, зношених шин, батарей і акумуляторів, електричного та електронного обладнання, непридатних транспортних засобів та деяких інших. Продукція (товари), що стає джерелом таких відходів внаслідок втрати нею споживчих властивостей, ідентифікується як екологічно шкідлива.

Наукова розробка відповідних питань на основі європейського і вітчизняного досвіду мобілізації відповідних ресурсних можливостей дозволяє обґрунтувати загальні принципи створення розглянутих систем і підходи до нього. Провідна ідея, яку обстоюють вчені, полягає в тому, щоб покласти головну відповідальність на самих виробників (імпортерів), тобто на корпоративний сектор, зберігши при цьому підойми впливу і контролю держави стосовно до ключових складових таких організаційно-економічних систем. Причому базовим завданням стає створення системи оподаткування екологічно шкідливої продукції. Методологічно цей інструмент має визначатись як плата за послуги поводження з відходами такої продукції.

Список використаної літератури

1. Веклич О. Як зашкодити екологічному оподаткуванню? // Дзеркало тижня. — 2014. — № 32 (178). — С. 7.
2. Міщенко В.С., Маковецька Ю.М., Омеляненко Т.Л. Інституціональний розвиток сфери поводження з відходами в Україні: на шляху європейської інтеграції. — К. : Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, 2013. — 192 с.

References

1. Veklych O. *Yak zashkodyty ekologichnomu opodatkuvannyu?* [How can the environmental taxation be damaged?]. *Dzerkalo Tyzhnya — Week's Mirror*, 2014, No. 32 (178), p. 7 [in Ukrainian].
2. Mishchenko V.S., Makovets'ka Yu.M., Omel'yanenko T.L. *Instytutsional'nyi Rozvytok Sfery Povodzhennya z Vidkhodamy v Ukraini: na Shlyakhu Evropeis'koi Integratsii* [Institutional Development of the Wastes Management Sphere in Ukraine: on the Way to the European Integration]. Kyiv, Inst. of Nature Manag. Economy and Sustain. Devel. of the NASU, 2013 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13 липня 2015 р.

УДК 502 — 630*64

А. М. БОБКО,
кандидат сільськогосподарських наук,
почесний доктор, старший науковий співробітник
ІАЕП НААН України
(Київ)

ЕКОНОМІКА ЛІСІВНИЦТВА І ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Висвітлено порівнянні фінансові показники за видатками на лісове господарство та доходами до державного і місцевих бюджетів за останні роки і XX ст. Розкрито витоки і зміст терміна "землекористування", похідними від якого є терміни "лісокористування" і "лісокористувачі". Доведено, що реформуванню галузі лісівництва на ринкових засадах має передувати вдосконалення лісового законодавства.

Ключові слова: бюджет, землекористування, категорія, ліс, облік, таксація, управління.

А. М. БОБКО,
Cand. of Agr. Sci.,
Honored Doctor, Senior Sci. Researcher,
IAENM of the NAAS of Ukraine
(Kyiv)

ECONOMY OF THE FORESTRY AND PROBLEMS OF ITS REFORMATION IN UKRAINE

The relative financial indicators of the expenditures on the forestry and the incomes to the state and local budgets for the last years and in the XX century are clarified. The sources and the content of the "land utilization" term, whose derivatives are the "forest utilization" and "forest users" terms, are considered. It is proved that the reformation of the forestry branch must be preceded by the improvement of the forestry legislation.

Keywords: budget, land utilization, category, forest, account, taxation, management.

Сьогодні в Україні розпочався новий етап у реформуванні лісового господарства, що викликало багато дискусій з приводу його напрямів і економічних наслідків. Громадськість ще з радянських часів звикла до нього як до всеохоплюючого і під однотипний шаблон, незважаючи на істотні відмінності лісівництва залежно від природно-кліматичних умов територіального розміщення лісгоспів. Попередні реформи, здійснювані в умовах незалежності, позитивних результатів не дали. Якби дали, то відпала б необхідність у їх новому етапі, але і на цей раз, як відомо, без належних опрацювання і обґрунтування. Адже не можна сприймати оприлюднені в Інтернеті Концепцію реформування * або Стратегію збалансованого розвитку лісового та мисливського господарства України на період до 2020 року ** як нормативно-правові акти.

Бобко Андрій Миколайович (Bobko Andrii Mykolaiovych) — e-mail: anbobko58@gmail.com.

* Концепція реформування лісового та мисливського господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [file:///C:/Users/ПК/Downloads/conception%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ПК/Downloads/conception%20(1).pdf).

** Стратегія збалансованого розвитку лісового та мисливського господарства України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lesovod.org.ua/node/26429>.

Врешті-решт, будь-яке реформування (і на будь-якому рівні!) має розпочинатися з аналізу стану системи та проблемних питань, а потім — визначення шляхів їх вирішення. У згаданих концепції та стратегії нічого з цього не висвітлюється.

Економіка лісівництва

Будь-яка господарська діяльність — це економічна діяльність (у тому числі й лісогосподарське виробництво). За сучасних нормативних положень показники фінансової діяльності суб'єктів господарювання відносять до конфіденційної інформації. Вимушено доводиться спиратися на доступні джерела у межах галузі лісівництва в Україні — зокрема, за видатками на лісове господарство та їх порівнянням з доходами різних періодів (у тому числі тими, що встановлюються законами України про державний бюджет) (табл. 1, рис. 1). У загальному вигляді, нібито, маємо задовільну картину. Законом України “Про Державний бюджет України на 2016 рік” видатки на лісове господарство встановлено в обсягу 131694 тис. грн., а доходи — відповідно, 270500 тис. грн.; фінансовий результат стає додатним, з рентабельністю 105,4% — на відміну від попереднього в умовах незалежності та 1960-х років переважно дотаційного фінансування [1]. Різниця у грошових знаках та їх матеріально-забезпеченні значення не має. Для порівняння важливим є обчислення фінансового результату. Доцільно звернути увагу на схожість змісту на діаграмі за показниками 1950 і 2016 рр.

Таблиця 1

Порівняння доходів з видатками на лісове господарство і фінансових показників лісівництва (тис. грошових одиниць: до 1965 р. — рублі, після 2000 р. — гривні) *

Показники	Роки				
	1950	1960	1965	2015	2016 (проект) **
Доходи (включаючи доходи від лісогосподарської діяльності).....	370500	317500	307900	213660,8	270500
Видатки (без капіталовкладень)...	201200	246600	443600	458307,2	131693,8
Фінансовий результат.....	169300	70900	-135700	-244646	138806,2
Рентабельність (%).....	84,1	28,8	-30,6	-53,4	105,4

* Дані за 1950, 1960 і 1965 рр. наведено з [1] (Лесное хозяйство СССР за 50 лет / Государственный комитет лесного хозяйства СССР. — М.: Издательство “Лесная промышленность”, 1967. — С. 238).

** Про Державний бюджет України на 2016 рік: доходи (додаток № 1), видатки (додаток № 3): Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.

Правда, очікуваний у 2016 р. фінансовий результат поки що не можна оцінювати, оскільки відповідні показники видатків і доходів встановлено, так би мовити, келійним способом. Такий шлях є хибним.

Рано чи пізно виконавчим органам державної влади належить усвідомити істотну відмінність ідентифікованого господарювання на землі в межах, юридично визначених, від колишнього загальнодержавного, тобто знеособленого. Це потрібно хоча б для того, щоб використання деревини і вироблених з неї лісових матеріалів перестало “живити” тіньові схеми їх продажу. До того ж сам фізіологічний процес **нарощування** деревини є одним з найважливіших факторів коагуляції вуглецю і одним з факторів його зменшення у складі повітря. Давно доведено також: асиміляційний апарат лісонасаджень найбільш продуктивно діє у віці 30–60 років, що свідчить на користь утримання вікового складу лісонасаджень до зниження ними

нарощування деревини, яке має назву “приріст деревини”. При цьому доцільно враховувати всю площу земель лісових, незалежно від їх господарського підпорядкування. В управлінні суб’єктів господарювання державного лісівництва перебуває близько 7,4 млн. га, у складі яких налічується 6,8 млн. га облікової категорії “Землі лісові” (ЗЛ) – реальна площа, що є винятково важливою продуктивною силою для розвитку агроекологічного лісівництва в Україні * і водночас **об’єктом плати за землю** (Земельний кодекс (ЗК) України, ст. 206). Якщо взяти до уваги, що, згідно із ДЗК України ** на 1 січня 2015 р., ЗЛ складають 10219,5 тис. га ***, то решта (≈2819,5 тис. га) використовується землекористувачами підприємств інших форм власності та організаційно-правових форм економічної діяльності (табл. 2).

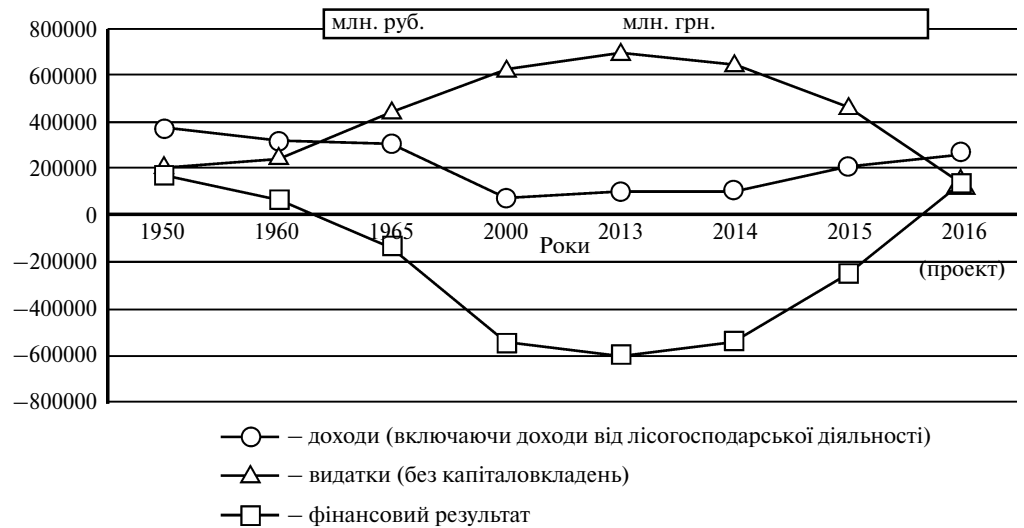

Рис. 1. Динаміка фінансових показників державного лісівництва в Україні поточного періоду порівняно з 1950-ми роками

Таблиця 2

Земельний фонд України

Види основних земельних угідь та економічної діяльності	Станом на 01.01.2015 р.		Станом на 01.01.2014 р.		Динаміка (тис. га)
	всього (тис. га)	% загальної площі України (території)	всього (тис. га)	% загальної площі України (території)	
Сільськогосподарські землі.....	42731,5	70,8	42744,5	70,8	–13
у тому числі:					
сільськогосподарські угіддя.....	41511,7	68,8	41525,8	68,8	–14,1
з них:					
орні землі.....	32531,1	53,9	32525,5	53,9	5,6

* Довідник лісового фонду України за матеріалами державного обліку лісів станом на 01.01.2011 року / Державне агентство лісових ресурсів України. Українське державне проектне лісовпорядне виробниче об’єднання. – Ірпінь, 2012. – 130 с.

** Державний земельний кадастр України. Таблиця – Земельний фонд України.

*** ДЗК України на 1 січня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ibhb.chnu.edu.ua/dpt/kadastr/novini/infografika-zemelnii-fond-ukrayini-stanom-na-1-sichnia-2015-roku-ta-dinamika-iogo-zmi>.

Закінчення таблиці

перелоги.....	239,4	0,4	251,2	0,4	-11,8
багаторічні					
насадження.....	892,9	1,5	893,5	1,5	-0,6
сіножаті.....	2407,3	4,0	2408,8	4,0	-1,5
пасовища.....	5441	9,0	5446,8	9,0	-5,8
інші сільськогоспо- дарські землі.....	1219,8	2,0	1218,7	2,0	1,1
Ліси та інші лісо- вкриті площі.....	10630,3	17,6	10624,4	17,6	5,9
у тому числі:					
вкриті лісовою рос- линністю.....	9695,2	16,1	9691,0	16,1	4,2
не вкриті лісовою рослинністю.....	217,3	0,4	217,8	0,4	-0,5
інші лісові землі.....	313,5	0,5	310,7	0,5	2,8
чагарники.....	404,3	0,7	404,9	0,7	-0,6

Доцільно звернути увагу і на інше. При підготовці та редагуванні Лісового кодексу України (2003–2006 рр.), а також його затвердженні внесено, зокрема, зміни до ст. 58 ЗК України такого змісту, за яким у пункті “в” термін “лісові угіддя” замінено на термін “ліси” *. Проте за еколого-економічним змістом ці зміни далеко не безболісні, оскільки містять у собі порушення чинної системи землекористування (у тому числі Стандартної статистичної класифікації землекористування ЄЕК ООН (ССКЗ ЄЕК ООН), а також ЗК України). Таку підміну понять спрямовано на виокремлення з аграрного виробництва об’єкта обліку “Землі лісові та інші лісисті” під виглядом “Ліси та інші лісовкриті площі”. Невідповідність цього та інших термінів реальним засадам землекористування та землеустрою ми висвітлювали і пропонували перейменувати у складі *НПА із заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель, зокрема, облікову категорію землекористування “Ліси та інші лісовкриті площі”* [2].

З наведених даних ДЗК України на 1 січня 2015 р. (див. табл. 2) видно, що в цьому документі облікова категорія “Сільськогосподарські землі” мала б називатися “Землі сільськогосподарського призначення” (ЗСП), як встановлено ст. 19 ЗК України. Облікові категорії нижчих рівнів у їх складі (*орні землі, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища*) логічно і обґрунтовано визначено як “Сільськогосподарські угіддя”.

Облікова ж категорія “Ліси та інші лісовкриті площі” ні за назвою, ні за порядковим номером у ЗК України не відповідає дійсності. У свою чергу, в їх межах є облікові категорії лісових угідь (лісових екосистем) нижчих рівнів: “вкриті лісовою рослинністю”, “тимчасово не вкриті лісовою рослинністю”, “землі лісові організаційно-технічного призначення” та ін. [3]. І головне – вони визначені за правостановлюючими документами на землекористування під обліковою категорією “Землі лісові”.

* Лісовий кодекс України. Закон, Кодекс від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ в редакції від 01.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.

Шляхи до вдосконалення управління і системи обліку земель, а також до підвищення ефективності їх використання землекористувачами підказує огляд минулого вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Минулий досвід

Лісівництво як галузь рослинництва зародилося в Європі та відноситься до кінця XVI ст. Його головний зміст полягав у тому, щоб упорядкувати рубку дерев у межах визначених ділянок, з неодмінним забезпеченням їх відновлення, насамперед, лісовими породами, деревина яких мала ринковий попит. Той досвід поступово поширювався і на початку XVIII ст. дійшов, врешті-решт, до України. На той час у Росії набуває поширення так зване "Генеральне межування та встановлення юридичних меж суб'єктів адміністративно-територіального поділу", і первинним стає не користування лісом, а право користування земельними угіддями. Відповідні суб'єкти господарювання здобували статус землевласника (землекористувача) і право ведення певного виду економічної діяльності.

На основі даних таксації лісу і матеріалів лісовпорядкування по всіх суб'єктах господарювання державного лісівництва практично було досягнуто один з головних принципів наукового лісівництва — постійності та невичерпності лісокористування. На початку XX ст. в Україні термін "ліс" набирає формально і в публічному дискурсі чітко не визначеного змісту: чи то земельна ділянка, вкрита лісовою рослинністю, чи лісові матеріали певного економічного призначення.

У практиці лісівництва в Україні, на відміну від кінця XIX і початку XX ст., відмовилися від обліку площі земельних угідь, які використовувалися для лісівництва. Здійснено перехід на плату за використання лісових ресурсів (точніше — деревини), які підлягали продажу суб'єктам лісопромислового виробництва у стані росту, хоча у правилах * було записано: "Деревина на корені відпускається лісозаготівельникам за плату за встановленими таксами ***".

Станом на 1 січня 1988 р., у державній власності було 7175 тис. га земель лісового фонду ***. За ДЗК України на 1 січня 2015 р. (ф № 2 — зем), у державній власності перебуває 8688,6 тис. га, тобто на 1513,6 тис. га (або на 17,4%) більше порівняно з 1988 р. Реформування землекористування "з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання" ****, яке передбачалося земельною реформою, у галузі лісівництва поширення не набуло.

Найновіший досвід здійснення і реформування лісівництва в Україні

"Найновіший", бо він впроваджується в Україні з 1991 р. Його вік — чверть століття! Це збіглося з початком земельної реформи, а також з проголошенням незалежності та появою можливості формувати власну національну політику. Важко не погодитися із змістом такої оцінки поточного реформування державного лісівництва: "Початок XXI століття увійшов в історію державного управління ліса-

* Правила отпуска древесины на корню в лесах СССР. Утверждены постановлением Совета Министров СССР от 30 октября 1981 г. № 1045 (СП СССР, 1981, № 3, ст. 184) / Сборник нормативных материалов по лесному хозяйству. — М. : "Лесная промышленность", 1984. — 137 с.

** "Такса" — від німецького "Тахе" — "розцінка".

*** Краткий справочник по лесному фонду Украинской ССР на 1 января 1988 г. / Министрство лесного хозяйства УССР. ДСП. — К., 1989. — 119 с.

**** Про земельну реформу: Постанова Верховної Ради Української РСР від 18 грудня 1990 р. № 563-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/563-12>.

ми України як період найглибшого занепаду і розрухи” [4]. Але не з предметом справи, оскільки поняття “державне управління лісами” — винахід практики колишнього Союзу РСР — не тільки не є співзвучним з ідеологією ринкової економіки, але й суперечить принципам ідентифікованої відповідальності землекористувачів за результати господарювання. До того ж в європейському законодавстві терміна “державне управління лісами” немає і ніколи не було. У російському законодавстві є термін “державне управління лісовим господарством”, функції якого виконуються міністерствами сільського господарства, а не відокремленими від них інституціями. Так, в українському лісівництві “період найглибшого занепаду і розрухи” дійсно є, але розпочався він не з цього року, а з “реформування” 1960-х років і вміло продовжує нормуватися НПА законодавства з часів незалежності. І серед численних факторів зупинимося лише на найважливішому.

Одразу ж слід застерегти: всі недолугості у лісовій справі, м’яко кажучи, зробили не керівники Держлісагентства України “*впродовж останнього десятиріччя... , котрі не мали освіти профільного лісового або суміжного профілю*”. Адже “підвалини” безгосподарності було усвідомлено закладено саме керівниками з профільною освітою, до того ж з великим життєвим і виробничим досвідом роботи на найвищих посадах у галузі лісівництва, але, на жаль, всупереч морально-етичним нормам соціальних відносин у суспільстві... Протягом останніх 25 років відбулася повна дискредитація напрацьованих наукою лісівничих норм і правил, а найважливіше — з питань користування головною продукцією лісгосподарського виробництва — деревиною на корені. Досі лісозаготівлі та здійснення деревообробки за формами обліку Держстату України (форма 3 ЛГ річна) належать до лісгосподарського виробництва. При цьому їх продукція є абсолютно домінуючою у складі звітної форми “Лісгосподарська діяльність”.

Згідно із ЗК України, “...об’єктом плати за землю є земельна ділянка” * (ст. 206). Така норма відповідає європейському земельному законодавству. Але в тій самій ст. 206 ЗК України другим пунктом значиться: “Плата за землю справляється відповідно до закону”. Проте у ст. 256 Податкового кодексу України ця плата являє собою лісові такси, з чого виходить, що об’єктом плати знову стає не земля або земельна ділянка, а ліс, точніше — деревина.

У сусідній Польщі, де умови лісівництва у багатьох областях (воєводствах) є схожими з українськими, Лісовим законом передбачається плата **за землю** із застосуванням умовних коефіцієнтів для врівноважування економічних показників з урахуванням продуктивності облікової категорії землекористування “Землі лісові”. Головне полягає в тому, що це є **реальною платою за землю** і звільняє спеціалістів лісових господарств від надмірного ускладнення застосування таксації лісу у стані росту та його реалізації, не кажучи про обчислення і обґрунтування так званої “розрахункової лісосіки” тощо.

З огляду на всі труднощі у використанні напрацьованих робочих правил таксації лісу в стані росту і реалізації (продажу) лісосічного фонду суб’єктам лісопромислового виробництва, а також на недоречність норми Лісового кодексу України, за якою так звані “постійні лісокористувачі” (насправді ж вони — “постійні землекористувачі”) мають “*виключне право на заготівлю деревини*” (правильно — лісових матеріалів, оскільки деревину вирощують лісгоспи) і “*право власності на заготов-*

* Земельний кодекс України. Із змінами. В редакції від 01.07.2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

лену ними продукцію та доходи від її реалізації" * (ст. 19), виключено будь-яку можливість застосування "прозорих" і соціально справедливих механізмів реформування лісівництва як галузі рослинництва.

Фінансові джерела галузі агроекологічного лісівництва

Взагалі фінансові можливості лісівництва можна більш-менш об'єктивно обчислити за розміром надходжень до державного і місцевих бюджетів, наприклад, за 2012–2015 рр. за відомостями Державної фіскальної служби України (табл. 3). При цьому в нашому випадку об'єктом, умовно кажучи, оподаткування є площа земель лісових державного лісівництва — 6840,4 тис. га.

Таблиця 3

Обсяги надходжень до державного і місцевих бюджетів по Україні зборів за спеціальне використання лісових ресурсів (СВЛР) і користування земельними ділянками лісового фонду (КЗДЛФ) *

Роки	Середньорічні надходження зборів (грн./га ЗЛ)			
	всього	до державного бюджету	у тому числі:	
			до місцевих бюджетів	
			усього	з них – ресурси місцевого значення (РМЗ)
2012	46,31	15,07	31,23	16,16
2013	51,85	16,54	35,31	18,77
2014	91,21	30,19	61,01	30,82
2015	84,54	40,19	44,34	4,15
2016 (проект)	83,25	39,54	43,71	4,16

* Обчислено автором на підставі загальних надходжень зборів по Україні за вказані роки Державної фіскальної служби України, віднесених на 1 га земель лісових.

При цьому показник РМЗ обчислено з урахуванням того, що обсяг надходжень за СВЛР (зрозумілою мовою — за вилучення деревини з лісових екосистем шляхом рубок головного користування для виробництва лісових матеріалів) приблизно порівну ділиться між державним і місцевими бюджетами. Але з урахуванням надходжень до місцевих бюджетів коштів за використання недревних ресурсів в останні роки вони істотно підвищуються. За таких умов середньорічні надходження за РМЗ отримуємо за формулою:

$$V_{\text{РМЗ}} = V_{\text{мб}} - V_{\text{дб}},$$

де $V_{\text{РМЗ}}$ — середньорічні надходження до зведеного бюджету зборів за КЗДЛФ (грн./га ЗЛ); $V_{\text{мб}}$ — середньорічні надходження до місцевого бюджету зборів за СВЛР і КЗДЛФ (грн./га ЗЛ); $V_{\text{дб}}$ — середньорічні надходження до місцевого бюджету зборів за СВЛР (грн./га ЗЛ).

Оскільки економічні механізми землекористування у галузі українського лісівництва належно не опрацьовано, то вимушено доводиться обмежуватись аналітичними даними, використовуючи в тому числі дані обліку Державною фіскальною службою України обсягів надходжень до державного і місцевих бюджетів (рис. 2).

Це важливо хоча б тому, що при реформуванні управління в галузі лісівництва і переведенні лісгосподарського виробництва на ринкові засади з ідентифікова-

* Лісовий кодекс України. Закон, Кодекс від 21.01.1994 р. № 3852-ХІІ в редакції від 01.01.2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.

ною відповідальністю землекористувачів за результати господарювання на умовах охорони ними та захисту земель і лісових екосистем необхідно забезпечити стабільність соціальних відносин. Однією з них є безумовне збереження обсягів надходжень до державного і місцевих бюджетів за питомими показниками на рівні, досягнутому у 2015 р.

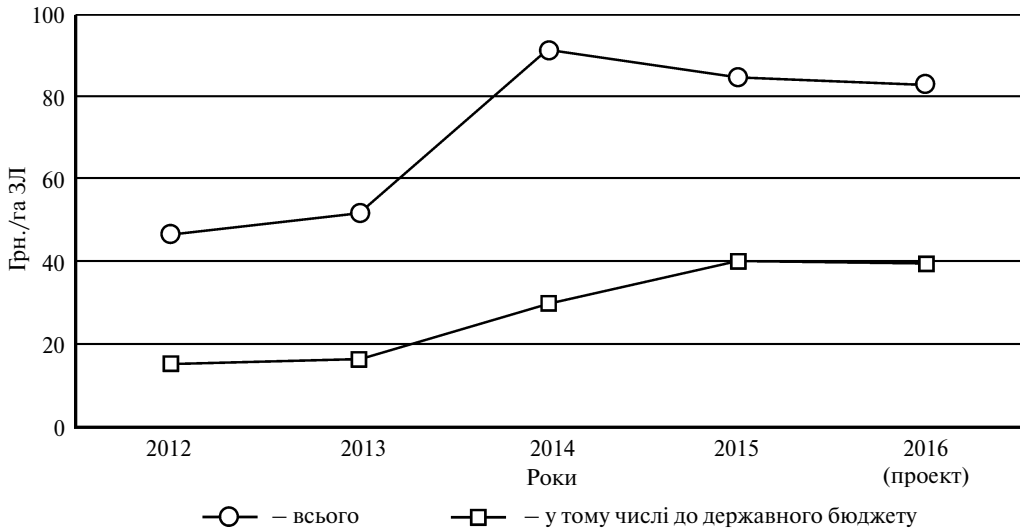

Рис. 2. Динаміка обсягів зборів за СВЛР і користування ЗЛГП державного лісівництва за 2012–2016 рр.

Отже, сьогодні проблеми реформування в галузі лісівництва зводяться до такого.

1. Якомога скоріше опрацювати і затвердити замість чинного Лісового кодексу України Закон про ліси, який би визначав порядок землекористування у межах облікової категорії “Землі лісогосподарського призначення”, встановлений ЗК України, і паралельно враховував показник “Площа земель лісових”.

2. Удосконалити облік земельних угідь, які використовуються в галузі лісівництва, за обліковими категоріями в узгодженні із ССКЗ ЄЕК ООН, а також у складі Інструкції з кількісного обліку земель (у тому числі з питань формування землекористувачів за цільовим призначенням).

3. Розпочати практику реформування у лісівництві знизу, тобто від суб’єктів-землекористувачів, оскільки створені за останні півстоліття держлісгоспи за технічним і технологічним забезпеченням є зовсім різними, що і викликає необхідність у кожному випадку враховувати індивідуальні обставини та інтереси суміжних виробництв інших видів економічної діяльності.

4. Спрямувати організаційно-економічні та фінансові заходи на досягнення позитивного ефекту від реформування, на підтримання належної соціальної згоди в колективах підприємств і суб’єктів адміністративно-територіального поділу, з їх вимірами за еколого-економічними показниками і джерелами фінансування.

5. Відмовитись у звітній і статистичній інформації від маловизначеного поняття “Використання лісових ресурсів”, від терміна “Рубка лісу”, коли йдеться про використання земельних ресурсів, про вилучення деревини з лісових екосистем, а також перейти до всім зрозумілого і належно вимірюваного об’єкта “Ресурси деревини” як ГОЛОВНОЇ ПРОДУКЦІЇ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧІВ у галузі лісівництва.

Список використаної літератури

1. Бобко А.М. Економіка лісівництва починається з використання земельних угідь за призначенням // Економіка України. — 2014. — № 5. — С. 80–92.
2. Фурдичко О., Бобко А. Землі України і проблеми обліку використання лісових земель і лісових екосистем // Землевпорядний вісник. — 2012. — № 7. — С. 23–28.
3. Фурдичко О.І., Бобко А.М. Землі лісові як об'єкт праці та екологічних спостережень у лісівництві // Вісник аграрної науки. — 2013. — № 7. — С. 60–64.
4. Чечелюк П. Временная власть может спешно отдать украинский лес на разграбление // Зеркало недели. — 2016. — 30 января. — С. 9.

References

1. Bobko A.M. *Ekonomika lisivnytstva pochynaet'sya z vykorystannya zemel'nykh ugid' za pryznachennyam* [The economy of forestry starts from the use of lands areas by their purpose]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2014, No. 5, pp. 80–92 [in Ukrainian].
2. Furdychko O., Bobko A. *Zemli Ukrainy i problemy obliku vykorystannya lisovykh zemel' i lisovykh ekosystem* [Ukraine's lands and the problems of account for the use of forest lands and forest ecosystems]. *Zemlevpor. Visn. – Land Utiliz. Bull.*, 2012, No. 7, pp. 23–28 [in Ukrainian].
3. Furdychko O.I., Bobko A.M. *Zemli lisovi yak ob'ekt pratsi ta ekologichnykh sposterezhen' u lisivnytstvi* [Forest lands as an object of labor and ecological observations in the forestry]. *Visn. Agr. Nauky – Bull. of Agr. Sci.*, 2013, No. 7, pp. 60–64 [in Ukrainian].
4. Chechelyuk P. *Vremennaya vlast' mozhет speshno otdat' ukrainskii les na razgrablenie* [Temporary power can hastily give the Ukrainian forest for the plunder]. *Zerkalo Nedeli – Week's Mirror*, January 30, 2016, p. 9 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 8 лютого 2016 р.

Науковий журнал
“ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ”
№ 3 (652)/2016

The scientific journal
“ECONOMY OF UKRAINE”
No. 3(652), 2016

Реєстраційне свідоцтво: KB № 1027 від 26 жовтня 1994 р.
Registration certificate: KB № 1027 of October 26, 1994

Видавець: Державне підприємство “Редакція журналу “Економіка України”
Publisher: State Enterprise Company “Editorial Office “Economy of Ukraine”

Над журналом працювали: Горобець Л.А., Городня Г.О., Єгорченкова Н.В.,
Загорний В.І. (комп’ютерна верстка), Кухтін В.В., Олешко Г.Г.,
Пасека Г.І. (випускаючий редактор)

Адреса редакції: вул. Московська, 37/2, 01015, Київ, Україна
Телефони: заст. головного редактора 280-52-75,
директора 280-32-71,
завідуючого редакцією 280-31-10 (тел./факс)
e-mail: ecoua@mail.ru
<http://www.economukraine.com.ua>

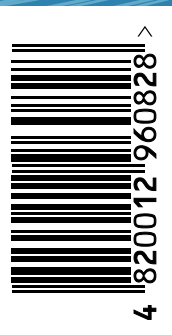
Address of the Editorial Board: 37/2, Moskovs'ka Str., Kyiv-15, Ukraine.
Phones: Deputy Editor-in-Chief +38(044) 280-52-75,
Director +38(044)280-32-71,
Fax: +38(044) 280-31-10
e-mail: ecoua@mail.ru
<http://www.economukraine.com.ua>

Підписано до друку 04.03.16. Формат 70x108¹/16. Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 8,4. Ум. фарб. відб. 8,8. Обл.к. вид. арк. 11.

Загальний тираж 542
Circulation 542

Віддруковано у ТОВ “Наш формат”
02105, Київ, пр. Миру, 7, к. 45.
Реєстраційне свідоцтво ДК № 4540 від 7 травня 2013 р.

Передплатний індекс “Укрпошти” 74158

ISSN 0131-775X.
Економіка України
2016. № 3. 1-96.